

Premiul Ingeborg Bachmann

Katja Petrowskaja

Poate Estera

Povestiri

HUMANITAS
fiction

Katja Petrowskaja

Poate Estera

Povestiri

Premiul Ingeborg Bachmann

Traducere din germană și note de Alexandru Al. Șahighian

HUMANITAS

Google fie lăudat

Aș prefera să nu-mi încep călătoriile aici, în deșertul din jurul gării, care încă mai stă mărturie pentru nimicirea acestui oraș, a unui oraș bombardat și spulberat în decursul unor bătălii victorioase – drept represalii, după cum mi se părea, căci din acest oraș fusese condus războiul care provocase distrugeri înmiite pretutindeni în lume, un nesfârșit *blitzkrieg* purtat pe roți de fier, cu aripi de fier. De-atunci a trecut atât de multă vreme, încât orașul a devenit unul dintre cele mai pașnice de pe pământ, practicând aproape belicos această pace ca formă de amintire a războiului.

De curând, gara a fost construită în mijlocul orașului, dar, în ciuda păcii, s-a dovedit neprofitabilă, ca și cum ea ar fi întruchipat toate pierderile pe care niciun tren nu le poate ajunge din urmă. E unul dintre cele mai neprofitabile locuri din Europa noastră unificată de-a lungul și de-a latul, și totuși foarte limitată, un loc în care te trage tot timpul curentul, și-n fața ochilor ți se deschide un deșert ce nu îngăduie privirii să se oprească în hățișul urban, să odihnească asupra unui lucru înainte să pleci de-aici, din acest pustiu în mijlocul orașului, pe care niciun guvern nu-l poate umple cu niciun fel de construcții generoase și cu niciun fel de bune intenții.

Și de data asta trăgea când stăteam pe peronul gării pipăind din nou, cu privirea, majusculele sloganului de sub acoperișul arcuit: *Bombardier Willkommen în Berlin*, Bombardier bun venit la Berlin, dibuindu-i contururile, plictisită, dar totodată și uluită de ferocitatea acestui bun venit.

Pe peron trăgea când un domn mai în vârstă s-a apropiat de mine, întrebându-mă de Bombardier.

— Te gândești numaidecât la bombe, mi-a spus el, la canonade, la

acest război îngrozitor, de neînțeles, și de ce tocmai Berlinul – un oraș frumos, pașnic, distrus de bombe, conștient de toate astea – ar trebui să-i primească pe cei ca el, care sosesc aici, cu acest cuvânt scris cu majuscule, bombardându-i de-a dreptul cu el, ca să spunem așa… și-apoi: ce vrea să-nsemne aici Bun venit și cine anume urmează să fie bombardat, și cu ce?

Mi-a spus că are urgent nevoie de-o explicație, căci pleacă îndată iar de-aici.

I-am răspuns, puțin uimită că vocea mea interioară mi se adresa sub chipul unui bătrân cu ochi negri și cu accent american care, cu răsuflarea tăiată și tot mai agitat, aproape nestăpânit, mă copleșea cu o mulțime de întrebări pe care eu însămi le sucisem pe față și pe dos de sute de ori, *play it again* – așa mi-am zis, cufundându-mă tot mai mult în aceste întrebări, în această depărtare a întrebărilor pe peronul gării, și i-am răspuns că și eu mă gândesc numaidecât la război și că deci nu-i o întrebare ce tine de vârstă, oricum mă gândesc tot timpul la acel război, și asta mai ales aici, în această gară de tranzit, care pentru niciun tren nu e o gară terminus, nicio grijă, mergi tot mereu mai departe – așa mi-am zis, și mi-am mai zis că dumnealui nu-i primul care se-ntreabă și mă-ntreabă și pe mine asta. Vin prea des aici, mi-a trecut scurt prin minte, poate că sunt un стрелочник, *strelocinic,* un acar, și totdeauna-i vinovat acarul, dar asta numai în rusește, așa mi-am zis când bătrânul mi-a spus: *My name is Samuel, Sam.*

După care i-am spus că *Bombardier* e un musical care are succes la Berlin – ia închipuiți-vă numai că mulți vin în oraș doar ca să vadă *Bombardier,* povestea cu Comuna din Paris și altele de pe-atunci, două nopți la hotel plus musical inclusiv tot ce se mai oferă astăzi, și că au existat deja probleme fiindcă la Gara Centrală s-a făcut publicitate cu acest unic cuvânt: Bombardier, fără niciun comentariu – s-a scris și la ziar, am zis, mi-amintesc, am zis, că s-a scris acolo că acest cuvânt trezește asociații greșite, ba a existat chiar și un proces

în litigiul dintre oraș și musical, au fost citați lingviști, închipuiți-vă numai, care au analizat cuvântul în ce privește potențialul lui de violență, iar instanța s-a pronunțat în favoarea libertății de a face publicitate. Începeam să cred tot mai mult în cele ce spuneam, măcar că n-aveam habar ce voia să însemne acest Bombardier pe arcada acoperișului gării și de unde venea; dar ceea ce povesteam cu-atâta entuziasm și-atât de iresponsabil – fără a vrea nicidecum să consider toate astea o minciună – îmi dădea aripi, și mă depărtam tot mai mult fără cea mai mică teamă că m-aș putea prăbuși, tot învârtindu-mă prin meandrele unei sentințe niciodată pronunțate, căci cine nu minte nu poate să zboare.

— Dumneavoastră unde mergeți? m-a întrebat bătrânul, iar eu i-am povestit tot fără a șovăi o secundă, și cu același avânt de parcă intenționam să condamn următorul musical – i-am povestit despre orașul polonez din care cu o sută de ani în urmă strămoșii mei plecaseră la Varșovia și apoi mai departe spre Est, poate că doar pentru a-mi lăsa moștenire limba rusă pe care eu, în schimb, n-o voi mai face nimănui cadou cu-atâta generozitate, așadar *dead end* și stop; și că de aceea trebuie acum să plec acolo, așa i-am spus, într-unul din cele mai vechi orașe poloneze, acolo unde strămoșii mei, despre care nu se știe nimic, cu-adevărat chiar nimic, au trăit două, trei sau poate chiar patru secole, poate din secolul al cincisprezecelea încoace când evreii din acest mic orășel polonez au primit garanțiile, devenind astfel vecini, devenind astfel ceilalți.

— *And you?* m-a întrebat Sam, și i-am spus că sunt evreică mai degrabă din întâmplare.

— Și noi așteptăm acest tren, a spus Sam după o scurtă pauză, și noi mergem cu expresul de Warszawa. Cu trenul acesta care, așa cum se-arată el acum ieșind din ceată, aduce cu un cal pursânge – un tren expres, care circulă conform programului, dar se mișcă împotriva timpului, în timpul lui Bombardier, *for us only*, așa mi-am zis; iar bătrânul a continuat spunând că și nevastă-sa caută același

lucru, și-anume lumea bunică-sii care provenea dintr-un mic sat bielorus de lângă Biala Podlaska și ajunsese în SUA, și totuși nu asta-i patria lui și nici a nevestei lui, căci au trecut de-atunci o sută de ani și mai multe generații, și nici limba n-o mai știe niciunul din ei, dar lui, Biata Podlaska îi sună ca un *forgotten lullaby*, Dumnezeu știe de ce, e o cheie la inima lui, a spus el, și satul se numește Janow Podlaski și-acolo trăiau pe-atunci aproape numai evrei, și-acum numai ceilalți, și ei doi vor merge să vadă locul, și – spunea într-adevăr, iar și iar, *și,* de parcă se tot poticnea în ceva – și sigur că acolo nu mai rămăsese nimic; așa a spus: *sigur* și *nimic,* pentru a sublinia lipsa de noimă a călătoriei sale, și eu spun deseori *sigur* sau chiar *natural,* de parcă această dispariție sau acest nimic ar fi ceva natural sau de la sine înțeles. Ținutul, în schimb, numele locurilor precum și herghelia de cai arabi, existând de la începutul secolului al nouăsprezecelea când a fost întemeiată după războiul napoleonian, și care în cercurile de specialitate trece drept primă adresă – toate astea mai sunt și astăzi, mi-au spus ei, le-au căutat și găsit pe Google. Un cal de-acolo poate costa și un milion de dolari, Mick Jagger a participat și el la o licitație cu acești cai, bateristul lui a cumpărat trei, și acum călătoresc acolo, la cinci kilometri de granița bielorusă, Google fie lăudat. Există acolo chiar și un cimitir de cai, nu, din cimitirul evreiesc n-a mai rămas urmă, și asta o afli pe internet.

— *I'm a Jew from Teheran*, a spus bătrânul când încă mai așteptam pe peron, Samuel e noul meu nume. Am venit la New York de la Teheran, a spus Sam, și mi-a mai spus că știe aramaica și că a studiat multe lucruri și că își ia pretutindeni vioara cu el. În SUA ar fi trebuit, de fapt, să studieze fizica nucleară, dar s-a înscris la Conservator și a căzut la examenul de admitere, așa că a devenit bancher, și nici asta nu mai e acum. Chiar și după cincizeci de ani, a spus nevastă-sa când deja ne așezaserăm în compartiment și curcubeul metalic *Bombardier Willkommen în Berlin* nu ne mai apăsa

capetele, și-atunci nevastă-sa a spus că indiferent ce-ar fi cântat el, Brahms, Vivaldi sau Bach, totul sună iranian. Și el a spus că soarta a vrut să le ies în drum, că semăn cu femeile iraniene din copilăria lui, voise să spună: cu mamele iraniene, sau poate chiar: *cu mama mea,* dar s-a reținut, adăugând că tot soarta a vrut ca eu să mă pricep mai bine ca ei în genealogie și să merg în Polonia cu-același țel și cu-același tren – asta presupunând, în general, că imboldul de a căuta lucruri dispărute poate fi definit ca un țel, am replicat eu. Și nu, nu e soarta, am zis, căci Google veghează asupra noastră la fel ca Dumnezeu, și când căutăm ceva, el ne oferă doar propria noastră rimă la cele căutate, tot așa cum, dacă ai cumpărat de pe internet o imprimantă, ți se oferă încă mult timp imprimante spre vânzare, și dacă ai cumpărat un ghiozdan, ți se tot trimite ani de-a rândul reclama cu ghiozdanul, ca să nu mai vorbim despre căutările matrimoniale. Și dacă te cauți pe tine însuți pe Google, se-ntâmplă că la un moment dat dispar până și tizii tăi, și tot ce rămâne ești *only you,* ca și cum dacă ți-ai scrântit piciorul și șchiopătezi, ar începe dintr-odată să șchiopăteze tot orașul, poate că din solidaritate, milioane de șchiopi care formează un grup, aproape o majoritate, și-atunci cum să funcționeze democrația când nu primești decât ce-ai căutat de pe-acum, și când nu ești decât ceea ce cauți, astfel că niciodată nu te simți singur sau, dimpotrivă, totdeauna singur, fiindcă n-ai nicio șansă să-i întâlnești pe ceilalți, așa stă treaba și cu acea căutare când dai peste tovarăși de idei, Dumnezeu ne-ndrumă recurgând la Google pentru ca noi, ținând-o tot într-o fugă, să nu fim azvârliți în drum și s-ajungem pe drumuri, mereu dau peste oameni care caută același lucru ca și mine, am zis eu, și-așa se face că ne-am și ieșit în drum, iar bătrânul a spus că tocmai asta numește el soartă. În mod vădit ajunsese mai departe ca mine în exegeza Bibliei.

Deodată mi-am amintit de musicalul care într-adevăr făcuse

furori aici cu ani în urmă, când pe panourile publicitare din oraș citeai cuvintele *Les Misérables* fără niciun comentariu, spre deosebire de filmul cu același titlu care-i numea pe acei sărmani și mizerabili *Prizonierii sorții.* Musicalul ni se adresa tuturor cu *Les Misérables* de parcă ar trebui să fim veșnic consolați – Vai, sărmane! – sau ar trebui măcar să ni se-arate că nu doar unul, ci noi toți ne regăsim, uniți, în mizerie, căci în fața acestor litere uriașe, în fața desertului din inima orașului suntem cu toții niște sărmani și mizerabili – nu doar ceilalți, ci și eu. Și-așa, literele Bombardierului pe arcada acoperișului gării ne umplură de răsunetul lor la fel cum muzica de orgă umple biserica fără ca cineva să i se poată sustrage.

Apoi am căutat cu-adevărat pe Google: „Bombardier" era una din cele mai mari firme constructoare de trenuri și avioane din lume, și-acest Bombardier, care acum ne hotărăște drumul, își începuse de curând campania publicitară *Bombardier Your City.* Rapid și sigur. Iar acum călătoream cu expresul Warszawa de la Berlin în Polonia, cu binecuvântarea Bombardierului și înconjurați de perdele și șervețele, însemnele sale pe care scrie WARS – o prescurtare la fel de demodată și apusă ca *Star Wars* și alte războaie din viitor.

CAPITOLUL 1

O poveste exemplară

Arborele familial

Un arbore precum molidu-acesta e singuratic.
Heinrich Heine

La început credeam că arborele genealogic e un soi de brad, un pom cu podoabe scoase din lăzi vechi – fragile cum sunt, câteva globuri se sparg, câțiva îngeri sunt urâți și robuști și supraviețuiesc tuturor mutărilor dintr-o locuință în alta. Oricum, bradul era singurul arbore familial pe care-l aveam, în fiecare an era cumpărat unul nou și-apoi aruncat cu o zi înaintea zilei mele de naștere.

Îmi închipuisem că-i suficient să povestești despre acești câțiva oameni care întâmplător mi-erau rude, pentru a avea întreg secolul XX în buzunar. Unii din familia mea se născuseră spre a-și vedea de vocația lor, în credința certă, dar niciodată exprimată prin viu grai, că vor repara lumea. Alții păreau căzuți din lună, nu prindeau nicăieri rădăcini, fugeau încolo și-ncoace abia atingând pământul și rămâneau în aer ca o întrebare, ca un parașutist prins în rămurișul unui pom. În familia mea găseai de toate, așa gândeam cu suficiență, un țăran, mulți profesori, un provocator, un fizician și un poet, dar mai ales găseai legende.

Găseai

un revoluționar care se dusese la bolșevici, schimbându-și în ilegalitate numele pe care noi îl purtăm acum, întru totul legal, de

aproape o sută de ani încoace

mai mulți muncitori dintr-o fabrică de pantofi din Odessa, despre care nu se știe nimic

un fizician care condusese o uzină experimentală de turbine la Harkov și care dispăruse în cursul epurărilor, cumnatul lui fiind însărcinat să-i rostească condamnarea, căci devotamentul față de partid îl măsurau după cât de dispus erai să-i sacrifici pe-ai tăi

un erou de război pe numele lui Ghertrud, soțul mătușii mele Lida, și care se născuse când țara proclamase munca drept scop în sine – la început toți au lucrat mult, apoi prea mult și mai târziu încă mai mult, căci oamenii exemplari înlocuiseră normele, iar într-o națiune de proletari și supraoameni munca dă sens, și-așa se face că viitorul meu unchi a primit la naștere numele de *Gheroi truda*, Erou al muncii, pe scurt Ghertrud

apoi Arnold, Ozjel, Zygmunt, Mișa, Maria, Poate Estera, poate și o a doua Estera, și doamna Siskind, o elevă surdomută a lui Ozjel, care cosea haine pentru tot orașul

mulți profesori care au întemeiat orfelinate în toată Europa și care le predau copiilor surdomuți

Anna și Liolia care zac în Babii Iar, și toți ceilalți de-acolo

o fantomă pe numele ei Judas Stern, fratele bunicului meu un păun pe care bunicii mei îl cumpăraseră pentru copiii surdomuți, fiindcă așa era frumos

o Roza și o Margarita, bunicile mele cu nume de flori

Margarita primise recomandarea de intrare în partid în 1923 direct de la Molotov, viitorul ministru sovietic de externe – așa se povestește, ca și cum ar fi fost un indiciu că familia noastră s-a aflat mereu în centrul evenimentelor

bunica mea Roza, care avea cel mai frumos nume dintre toate logopedele și care și-a așteptat bărbatul timp mai îndelungat decât Penelopa

bunicul meu Vasilii, care a plecat la război și s-a reîntors la bunica mea Roza abia după patruzeci și unu de ani. Ea nu i-a iertat niciodată lunga lui călătorie, dar – la noi se găsește mereu câte cineva care spune *dar* – dar, a spus acest cineva, cei doi s-au sărutat la chioșcul de lângă gura de metrou, pe-atunci ambii aveau deja peste șaptezeci de ani, tocmai se construia hotelul Turist, dar bunicul, mi-a spus mama, doar nu mai era în acea vreme în stare să iasă din casă, iar hotelul Turist s-a construit abia mai târziu, așa să știi

celălalt bunic al meu, revoluționarul, care nu doar că-și schimbase numele, dar în fiecare chestionar sovietic pe care-l completa îi dădea și mamei sale mereu alt nume, după cerințele timpului, ale muncii și după propriile preferințe literare până ce a ajuns la Anna Arkadievna, așa o chema pe Anna Karenina, care, în felul acesta, mi-a devenit străbunică.

Eram fericiți, și totul în mine se opunea cuvintelor lăsate nouă moștenire de Lev Tolstoi, anume că familiile fericite se aseamănă în fericirea lor și numai cele nefericite sunt unice în felul lor – cuvinte care ne-au atras în capcană, trezindu-ne înclinația spre nefericire ca și cum doar nefericirea merită să i se dea atenție, în timp ce fericirea

e deșartă.

Numere negative

Fratele meu mai mare m-a învățat numerele negative și mi-a povestit despre găurile negre ca introducere într-un *modus vivendi.* Își crease un univers paralel unde era veșnic inaccesibil, mie mi-au rămas numerele negative. Abia de-o vedeam pe singura mea verișoară despre care știam în acea vreme, o vedeam chiar mai rar ca pe mama ei Lida, sora mare a mamei mele. În rarele vizite pe care ni le făcea severul meu unchi, fratele mai mare al tatei, el îmi punea probleme de fizică referitoare la *perpetuum mobile,* de parcă mișcarea continuă ar fi putut să-i ascundă absența din viața noastră. Cele două bunici ale mele locuiau cu noi, dar nu erau întru totul prezente: eram încă micuță când ele atinseseră de-acum întreaga nevolnicie a vârstei lor înaintate. Alte *babușka* făceau piroști și cozonaci, tricotau pulovere călduroase și căciulite multicolore, ba unele chiar și șosete – șosetele care, după cum se spunea, erau *vîșîi pilotaș,* înalta școală de zbor a tricotatului. Duceau copiii la școală și la ora de muzică, îi luau de-acolo, iar vara își așteptau nepoții în grădină, în căsuțele lor de la țară. Cele două *babușka* ale mele locuiau cu noi la etajul șapte, unde nu reușiseră să prindă rădăcini în beton. Ambele aveau nume de flori, și-mi ziceam într-ascuns că nalbele care creșteau în fața blocului nostru de paisprezece etaje erau aliate în complotul pus la cale de bunicuțele mele, Roza și Margarita, de a se reîntoarce în regnul lor vegetal.

Nu erau în toate mințile sau, cum se spune pe nemțește, *n-aveau toate ceștile pe policioară,* măcar că în rusește nu așa se spune, ci se întreabă cam așa: *Nu-ți sunt toate strânse-acasă?!* Mă temeam de această întrebare, deși cele două *babușka* ale mele erau, ele, acasă mai tot timpul, probabil ca să mă apere pe mine – și totuși acest „Nu

toate strânse-acasă" sau poate pur și simplu acest *toate* mă alarmase, de parcă ceilalți ar fi știut ceva despre noi, de parcă ar fi știut cine sau ce lipsește, de fapt, de-acasă.

Câteodată credeam că știu. Doi din bunicii mei s-au născut în secolul al XIX-lea, și mi se părea că în vâltoarea timpului se pierduse, fusese sărită o generație – aceștia cu adevărat *nu erau strânși acasă,* până și străbunicii prietenilor mei erau mai tineri ca bunicii mei și din această cauză eram bună de plată pentru oalele sparte de două generații. Eram cea mai tânără dintr-o listă a celor mai tineri. Eram, în general, cea mai tânără.

Fără nicio avertizare prealabilă, în lumea mea altfel veselă a pătruns sentimentul pierderii, plutind deasupra mea, întinzându-și aripile așa încât nu mai aveam aer și nici lumină îndeajuns din pricina unui deficit ce poate că nici nu exista în realitate. Uneori se abătea peste mine ca fulgerul, din senin, iute ca un leșin, de parcă brusc mi-ar fi fugit pământul de sub picioare, iar eu dădeam din brațe, cu suflarea tăiată, pentru a mă salva, pentru a-mi redobândi echilibrul, lovită de un glonț netras niciodată, nimeni nu strigase: Mâinile sus!

Această gimnastică existențială în lupta pentru dobândirea echilibrului îmi părea a fi o parte din moștenirea familială, un reflex înnăscut. La școală la ora de engleză făceam mai departe exerciții: *hands up, to the sides, forward, down.* Crezusem totdeauna că „gimnastică" se trăgea din cuvântul „imn", în rusește ambele cuvinte încep cu G: *gimnastika* și *gimn,* și-mi întindeam zeloasă mâinile în sus căutând să ating vălul nevăzut al cerului.

Existau mulți care aveau și mai puține rude ca mine. Existau copii fără frați și surori, fără *babușka,* fără părinți, și existau copii care se sacrificaseră în războiul pentru patrie, acești copii morți – niște eroi temerari transformați în idoli – erau mereu cu noi. Nici

noaptea n-aveam voie să le uităm numele – muriseră cu mulți ani înainte să ne naștem, dar în acea vreme noi n-aveam niciun „în acea vreme”, ci doar un „acum” în care pierderile cauzate de război trebuiau să constituie o inepuizabilă provizie a propriei noastre fericiri, căci noi trăiam, așa ni se spunea, doar fiindcă aceia muriseră pentru noi, și trebuia să le fim veșnic recunoscători pentru pașnica noastră normalitate, și în general pentru tot. Am crescut în vremuri nu canibale, ci vegetariene, cum a spus mai întâi Ahmatova, și apoi noi toți, toate pierderile le puneam pe seama războiului demult încheiat, a acelui război neînsoțit de niciun epitet ori adjectiv, spuneam pur și simplu „războiul”, ba chiar fără articol – în rusește oricum nu există articol; și nu spuneam *care* război, căci ne închipuiam că nu există decât unul singur, era o eroare, desigur, căci în vremea copilăriei noastre fericite statul tocmai ducea un alt război în sudul îndepărtat, pentru siguranța noastră, așa ni se spunea, și pentru libertatea celorlalți, un război pe care, în ciuda pierderilor zilnice, nu ne era îngăduit să-l luăm la cunoștință, și nici eu nu l-am luat la cunoștință până când, la zece ani, am zărit în fața blocului nostru sicriul de zinc în care se găseau rămășițele unui vecin de nouăsprezece ani, ale unui băiat de care încă de pe-atunci nu-mi mai aminteam, în schimb de maică-sa până în ziua de azi.

N-aveam motive să sufăr. Și totuși am suferit de timpuriu, deși eram fericită și iubită, înconjurată de prieteni, mi-era jenă să sufăr, sufeream tot mereu de o singurătate uneori teribil de tăioasă, alteori amară ca pelinul, și-mi ziceam că asta-mi vine numai de la ceva ce-mi lipsește. Visul exuberant al unei mari familii strânse în jurul unei mese lungi mă urmărea cu persistența unui ritual.

Cu toate astea, camera de zi era plină de prietenii tatălui meu și de elevii adulți ai mamei mele, zeci de elevi care i-au rămas mereu statornici și din care, curând, ședeau mai multe generații la masa noastră, iar noi făceam aceleași fotografii ca și alte familii: pe fundalul perdelelor înflorate în nuanțe închise, numai chipuri

vesele, ușor supraexpuse, toate îndreptate spre obiectivul fotografic, la o masă lungă, îmbelșugată. Nu mai știu când exact în timpul petrecerilor zgomotoase, exuberante ale familiei mele am perceput pentru prima oară ușoara notă discordantă.

Lista celor care puteau fi socotiți ca aparținând familiei mele o rezolvai cu zece degete. Nici n-a trebuit să exersez gama formată din mătușă, unchi, verișoară, mătușă de gradul doi și unchiul aferent, verișoară și fratele bunicului – în sus și-n jos, în sus și-n jos; în general, mă înfricoșa pianul cu plenitudinea agresivă a claviaturii sale.

Într-altă vreme, aceea dinaintea petrecerilor la masa noastră lungă, o familie mare era un blestem, căci printre neamuri se puteau afla albgardiști, sabotori, aristocrați, culaci, expatriați, oameni prea cultivați, dușmani ai poporului și copiii acestora, precum și alți suspecți, și toți erau suspectați, de aceea familiile – adeseori pentru a scăpa, ceea ce nu le ajuta decât arareori – sufereau de amnezie, iar când noi am început să petrecem, asemenea rude, presupunând că existaseră în general, erau cel mai ades deja uitate, de regulă fiindu-le ascunse copiilor, și-așa familiile se împuținau, ramuri întregi de familie se cufundau în uitare, stirpea se topea văzând cu ochii până ce n-a mai rămas decât bancul cu cei doi omonimi. Sunteți înrudit cu acela? Nicidecum, nici măcar tizi nu suntem!

Lista

Într-o bună zi, pe neașteptate, m-am trezit cu rubedeniile în fața mea – cu cele din trecutul îndepărtat. În felurite limbi ce-mi sunau familiar, au murmurat în barbă veștile lor de bun augur, și mi-am zis că împreună cu ele voi reuși să fac să-nflorească arborele

familial, voi umple lacuna, voi vindeca sentimentul pierderii; ele însă stăteau în fața mea într-o mulțime deasă, fără chipuri și povești, ca niște licurici ai trecutului luminând în jur mici porțiuni, câteva străduțe ori întâmplări, dar fără a se lumina pe sine.

Le știam numele. Îi știam pe toți acești Levi care, de-ar mai trăi, ar fi risipiți cine știe pe unde prin lume, așa îi chema pe străbunica mea, pe părinții ei și pe frații ei. Știam că existau și niște Gelleri sau Helleri, prea bine nu se știe. Despre un anume Șimon Geller aflasem doar dintr-o notiță redactată în rusește, tradusă dintr-un ziar de limbă idiș pe care nu-l mai găsești azi nicăieri în lume. Mai știam și despre ultimii Krzewini, urmașii Hellerilor, acele rude cu numele scrâșnind ușor ca zăpada sub tălpi, sau precum *kovrișka,* turta dulce, între dinți. Mai existau și cei cu numele de Stern, așa-l chema pe bunicul meu până la douăzeci de ani, și-așa m-ar chema și pe mine dacă revoluția rusă n-ar fi triumfat, și tot așa-i chema pe numeroșii săi frați, pe părinții săi împreună cu numeroșii lor frați și pe bunicii împreună cu întreaga lor stirpe, presupunând că erau cu-adevărat așa de numeroși cum îmi place să-mi închipui.

Rudele mele îndepărtate cu numele de Krzewin și Levi au trăit la Eodz, Cracovia, Kalisz, Kolo, Viena, Varșovia, Kiev și Paris, mai trăiau acolo și în 1940, după cum mi-a devenit limpede de curând, chiar și la Lyon, așa mi-a spus mama. Rusja a studiat la Viena și Jusek la Paris, mi-aduc aminte de această propoziție rostită de bunica. Cine erau Rusja și Jusek n-am aflat niciodată, erau niște rude oarecare. Poate că a fost invers: Rusja a studiat la Paris și Jusek la Viena. A fost pronunțat și cuvântul Conservator, dar nu-mi amintesc cui i-a fost atribuit. Și-mi mai amintesc de o propoziție: Rusja și Jusek au curățat și ei trotuarul cu periuța de dinți. Poate că la todz, Kalisz, Varșovia mai era vacanță iar la Conservator încă nu începuse semestrul, așa că erau acasă, și nu la Paris sau Viena. Când am auzit această propoziție în copilărie, m-am gândit că trebuie să fi fost în Elveția, fiindcă ziarele noastre scriau în acea vreme despre

cât de curat era totul în Elveția și că unii cetățeni elvețieni ședeau pe vine în fața caselor lor și frecau trotuarul cu niște perii mici și cu șampon, și dinaintea ochilor vedeam cum țara se scufunda în clăbuci de săpun – această țară ori o alta – în curățenia ei strălucitoare, de neatins.

Unele nume ale rudelor mele erau așa de răspândite că nu avea sens să le mai cauți. Ar fi însemnat să caut omonimi, căci în liste figurează cu toții unul sub altul, și unul lângă altul ca niște vecini, amestecați la întâmplare, și nu-i pot deosebi pe-ai mei de sute de alții care se numeau la fel, și nici nu mi-ar fi posibil să-i despart pe-ai mei de străini cum aș alege grâul de neghină, căci ar însemna să fac o selecție și nu voiam așa ceva, nici chiar cuvântul nu-l voiam. Cu cât erau mai mulți omonimi, cu-atât era mai mică șansa de a-mi regăsi rudele printre ei, și cu cât era mai mică această șansă, cu-atât îmi devenea mai clar că va trebui să-i socotesc pe toți cei listați ca pe-ai mei.

Le-am adunat numele cu acribie, am scotocit peste tot după toți Levii, Krzewinii, Gellerii sau Hellerii, și-ntr-un târziu, aflându-mă în Biserica militară din Varșovia în fața unor lungi liste scrise minuscul care se continuau de la perete la perete, în fața listelor cu numele celor uciși la Katyń – oare de ce până și în listele de morți ne căutăm automat numele propriu? –, am dat în aceste liste peste un Stanislaw Geller, și aici, în Capela celor din Katyń a Bisericii militare, m-am declarat de partea tuturor tizilor, inclusiv a acestui Stanislaw, ca și cum el și toți cei pe care-i voi mai găsi ar aparține tot de familia mea, toți cei cu numele de Geller și Heller, Krzewin și Stern. Fiecare Stern[1] îmi părea a fi o rudă secretă, chiar și stelele de pe cer.

---

[1] Stea, în germană și idiș.

Cu ani în urmă, când mă aflam la New York, am frunzărit prin *Yellow Pages,* o veche carte de telefon. Unde sunt frații bunicului meu? Unde frații tatălui său, pe care-i chema Stern și care-au dispărut din Odessa în toate direcțiile? Oare urmașii lor au cântat în formația Velvet Underground? Ori poate au fost proprietarii unei bănci? Ori profesori universitari la Massachusetts, la MIT, sau poate tot mai munceau într-o fabrică de pantofi? La urma urmei, cineva mai trebuie să și muncească.

Existau mulți Sterni în Paginile Galbene. Opt pagini întregi. Stelele galbene din cartea de telefon. Să-i fi telefonat fiecăruia dintre ei și să-l fi întrebat? Ce făceați înainte de 1917? Tot le mai așteptați pe rudele sărmane din Est? Chiar și după o sută de ani? Cât despre celebrități, cum trebuie procedat: să le înscriu, eu, pe lista mea, sau ele, pe mine, pe lista lor?

Oare cine mi-a povestit că unul din Levi ai noștri a fost contabil la o fabrică de nasturi din Varșovia? Un alt Levi făcea cei mai buni jeanși pe care-i știam pe-atunci, când mi-am început căutarea: *Jeans 501!* Cu siguranță că nu era unul dintre noi, nu-mi pot imagina că vreunul de-ai mei ar fi avut vreun gust pentru câștig sau barem o idee cât de vagă despre cum să-ți creezi avantaje personale. Cu cât mă gândeam mai mult la fabrica de nasturi din Varșovia sau de altundeva, cu-atât creștea și convingerea mea că niciunul din cei rămași în Polonia nu reușise vreodată s-ajungă pe-o asemenea listă.

Mi-a venit în minte și o listă de oameni salvați, dintr-un film, și am parcurs-o de parcă ar fi fost posibil ca unul dintr-ai mei să fie trecut pe ea, și prin urmare să fi fost salvat, ieșind la iveală pe internet. Am citit nume după nume ca și cum căutam numere câștigătoare, ca și cum aș putea recunoaște pe vreunul.

Niciun Levi, niciun Krzewin, în schimb am dat peste un Itzhak Stern, și acesta contabil, ce-i drept la o fabrică din Cracovia, nu o

rudă de-a mea, căci Sternii mei erau la Odessa, și dacă nu cumva emigraseră cu mult înainte, făcuseră revoluție în ilegalitate, dar cu un război mai târziu pentru aceștia n-au mai existat la Odessa nici acțiuni de salvare, nici liste de niciun fel. Cum să fac cu-acest Stern: să-l trec totuși pe lista mea, pentru că ceilalți nu mai pot fi găsiți? Sau ar fi o tentativă de furt?

Cum se știe, există și jocuri fără câștigător.

Hei, eu sunt Joe și lucrez la o fabrică de nasturi.
Deunăzi trece pe la mine șefii și mă-ntreabă dacă-s ocupat.
Zic: nuu.
Da el zice:
Atunci fă bine și-nvârte nastur'le cu dreapta.
Hei, eu sunt Joe…

Rețeta

Descoperirea că oamenii se mai și *sfârșeau* m-a luat pe nepregătite, s-a lăsat peste mine ca o umbră, m-a acoperit ca ligheanul pe care Don Quijote și l-a pus cândva pe cap, în chip de coif, și în care peste veacuri *babușka* mea oarbă fierbea magiunul. Acum ligheanul se prăfuia de ani de zile pe dulapul din bucătărie.

Când a murit Lida, sora mai mare a mamei mele, am înțeles ce-nseamnă cuvântul istorie. Dorința mea de cunoaștere era coaptă, eram pregătită să fac față morilor de vânt ale amintirii, când dintr-odată ea a murit. Mă oprisem ținându-mi răsuflarea, gata s-o întreb, și-așa am și rămas în continuare – de-ar fi fost o bandă desenată, bula ce-ar fi trebuit să conțină cuvintele mele ar fi fost goală. *Istorie* e atunci când, deodată, nu mai există oameni pe care să-i întrebi, ci

numai surse. Nu mai aveam pe nimeni pe care să-l fi putut întreba, care să-și amintească ceva despre acele vremuri. Tot ce-mi rămânea erau frânturi de amintiri, însemnări și documente îndoielnice din arhive îndepărtate, în loc să fi pus întrebări din timp, m-am înecat înghițind cuvântul istorie. Oare eram acum matură fiindcă Lida murise? Eram la cheremul istoriei.

Tot ce mi-a rămas de la mătușa Lida e o rețetă de cvas, o băutură răcoritoare. Rețeta a nimerit de puțină vreme în mâinile mele, alunecând dintr-un teanc de facturi neplătite, ca și cum as mai avea datorii și la Lida. Când am cunoscut-o pe tanti Lidija, sau Lida cum îi spuneam noi – după război trecea drept o frumusețe antică a Institutului Pedagogic din Kiev, Lida de la Facultatea de Defectologie, așa cum se numește la noi încă și azi pedagogia medicală –, așadar când am cunoscut-o pe Lida, care ne privea calm și ușor nepăsătoare din fotografiile din acea vreme, ea era o ființă cu șorț și cu mers târșâit, care ani de zile n-a spus nimic, ci doar ne-a servit un fel după altul în farfurii cu marginea de aur, intrând și ieșind din bucătărie. Mâncați!! Din familia noastră, a fost cea din urmă care le-a predat copiilor surdomuți – știa secretul, știa ce-i răbdarea, gătea în tăcere, iar acum, dintr-odată, nu mai era.

Mult timp n-am priceput ce însemna ЕВР.КВАС, așa scria sus pe hârtiuță, mă holbam la acest ЕВР, căci prescurtarea cu litere chirilice ar fi putut fi înțeleasă la fel de bine ca ЕВРопейский, evropeiskii, european, sau ca ЕВРейский, evreiskii, evreiesc, așadar cvas european sau evreiesc, după plac. O nevinovată utopie a limbii ruse și *urbi et orbi* al mătușii mele, de parcă Europa și evreii s-ar trage din aceeași rădăcină, iar aici, în această rețetă și în această prescurtare s-ar găsi ipoteza înviorătoare că toți evreii – chiar și cei care nici măcar nu mai erau evrei – se puteau număra printre cei din urmă europeni, la urma urmei citiseră tot ce ținea de Europa și o definea. Sau poate că mătușa mea nu voia să scrie cuvântul „evreiesc”

întreg, caracterul său fragmentar și prescurtarea permițând și o altă opțiune de citire, de pildă că această băutură nu e totuși într-atât de evreiască, ci mai degrabă – în ciuda usturoiului conținut – doar aluziv, doar un pic evreiască.

Rețeta s-a dovedit a fi un soi de exercițiu poetic încifrat. Nu observasem niciodată că mătușa mea ar avea într-însa ceva evreiesc, și nici n-avea, în afara faptului că gătea aceste feluri de mâncare pe care abia după moartea ei le-am putut atribui bucătăriei evreiești; și-am înțeles că tocmai ea, care nu voia să aibă nimic de-a face cu suferința că spui „evreu”, și pe loc te și gândești la morminte, și care, fiindcă mai trăia, nici nu putea fi evreică, așadar că tocmai ea învățase de la bunicii ei, pe-atunci încă evrei, să gătească tot ce-i gustos și suculent, preluând o mulțime de lucruri despre care nici chiar mama ei nu mai avea habar. Așa încât pentru Lida *gefilte fiș, ștrudel* și *forșmac* erau bucătăria ei ucraineană.

Ingrediente:
O salată mare
O căpățână mare de usturoi
O legătură mare de mărar

(Aici lipsește un rând)
Fierbi apa și-o lași să se răcească la temperatura camerei.
Speli salata, apoi tai rădăcina și cotorul, apoi tai totul mărunt și cureți usturoiul.

Această epistolă mi se adresa. Cine altfel scrie rețete de bucătărie ca o formulă de adresare pe un ton ușor patetic?

Să speli mărarul și să-l tai.
Să amesteci totul și să-l pui într-un borcan de trei litri.

Oare tanti Lida m-avea în vedere pe mine sau toți oamenii în general?

Borcanul de trei litri, *triohlitrovaia banka,* mă făcea să fiu și mai nesigură pe mine. Fiindcă bucătăria de-acolo, cu borcanul ei de trei litri pentru păstrarea saramurilor, cu tifoanele pentru strecurarea zemii, cu cratițele ei de fontă, și bucătăria de-aici sunt despărțite de o generație de ustensile. Unde cumperi la Berlin țesătura subțire ca să strecori fierturile? Acolo, în Ucraina, avem cârpușoare și basmale decolorate și tifoane, lighean de aramă și linguri de lemn pentru magiun care fuseseră cumpărate cândva, și dacă întrebai când, ți se spunea că după război.

Dar ea a tăinuit totul, și-odată cu ea au dispărut și toate ștrudelele ei, *gefiltefiș,* salamurile dulci cu stafide, prăjiturelele – cele cu prune uscate, cele cu miere, lămâie și nuci până și cuvântul idiș *zimmes,* însemnând o garnitură de morcovi, l-a luat cu ea de parcă totul trebuia într-adevăr să rămână secret. A trecut totul sub tăcere: cât de frumoasă fusese cândva, cât de citită era, a trecut totul sub tăcere slujindu-l pe bărbatul ei, erou de război de șapte ori rănit de gloanțe, cel mai frumos dintre eroi, a trecut sub tăcere, mergând la bucătărie și venind înapoi, toate bolile și grijile ei, metodele pedagogice, surzenia crescândă, a trecut sub tăcere zilele de naștere

ale morților, ale celor omorâți pe care le-a comemorat, decenii la rând, de una singură, a trecut și altele sub tăcere, își amintea de toate și de toți cei care lăsaseră o urmă în viața ei, a trecut sub tăcere războiul și ce fusese înainte și după, și toate trenurile și toate orașele, tristețea pricinuită de tatăl ei care supraviețuise războiului, dar nu se mai întorsese la familia lui și mai târziu trăise ani în șir în casa de-alături, într-un bloc de nouă etaje construit din prefabricate în așezarea noastră sovietică anonimă. Când ajunsese matură și apoi bătrână, tot mai aștepta, și la un moment dat a amuțit, pricepând că surzește tot mai mult, și s-a întors la copiii ei surdomuți pe care-i instruise o viață întreagă, și de-ar fi putut, și-ar fi trecut sub tăcere și propria-i moarte. N-o întrebasem de nimic, iar acum mă întreb cum de-am ratat-o atât de deplin pe ea și viața ei, de parcă de la bun început îi acceptasem surdomuțenia hotărâtă, rolul ei și felul în care-i servise pe alții. Ce oare păzeam în acea vreme când ea mi-ar fi putut dărui toate astea, de pildă, rețeta lui ЕВР.КВАС, mie și întregii Европа?

Perpetuum mobile

Gândirea abstractă nu-i punctul tău forte, mi-a spus în glumă unchiul Vil, fratele mai mare al tatălui meu, când am vorbit despre pierderi rezultate prin frecare. Când venea la noi în vizită, obișnuia să mă examineze dându-mi să rezolv cele mai subtil-ingenioase probleme referitoare la triunghiurile egiptene ori la modelul unui *perpetuum mobile*, ca și cum dacă aș fi găsit soluția urma să mi se reveleze ceva fundamental. Dar n-am reușit niciodată să rezolv problemele lui Vil.

El însuși era rezultatul unei metempsihoze sovietice, al transformării energiilor dintre stat, suflet și mașinărie, al eternei mișcări a țării mele. Vil se născuse în 1924, la opt luni după moartea

lui Lenin, atunci când țara își exprima jalea dând numele lui unor fabrici, orașe și sate – Lenin trăiește și numele său învârtește turbinele în uzine, numele tău fie Lenin, iar becurile luminează. Așa se face că bunicii mei l-au botezat pe primul lor născut Vil, după defunctul Vladimir Ilici Lenin, care trecea drept bunicul tuturor copiilor sovietici, căci Lenin avea nepoți, dar nu și copii. Chiar și după cincizeci de ani noi tot mai eram nepoții săi, și-i spuneam *dedușka* Lenin, căci la noi totul era în mișcare, în afară de timp.

Mișuna de tot felul de făpturi fabuloase precum Rabfak, Obimortrest, Komsomol, Molokokoopsoiuz, pe-atunci totul se prescurta și se contopea, Mosselprom, Narkomproz sau Ceka, organizația cea mai longevivă transformată mai târziu în GPU, NKWD, KGB, FSB. Cunoșteam o Ninel, palindromul lui Lenin, un Rem, fiul unor adepți ai lui Troțki din Revoluția mondială – *revolutsia mirovaia* –, un Roi – *r*evoluție-*o*ctombrie-*i*nternational –, cunoșteam chiar și o foarte simpatică Stalina.

Posibil ca alegerea numelui să fi avut de-a face și cu faptul că bunicii mei mai știau idiș, căci în Vil se-ntrezărea și idișul *viln* (voință), și cu-adevărat nimeni din familia noastră nu era atât de zelos ca Vil, când era vorba să-și urmărească țelul, mereu își optimiza gradul de eficiență, până și autoritățile îi făceau jocul. Când a cerut în 1940 la Kiev, la șaisprezece ani, un act de identitate, a primit un document în care în rândul al cincilea era scris: rus, deși părinții lui erau evrei și actele lor de identitate o consemnau ca atare. Cu ciuful lui bălai, ochii albaștri, umerii lați și talia subțire Vil arăta într-adevăr ca bravul Ivan din poveste. A rămas un mister în urma cărei operații matematice a rezultat din doi evrei un rus, și asta nu la nașterea sa, ci după vizitarea unui oficiu pentru documente de identitate, dar efectul a fost că Vilja, cum îi spuneam noi, devenise rus sută-n sută, fără urmă de balast evreiesc. Adevărata origine era un simplu detaliu, un adaos inutil de care

preferai să nu-ți amintești, și-n afară de asta nici nu exista nimic de care să-ți poți aminti, nu exista decât viitorul, căci lumea-i mare și știința, infinită.

Fratele mic al lui Vil, tatăl meu, Miron, născut cu opt ani mai târziu, purta numele modificat al bunicului Meir, iar în actul de identitate era trecut evreu. Fiindcă pentru el nu mai exista evreitate, Miron a devenit rus și el, cetățean al unei nații de cititori. Privea-ndărăt, plin de respect și gânditor, la originea lui, chiar dacă uneori un pic uimit că avea ceva de-a face cu toate acelea.

Întreaga Uniune Sovietică era împotriva gravitației și visa să zboare. Vil voia să construiască avioane, până și corpul lui era aerodinamic, îndeajuns de micuț și agil pentru a merge prin viață fără pierderi rezultate din frecare. Vil ar fi putut proveni din imnul aviației militare sovietice pe care pe-atunci îl cântau cu toții: „Ne-am născut pentru ca basmele s-ajungă adevăr, să-nvingem depărtări și spațiu cosmic, rațiunea aripi ne-a dat, mâini de oțel, și-n loc de inimă-un motor ce scapără scântei”. Și inima mea bătea mai iute și mai tare ascultând imnul cu cincizeci de ani mai târziu, mai ales auzindu-i melodia ascendentă: „tot mai sus, mai sus, mai sus înălțăm zborul păsărilor noastre, și fiecare elice respiră calmul fruntariilor noastre”.

La optsprezece ani, Vil a plecat pe front la fel ca întreaga lui clasă, i-au vârât în uniforme și i-au trimis fără să aibă habar de război, ci numai de eroism. De cum au ajuns pe bont la Mozdok, în Caucaz, recruții au luat cu asalt o tranșee antitanc aflată sub foc încrucișat. Când au umplut adâncitura cu trupurile lor, tancurile au trecut peste ele. Vilja nu le-a povestit niciodată părinților ce anume se petrecuse acolo, la Mozdok, singurul care a aflat a fost fratele lui, Miron, pe-atunci de unsprezece ani, și care toată viața a păstrat pentru sine ce știa, poate chiar în locul lui Vil.

Când au căutat supraviețuitori în adâncitură, au dat peste Vil. Zăcea pe fundul gropii, strivit și cu bazinul ciuruit. O minune că au mai căutat supraviețuitori, a spus tatăl meu.

Vil avea contuzii grave și o epilepsie traumatică, a petrecut luni în șir prin spitale. Familia și-a găsit-o la Așhabad, la mii de kilometri de Caucaz. Era invalid de război, dar boala nu l-a oprit defel, dimpotrivă, el a făcut din boală combustibilul necesar și-a ajuns la cei nouăsprezece ani ai săi, ca președinte al Comitetului pentru Sport și Serviciu Militar din Turkmenistan, cel mai tânăr ministru al Uniunii Sovietice.

Și-a întrerupt studiile de mai multe ori, fiindcă atacurile de epilepsie îi provocau săptămâni în șir o stare de epuizare. Trebuiau să-i țină limba ca să nu și-o înghită, tatăl meu vorbea tot mereu despre această limbă pe care trebuia să i-o țină, și de fiecare dată era uimit de propriile vorbe. L-am întrebat pe tatăl meu cum de-a mai putut Vilja să creadă în puterea sovietică după cele întâmplate în tranșeea antitanc, iar tatăl meu a spus că cine avea îndoieli n-a supraviețuit.

În cele din urmă, Vil a studiat mecanica și matematica la Leningrad, schimbând aerul pe apă și devenind hidroacustician. Trebuia să rezolve aceleași probleme ca în cazul zborului, dar în apă forța de rezistență e mai mare. Vilja a optimizat submarinele astfel că ele puteau auzi totul fără a fi auzite, evitând orice frecare și păzindu-și secretele.

Pentru voioasa lui știință a muncit și-a tot muncit la cercetarea câmpului acustic și a proceselor inerente lui, la problemele hidrodinamice ale zgomotelor în regim turbulent și la problemele nestaționare ale hidroacusticii. Chiar și umorul și l-a pus în slujba gândirii dialectice, a lui *perpetuum mobile* al său. În numele păcii lucra pentru război, dar el însuși vorbea despre echilibrul forțelor, de parcă și aici tot despre mecanică era vorba.

La fel ca Vil m-am născut și eu ca parte a metabolismului de stat la o sută de ani după Lenin. Zilele de naștere mi le-am aniversat împreună cu Lenin, dar minus o sută. Știam că asta mă va ajuta să-mi găsesc mereu coordonatele în istoria universală, însă forța tânărului stat în ascensiune, care-i fusese dăruită unchiului meu din născare, dispăruse demult. Când am disperat pe-atunci din cauza temelor pe care mi le dădea legate de *perpetuum mobile,* am simțit cât de străin mi-era. Unchiul meu știa că nu voi reuși niciodată să rezolv acele probleme. Dacă s-ar găsi o soluție pentru *perpetuum mobile,* asta ar anula toate distanțele precum și întrebările legate de apropiere, căldură, îndoială, chiar de rudenie, poate, fiindcă în problemele lui Vil tot ce era omenesc era socotit ca o pierdere rezultată prin frecare, ca piedică în eterna mișcare a energiilor tainice, care era visul unchiului meu. Poate că Vilja nici nu glumise atunci când mi-a lăsat, în locul său – Gândirea abstractă nu-i punctul tău forte! –, câmpul de cercetare al pierderilor rezultate prin frecare.

Vecini

O mare parte din copilăria mea la Kiev am petrecut-o într-un bloc nou de paisprezece etaje de pe malul stâng al Niprului, într-un cartier răsărit după război și care nu părea să aibă vreun trecut, ci numai un viitor clar. Dar *nimeni și nimic nu trebuie uitat,* cum scrisese poeta Olga Bergholz în amintirea celor un milion de victime ale Blocadei leningrădene. Versul acesta era purtat în inimi, înlocuind amintirea din întreaga țară, nu puteai fugi de el căci a devenit o adevărată profeție prin adevărul său evident și prin minciunile ascunse, eram îndemnați să nu uităm de nimeni și nimic, ca să uităm cine și ce fusese de-acum uitat. Așa că ne jucam în curtea din

spate, jucam „elasticul” și jucam un prinselea cu mingea, tot mereu ai noștri contra fasciștilor, un joc ca Hoții și vardiștii la treizeci și cinci de ani după război.

Strada mea se numea strada Florența, în onoarea frumosului nostru oraș italian înfrățit, și cei care locuiam acolo aveam noroc, căci în adresa noastră se manifestau ceva din frumusețea Italiei precum și apartenența noastră la lumea frumuseții, faptul că și nouă ne era îngăduit să fim frumoși, că și noi eram crescuți în spiritul Renașterii ca s-ajungem oameni noi, renăscuți, că aveam să stăm în centrul universului, chiar dacă în spatele Cortinei de Fier. Strada Florența a fost inaugurată în 1975 în mod festiv, când s-a pus o placă comemorativă pe casa noastră. Casa aparținea unui Minister sovietic, era Casa Sovmin, așa-i spuneam noi, și spre deosebire de blocurile din prefabricate de nouă etaje, în stil sovietic de cazarmă, care înconjurau curtea noastră, Casa Sovmin era o clădire de lux ridicată din cărămidă. Dar aici nu locuiau miniștri, ci funcționari ai unor instituții de stat, cadre medii, șefuleți, învățătoare cu tăcutele lor biblioteci de cărți ferfenițite, femei de serviciu, bucătărese, secretare, electricieni, ingineri. N-am aflat niciodată pentru care merite primiserăm și noi o locuință acolo, în acest paradis socialist – patru camere cu dulapuri în perete, o nișă pentru frigider, două logii și tavane suspendate. În primele săptămâni acolo, tatăl meu a întâlnit în lift un ofițer superior KGB care-l anchetase cu ani înainte, drept care a venit acasă prezentându-ne propria versiune a dictonului *My home is my castle:* Casa mea e fortăreața lor, a spus el.

Mai târziu s-au mutat aici și familiile consulatului american, și odată, de *Independence Day*, au arborat pe balcoanele lor un steag mare american, ca și când ne cuceriseră fortăreața. Când în 1977 a sosit la Kiev pitoreasca și zgomotoasa echipă de fotbal a Florenței, strada noastră a fost inaugurată pentru a doua oară, deși locuiam acolo de mult timp – italienii ne-au descoperit în Florența noastră kieveană de parcă am fi fost indienii descoperiți de europeni în

America: ce noutate că aici trăiesc oameni! Iar placa comemorativă a fost mutată de pe o parte a casei pe cealaltă.

Casa era plină de femei care în tinerețea lor se mutaseră de la sat la oraș. Cu cât îmbătrâneau, cu-atât mai iute uitau rusa lor învățată în pripă și niciodată bine fixată, lăsându-se în voia îmbrățișării calde a ucrainenei lor. Când ieșeau la pensie, scoteau la iveală basmalele înflorate cu nodul legat în față, redevenind într-atât de sătence, de parcă nici nu le-ar fi dat jos vreodată; se strângeau jos pe banca din fața colosului de paisprezece etaje, cojeau semințe de floarea-soarelui și schimbau între ele cele mai noi bârfe. Unul din puținii bătrâni care locuiau în casa noastră – bărbații mureau cu decenii înaintea femeilor – ședea la un balcon undeva sus de tot și cânta la muzicuță melodii populare care pluteau nostalgic peste curtea noastră monumentală, însoțindu-ne în toate drumurile noastre.

Nu cunoșteam decât puțini vecini și doar superficial, de pildă pe o femeie fermecătoare și pe bărbatul ei, un medic militar, care se purtau totdeauna amabil și cu distincție. Aveau o fată căreia nu știam cum să-i spunem, nu ne duceam la ea, pe-atunci încă nu știam nimic despre sindromul Down. Nimeni nu ținea pe-atunci un asemenea copil în familie, poate că era și interzis, dar, din sfială și admirație, nimeni din casă nu și-ar fi permis să trăncănească despre asta. Mama îmi spusese că femeia frumoasă era unul dintre copiii orfani din Războiul Civil din Spania, care la sfârșitul anilor ’30 fuseseră aduși în Uniunea Sovietică înfrățită.

Mai cunoșteam doi vecini, ambii născuți în anul de război 1941: Serghei, un orfan de război din Oseția, și Vădim, care crescuse la partizanii din Polesia. În aripa cealaltă locuia Boris, un bărbat vorbăreț de vârstă incertă, mereu voios și săritor, singurul care a ieșit dintr-o groapă comună într-un mic orășel evreiesc, în 1941, după ce fuseseră uciși toți locuitorii, de la copii până la bătrâni. Abia mult mai târziu am înțeles că îngrozitorul monstru de care noi, fetițele din curtea dintre blocuri, ne temuserăm totdeauna,

spunându-i „Nebunu” – că el, așadar, era fiul plăpândului Boris, fiind astfel poate cel din urmă vlăstar al orășelului evreiesc dispărut.

Uneori primeam scrisori pe adresa strada Veneția. Într-adevăr, casa noastră se afla pe malul unui canal, lucru pe care nu toți cei care ne scriau îl știau. Dar scrisorile ne parveneau fiindcă la Kiev nu exista nicio stradă Veneția, așa încât întreaga Italie era de competența noastră. Din cauza acestei Veneții, în visele mele a pătruns apa inundând totul, dar când apa ajungea la etajul meu șapte, reușeam mereu să mă salvez într-o gondolă de aur sosită, exclusiv pentru mine, dintr-o depărtare neguroasă. La vecinii de jos, potopiți de ape, nici nu mă gândeam, uitam de ei în visele mele.

Cu trei etaje mai jos locuia singuratica Makarovna, o bătrână ucraineancă de la țară, care copil fiind supraviețuise colectivizării doar pentru a-și pierde apoi în război părinții și logodnicul. Ani la rând a stat în papuci și basma pe banca din fața casei noastre – era cea mai plină de temperament dintre toate, cea mai impertinentă și cea mai nefericită, mereu aghesmuită, uneori cu haz, dar niciodată veselă; nouă, copiilor, ne dădea bomboane care erau așa de vechi de parcă ar fi provenit din „rația de fier” din timpul războiului. Pe cap cu basmaua de-un galben strident cu flori vișinii și verzi strălucitoare, și în capotul ei albastru închis – care era uniforma pensionarelor –, cu privirea de berbec a ochilor ei ușor bulbucați, ea-mi părea unul din ultimii exponenți ai poporului ei puternic, sălbatic, frumos care se stabilise odinioară aici, unde începea stepa ucraineană. Mai târziu, mi-a făcut cadou cele mai inutile lucruri din lume, pâslari pentru sugaci ori batiste împodobite cu broderii groase pe care le mai păstrez și-acum – ea făcea aceste cadouri având nevoie de bani, dar asta n-am înțeles-o la vremea aceea, și în răstimpuri povestea niște crâmpeie încâlcite despre război, despre familia care pierise și despre colhozuri. Dar fie că, fiind mereu în trecere, nu ascultam atent, fie că în delirul ei femeia încurca între ele

catastrofele sovietice, fapt e că anii nu se potriveau, familia când pierea în război, când murea de foame în colhoz, iar mirele ori nu se mai întorsese, ori, după cum mă temeam în secret, nici nu existase vreodată; oricum ar fi fost, vinovat era războiul, acesta era singurul lucru care se potrivea.

La muzeu

Voiam să urc din nou să văd bicornul lui Napoleon pe care-l pierduse la Waterloo, dar fiica mea mă tot trăgea spre parter, unde era secolul douăzeci, eu căutam să-i distrag atenția cu Dürer și Luther, dar degeaba, ea mă trăgea spre anii ’20, iute prin șirul de greve, prin foamete și Epoca de aur a Berlinului, căci voia s-ajungă altundeva, și când ne-am apropiat de anii ’30 am devenit nervoasă, ea m-a tras mai departe, apoi s-a alăturat unui grup de adulți conduși de o ghidă, mai bine nu, i-am zis, dar ea m-a consolat, mămico, știu foarte bine, iar consolarea ei m-a neliniștit încă mai mult decât ceea ce știa; avea unsprezece ani. Am străbătut, așadar, venirea la putere a führerului, interdicția de asociere, urmărirea comuniștilor, și când ne-am oprit în fața tabelului cu Legile de la Nürnberg, iar ghida, *die Führer în,* altfel spus: führera – ce ciudat că germana nu are un alt cuvânt pentru asta, căci ghida tocmai despre *führer* povestea –, iar ghida, așadar, a început să explice cine, ce și câte procente, fata mea m-a întrebat, șoptind tare, noi unde suntem aici? unde suntem pe acest tabel, mămico? De fapt, întrebarea ar trebui pusă nu la timpul prezent, ci la trecut și la modul condițional optativ, unde-am fi fost dacă am fi trăit pe-atunci, dacă am fi trăit atunci în această fără – dacă am fi fost evrei și-am fi trăit aici. Cunosc bine această lipsă de respect față de gramatică, îmi pun și eu asemenea întrebări – în tabloul ăsta, eu unde figurez? – care mă proiectează din lumea închipuirii în realitate, căci evitarea

condiționalului optativ face dintr-o închipuire, un fapt, sau poate chiar o dare de seamă, iei locul altcuiva, te catapultezi în acea poziție, de pildă pe acest tabel: în felul ăsta probez pe mine însămi orice rol ca și cum n-ar exista niciun trecut fără un de-parcă, dar-dacă ori în-caz-că.

Noi unde suntem pe acest tabel, mămico, așa m-a întrebat fata mea, iar pe mine m-a speriat felul ei direct, și pentru a-i cruța spaima am vrut s-adaug iute că pe acest tabel nu figurăm nicăieri, că doar am fi fost atunci la Kiev sau deja evacuate, și în fond, nici nu ne născuserăm încă pe-atunci, tabelul ăsta n-are nimic de-a face cu noi – și-acum mai că aș fi rostit totuși *dacă, dar* și *de parcă,* moment în care un individ din grupul organizat s-a întors spre mine, spunând: La urma urmei, noi am plătit!

Încă înainte de a pricepe bine ce voia să spună, și-anume că explicațiile ghidei nu erau pe gratis și c-aș face bine să plătesc și eu, dacă nu vrem să fim niște hoațe, eu și fiică-mea, așa de parcă am fi șterpelit această istorie de opt euro, deși, s-avem pardon și mulțumesc frumos, așa o istorie n-am s-o șterpelesc niciodată – deci, încă înainte de-a pricepe bine că, fără plată, n-avem voie nici să stăm în fața tabelului, nici să figurăm pe el, că, deci, ne-am alăturat prea târziu cercului de plătitori, încă înainte sau deja pe când gândeam toate astea, mi-au dat lacrimile; deși nu plângeam defel, ceva plângea în mine, ceva mă plângea și-l plângea și pe individul acela, măcar că el n-avea nevoie să fie plâns, căci avea dreptate: noi nu plătiserăm sau, ia stai puțin – de fapt chiar plătiserăm, dar totdeauna există careva care nu plătește.

CAPITOLUL 2

Roza și cei muți

Șimon, cel ce aude

Dacă cineva nu se găsește pe sine,
va fi cu totul înghițit de tribul său.
Veche înțelepciune chinezească

Vreme de șapte generații, spunea mama mea, două sute de ani la rând noi i-am învățat pe copiii surdomuți să vorbească – mama spune totdeauna *noi*, deși ea nu le predase niciodată copiilor surdomuți, ci preda istoria, și doar nu-și închipuia că a-i instrui pe surdomuți și a preda istoria ar fi una și aceeași meserie. Auzind-o vorbind ai fi zis că eram pe veci prizonierele acestui devotament altruist, ca și cum nici generațiilor viitoare nu le era îngăduit să se elibereze de datoria lui „noi”, de datoria de a-i instrui pe alții, de a trăi pentru alții și, mai ales, pentru copiii acelora. Aceste șapte generații păreau scoase dintr-un basm, ca și cum șapte generații ar fi de ajuns pentru a ajunge la eternitate, pentru a ajunge la cuvânt.

Întotdeauna am predat, spunea mama mea, noi toți am fost profesori, și altceva nu ne e dat. O spunea cu-atâta convingere ca și cum era una din zicerile atât de des verificate în țara noastră, ca de pildă *A predica în deșert* sau *Nimeni nu-i profet în țara lui.*

Sora ei, mama ei, bunicul și toți frații bunicului ei, tatăl său și tatăl tatălui său instruiau copiii surdomuți, au înființat școli și orfelinate trăind cu acești copii sub același acoperiș, împărțind totul cu ei, nu cunoșteau ruptura dintre profesie și viață, acești altruiști –

mama iubea cuvântul ăsta erau cu toții altruiști, spunea mama, fiind sigură că purta și ea înlăuntrul ei moștenirea altruistă, eu însă știam că în mine nu mai era.

Când mama mi-a povestit cum strămoșii noștri s-au răspândit în întreaga Europă și au întemeiat școli pentru surdomuți în Austro-Ungaria, în Franța și Polonia, mi-am amintit de acel pasaj din Vechiul Testament, cum credeam, dar în fapt se găsește în Noul: Avraam a născut pe Isaac. Isaac a născut pe Iacov. Iacov a născut pe Iuda și frații lui. Luda a născut pe Fares și Zara, din Tamar – și alte nume străine. Pasajul acesta îl știam la fel de vag ca și propria genealogie, mi se părea însă că șirul strămoșilor noștri era și el fără sfârșit, că unul după altul, dincolo de capacitatea noastră vizuală și îndărătul orizontului amintirilor noastre de familie, ei îi învățaseră pe copiii surdomuți să vorbească. Auziți șoaptele lor înflăcărate?

Sh'ma Israel, dimineața și seara, Sh'ma Israel, ascultă Israel, ascultă-mă

Primul pe care-l știam după nume se chema Șimon Heller, în rusește Șimon Geller. Poate că și-a urmat chemarea numelui său ebraic, fiindcă Șimon înseamnă Cel ce aude, cel ce-a auzit de Dumnezeu și e auzit de Dumnezeu. Primul ucenic care l-a ascultat pe Isus și l-a urmat tot Șimon se numea, mi-am zis, deși această poveste n-avea vreo semnificație pentru rudele mele evreiești. Șimon al meu a întemeiat o școală pentru copii surdomuți la Viena, în prima jumătate a secolului al XIX-lea. Îi învăța pe copii să vorbească pentru a se face auziți, altfel coreligionarii lui îi luau drept alienați mintal, căci inteligența și rațiunea – așa se credea pe-atunci – își aveau sălașul în limba vorbită. Cine-i auzit are parte de cei ce-l aud.

Sunet cu sunet, cuvânt cu cuvânt, zi de zi copiii învățau să se

roage. Am crescut în familia popoarelor înfrățite ale Uniunii Sovietice, toți erau egali și toți trebuiau să învețe limba mea maternă, nu însă și rugăciuni, de „noi" al meu aveam cu toții parte și făceam parte din el. Eram convinsă, nu fără mândrie, că strămoșii mei îi instruiau pe orfanii tuturor popoarelor. Mi-a trebuit nepermis de mult timp până să aflu ce limbă vorbeau strămoșii mei pe-atunci și ce limbă îi învățau pe copii. Din perspectiva prezentului meu cosmopolit îmi închipuiam că îi învățau pe surdomuți vorbirea în toate limbile de pe lume, de parcă surdomuțenia și starea de orfan ar fi o pagină virgină – adică libertatea de a face să devină a ta orice limbă și orice istorie. Pentru mine, evreitatea noastră rămăsese surdomută și surdomuțenia era evreiască. Aceasta era istoria mea, originea mea, dar nu asta eram eu.

Sh'ma Israel, ascultă-mă Israel, unde e Israel?

Mă mișcăm printre teancuri de documente, căutând să dau peste familia noastră în scrieri vechi și pe internet. Motorul de căutare marca „surd" cu galben de parcă Google ar ști că galben e culoarea evreității, așa cum știu și eu că Google marchează tot ce cauți cu un galben strălucitor. Fiecare poveste cu „surd" marcat în galben a devenit un element constitutiv al trecutului meu, al evreității mele de internet. Poate că ai mei proveneau direct din Talmud, din istoria celor doi surdomuți care nu locuiau departe de rabin și mergeau după el la școala la care preda, și se așezau acolo lângă el, observându-l cu atenție și mișcându-și buzele în timp ce-l priveau. Rabinul se ruga pentru ei, și într-o bună zi s-a constatat că știau tot ce le predase rabbi elevilor săi, că învățaseră totul cu ochii. Am căutat să urmăresc toate celelalte istorii cu „surd" marcat în galben, citeam pasajele din jurul marcajelor galbene și m-așteptam ca aceste istorii surde să se ridice în zbor și să-nceapă să trăiască.

La începutul poveștii familiei mele se afla o traducere, în 1864 scriitorul și iluministul Faivel Goldschmidt a scris într-un ziar idiș din Lemberg, Liov, un articol despre Șimon Geller și școala înființată de acesta, articol plin de entuziasm pentru personalitatea lui Șimon și cele înfăptuite de acesta. Cu șaizeci de ani mai târziu textul a fost tradus în rusește de Ozjel Krzewin, nepotul lui Șimon, și după alți șaizeci de ani mama a descoperit într-o arhivă din Kiev traducerea lui Ozjel, împreună cu alte documente despre școlile strămoșilor noștri. Dar ziarul idiș cu articolul lui Goldschmidt era de negăsit. Astfel, originea familiei noastre se întemeiază pe o traducere îndoielnică fără original, și eu povestesc acum în germană istoria acestei familii, fără să fi existat vreodată pentru ea vreun original rusesc.

Mama îmi zicea: Totdeauna cu creionul, toți învățau cu creionul, vârful era în gura profesorului, capătul în gura copilului. Articolul lui Goldschmidt nu pomenea nimic despre asta, dar mama o știa, ea povestea despre creion fiind amuzată de simplitatea tertipului și totuși nițel speriată de apropierea gurilor. Creionul vibra, iar copiii simțeau cum limba dă naștere vorbirii.

„Domnul Dumnezeul nostru aduce lecuire oricăreia din boli, chiar și celei mai grele”, tradusese Ozjel Krzewin din articolul despre bunicul său, ca și cum acesta ar fi fost unul din sfinții vieții evreiești. După doi ani copiii știau să citească și să scrie în ebraică și germană, și puteau citi fluent de pe buze ce se vorbea. După cinci ani, elevii lui Geller s-ar părea că puteau chiar vorbi într-un fel ce abia dacă se deosebea de vorbirea celor dăruiți cu auz. Își urneau greu limbile ridicând cu ele povara sunetelor – profetul lor, Moise, avusese și el o gură zăbavnică și o limbă care se urnea greu.

Pe când Șimon se mai afla la Viena, la școala lui a venit un adult.

Îi murise tatăl, dar el nu știa să rostească rugăciunile fiindcă era surdomut. Voia să-nvețe să se roage în limba sunetelor, și când a învățat s-o facă, s-a dus la cimitir la mormântul tatălui său care murise cu mulți ani în urmă, pentru a rosti *kadișul.* Chiar și ziarele relataseră despre asta.

În traducere, Ozjel a adăugat la numele Geller propriul său nume, Krzewin. Oare voia să semnaleze astfel relația lor de rudenie? Sau cuvântul apărea deja și în original, ca poreclă pe care Șimon și-o dobândise? Krzewin – îmi spune un prieten polonez – e cineva care răspândește cultura, iar un altul îmi zice: *krzew* înseamnă tufiș, Krzewinii tăi poate că au plantat copaci. Dar evreii n-aveau țară, îmi ziceam, ei își plantau pomii în aer, și-mi plăcea că până și numele strămoșilor mei era o mărturie a năzuinței lor fecunde de cultură. Am răsfoit *Istoria iudaismului*, șase volume, *Istoria iudaismului răsăritean,* două volume, *Istoria evreilor,* un volum, parcurgeam în sus și-n jos rafturile cu literatură iudaică ale bibliotecii. În numeroasele foliante despre Viena și instituțiile sale privitoare la surdomuți n-am dat peste niciun Șimon Geller. În lucrarea fundamentală *Institutul General austriaco-israelit pentru surdomuți din Viena, 1844–1926,* figurează un Șimon Heller, asta chiar în perioada lui Heller sau Geller al nostru, dar era șeful unui institut pentru orbi. Ăsta trebuie să fie, a zis doamna de la arhivă, în mica lume a pedagogiei pentru handicapați nu poate să fi existat decât un singur Șimon Heller.

Școala a plecat din Viena străbătând provincia poloneză, străbătând Galiția ca un circ ambulant, se opreau scurt timp într-un oraș, într-un orășel, un *ștetl*, după care Șimon pleca mai departe cu familia sa, cu orfanii și cu acei copii pe care-i trimiseseră aici părinții lor.

Mă uitam în cărți și ascultam, gândindu-mă la numeroșii bărbați

altruiști ai iluminismului evreiesc care, însuflețiți de ideea răspândirii culturii, o treceau din gură în gură. Pentru poporul acesta obsedat de a auzi, limba vorbită era totul. Gesticulam, strigam, îmi deschideam buzele, exersam *Stima Israel* iar și iar, *Stima Israel*, de parcă n-aș mai fi vorbit niciodată până atunci, scuturam aerul, *Stima Israel,* voiam așa de tare să fiu auzită, îmi exersam limba, vorbirea, spuneam poveștile una după alta, dar eu însămi n-auzeam ce spuneam.

Un zbor

Nu-l scăpăm din ochi pe învățătorul Șimon, care, întorcându-se dintr-o călătorie de strângere de fonduri, pășea grăbit prin orășelul cu case povârnite de vreme, pe aceste străduțe lăturalnice locuia Dumnezeu, Polonia, Polyn, Polania, *po-lan-ia,* aici-locuiește-Dumnezeu, trei cuvinte ebraice care făceau din Polonia slavă un pământ al făgăduinței pentru evrei, iar ei toți, pe care-i mâna limba, trăiau aici; nu-l scăpăm din ochi în timp ce el străbătea străduțele înguste, iar apoi, după colțul următor, s-a desprins de pământ zburând pe cerul înstelat de deasupra orașului – și de ce n-ai zbura când ai așa de multe griji, să zbori îndrăgostit, visător, atâția copii, ai tăi proprii și orfanii, câte stele-s pe cer, precum șase sute treisprezece porunci, mai mult nu poți număra în cursul unei plimbări, am încercat-o eu însămi, ei zboară în direcția lui mâine paralel cu timpul și cu spațiul, uneori în curmeziș cu-acestea, urmându-și traiectoria proprie și cea trasată de cărțile cele înțelepte și severe, pe care nu le vom citi și înțelege niciodată, drumurile orașului sclipesc verde întunecat, plimbarea mea nocturnă, goana mea după Șimon, învățătorul, care strecoară niște biluțe de sticlă colorată în buzunarele pardesiului – *lapserdak,* spun polonezii –, a pardesiului său mai negru ca noaptea, biluțele sunt dropsuri din

Lemberg, ușor acrișoare căci limba trebuie să aibă un gust, are totdeauna cu el și un creion, zburând pe cer îl urmăresc o *kościół* – „biserică”, în poloneză –, un urcior, un sfeșnic, o vâlva-vânturilor, ceru-i plin de obiecte zburătoare, încă o biserică din cele cu turnuri de aramă în formă de bulb și, pieziș, o cruce de aur, apoi vioara și floarea albastră a unui băiat cu ochii mari și genele lungi, se mai rotesc de câteva ori peste pământul iubit al Polaniei lor, peste pământul făgăduit al Poloniei lor, al casei Domnului, și de-aici ar putea începe istoria unei familii, a unui clan și poate chiar această istorie.

Poarta

Prima mea călătorie în străinătate m-a dus în Polonia. Era în vara lui 1989 și țara se cutremura sub terapia de șoc, cum s-a numit experimentul economic care consta în liberalizarea prețurilor. Aveam doar șase zile la dispoziție, una din ele pentru Oświęcim [2]. Îmi amintesc de perspectiva pe i are-o aveam din fereastră asupra peisajului neted, un peisaj ce-mi părea familiar ca și cum nu mă aflam într-o călătorie, un peisaj cu dealuri micuțe și un șes întins, cu vegetație modestă și culori nițel spălăcite. Mi-amintesc de vecinii mei din autocar, de discuțiile despre un festival muzical la Cracovia și de o prăvălie micuță la intrarea în Oświęcim, plină de lucruri care nu aveau nimic de-a face cu acest loc comemorativ, în prăvălie puteai cumpăra foarte ieftin argintărie, lănțișoare, inele, crucifixe, poate că mai existau și alte obiecte de care nu-mi amintesc precis. Toți cei care mai fuseseră odată în Polonia se-ntorseseră de-aici cu argintărie. Cumpărați argint! – asta era deviza. Prindeai rapid

[2] Auschwitz, în polonă, în original.

gustul pentru asemenea afaceri, și unele cucoane din autocar luaseră cu ele fiare de călcat și bigudiuri pentru a le vinde profitabil în Polonia. Mi-amintesc cum în mine lăcomia de-a cumpăra cu tot dinadinsul ceva – un colier sau lănțișor, de pildă, măcar că nu-mi trebuia așa ceva cu-adevărat – se lupta cu rușinea că tocmai aici, în fața acestei porți, mă gândeam la bani și la profit, la urma urmei proveneam dintr-o familie bună, ceea ce la noi însemna să-ți înfrânezi dorința de profit, lucru deloc dificil la lipsa noastră de bani, iar asta conferea demnitate și-ți confirma propria integritate. Dar timpurile se schimbaseră, și ceva nu mai era în regulă cu normele noastre morale așa-zis valabile pentru eternitate. Îmi ziceam că dacă nu cumpăr acum lănțișorul, cu siguranță că mai târziu voi regreta c-am ratat ocazia să iau și eu parte, să am și eu, în sfârșit, parte de ceilalți, să fac parte din toți ceilalți care puteau cumpăra fiindcă exista, în sfârșit, ceva de cumpărat, și dacă o făceau toți, precis că era o bună investiție. Investiție era unul din aceste cuvinte noi-nouțe, așa că nu putea fi așa de rău să cumperi aici, la intrarea în Oświęcim, un lănțișor de argint veritabil. Nu era un act imoral, ci era în pas cu timpul să-ți procuri aici bunuri lumești, ca semn al victoriei asupra fascismului, de pildă. Dar cu cât căutam mai mult să mă conving de asta, cu-atât creșteau în mine sfâșierea lăuntrică și sentimentul că aici pragmatismul e nelalocul lui. Ținându-mi răsuflarea, parcă așa-mi amintesc, m-am decis pentru un compromis și-am cumpărat trei lănțișoare în chip de cadou, ca și cum faptul că le dăruiam elimina întrebarea dacă-i bine sau rău. Unul pentru mama, unul pentru cea mai bună prietenă, unul pentru orice eventualitate. Mai târziu, pe-al treilea l-am păstrat totuși pentru mine până când un soi de sentiment neplăcut m-a împins – doar pe jumătate conștient și c-un ușor regret – să-l las să se piardă. Karl Marx scrisese și el ceva despre lanțurile pe care le pierzi pe drumul spre libertate.

Pe când stăteam în fața porții de intrare la Oświęcim, cumpărând cele trei lănțișoare, deodată memoria mea s-a oprit. Începând din acea clipă nu-mi mai amintesc de nimic. Am încercat de mai multe ori să-mi las memoria să se furișeze pe poartă, pentru o simplă vizită – însă în van. Nicio urmă. Am fost acolo, dar n-am păstrat nicio senzație și nu reapar decât în ziua următoare, când am ajuns cu autocarul într-un mic oraș frumușel din sudul Poloniei, cu o piață pitorească și o *koscioi,* o biserică nou construită, de un modernism auster. Mi-am revenit abia la vederea tânărului preot pe care-l cercetam ca pe o creatură necunoscută mie și întregii științe, de parcă era primul om pe care-l vedeam și tocmai ieșisem din coasta lui, și de parcă el n-avea cum să știe că sunt de soi asemănător, după Potop. Mă uitam la nările sale precis desenate, la ochii cu gene în evantai, ridicați înspre Maica Domnului, la mâinile sale cu degete lungi mult prea cuminți – mă uitam în așa fel de parcă tot ce-i omenesc mi-era nou, întreaga anatomie care acum, Dumnezeu știe de ce, îi era acoperită de sutană, și când ne-a vorbit cu entuziasm, cu voce scăzută, despre noua vi parohie, nu m-am putut concentra asupra grijilor sale, într-atât era de frumos. Dacă m-aș fi putut concentra, ar fi trebuit să accept și amintirea zilei de ieri, cuvântul și actul de a-i *concentra* pe alți oameni și de a te concentra tu însuți, și-n loc de asta în mine stăruia întrebarea, cum stă treaba cu celibatul și cu voința divină când mi-ești așa de drag? M i-amintesc foarte precis că, în chiar momentul în care confundam frumusețea cu dorința, credeam cu tărie în Dumnezeu – o credință ajunsă posibilă abia prin faptul că uitasem ceva, fără însă a ști exact ce.

Împodobiți și echipați cu argint, tovarășii mei de călătorie din Kiev, care, pe-atunci, treceau în Polonia drept ruși, erau în această zi neobișnuit de tăcuți, nu mai troscăneau și trăncăneau, ci-i puneau preotului întrebări judicioase despre Dumnezeu, despre comuniști și mai ales despre reformele economice, iar seriozitatea cu care o

făceau dovedea că nici ei încă nu se treziseră cu totul din coșmar, și că pe dinaintea lor arătările acestuia încă mai galopau pe picioare lungi, subțiri.

Bineînțeles că știu că am pășit pe această poartă, știu și ce scrie pe această poartă tot așa cum știu cât fac doi și cu doi, sau cântecul cu „Frère Jacques”, sau „Tatăl nostru”, pe-acesta îl știu mai puțin, știu bine ce scrie deasupra porții: *Arbeit macht frei,* Munca-te-eliberează, și mai știu că din această pricină și urăsc așa de tare munca, ba chiar și simplul cuvânt – care nu se va mai putea niciodată elibera de această sentință-blestem nici cu bani, nici cu versuri – și că în general nu reușesc să mă raportez la muncă fiindcă mereu îmi pun întrebarea unde mă mână munca asta, fiindcă-i adevărat ce se spune aici despre libertate, și că nu există aici nicio soluție. Știu unde duc drumurile, știu ce era de văzut și ce-aș fi putut vedea acolo, căci mai târziu am văzut, de mai multe ori, și barăcile, și containerele întocmai ca cele din comerțul angro, și întreg amplasamentul, le-am văzut îndeajuns de des pentru a-mi imprima totul în memorie, dar din acea zi nu mi-a rămas nimic în amintire.

Peste această amnezie, care-mi părea ca o sticlă mată groasă, am încercat să lipesc impresiile de mai târziu, dar nimic nu s-a păstrat, totul dispărea precum frunzișul de anul trecut, și nu vedeam decât o zi de toamnă aurie cu o pădure mixtă la marginea unui tablou.

Firul Ariadnei

Au trecut mulți ani de când a murit *babușka* mea Roza, și tot mai dau peste acele ei de păr, niște spelci sovietice negre făcute dintr-un metal flexibil necunoscut mie, care odată cu prăbușirea imperiului sovietic au dispărut din comerț – poate că materialul brut era produs într-una din republicile noastre, în vreme ce spelcile ca atare

într-o altă republică, pentru ca apoi să fie ambalate în hârtiuțe cine știe pe unde în Asia și mai târziu din nou transportate „la centru”, din moment ce pe-atunci totul era fabricat în conformitate cu arbitrarul economiei de plan centralizate. Dau peste spelcile Rozei în toate orașele din lume, în hoteluri, în gări moderne, în culoarele trenurilor și în locuințe străine, de parcă Roza ar fi trecut prin toate aceste locuri cu puțin înaintea mea, de parcă ar ști cât mă simt de pierdută și-mi arată, cu spelcile ei, drumul înapoi acasă – ea, care nu fusese niciodată în străinătate.

În ultimii ani de viață Roza scria neîncetat și în mare grabă la memoriile ei, cu creionul pe hârtie albă. Hârtia se-ngălbenea repede, ai fi zis că voia s-o ia înaintea învechirii ei naturale, dar Roza își pierdea vederea încă mai rapid. Nu numerota foile, ci doar le așeza una peste alta. Oare bănuia că-i inutil să mai fixeze ordinea lor câtă vreme rândurile scrise nu mai erau descifrabile? Deseori uita să ia o foaie nouă, scriind mai multe pagini pe aceeași hârtie. Un rând intra în următorul, un altul se suprapunea, rândurile se acopereau precum învălurările nisipului pe-o plajă, supunându-se unei forțe naturale, se-ncâlceau în zmângălelile creionului, o dantelărie croșetată și țesută.

Roza își zmângălea rândurile opunându-se orbirii, ea croșeta rândurile lumii ei pe cale de dispariție. Cu cât totul se-ntuneca mai mult în jurul ei, cu-atât i se îndesa scriitura pe foi. Unele pasaje erau inextricabile ca lâna împâslită, prețurile la cartofi de la sfârșitul anilor ’80 se înnodau cu povestiri din război și relatări ale unor întâlniri fugitive. Câte-un cuvânt sau altul se strecura prin hățișul de lână, „bolnavii”, „Moscova”, „trup și suflet”. Ani în șir am crezut că foile vor putea fi descifrate, în America există aparate care descâlcesc asemenea rânduri, până ce în cele din urmă am înțeles că însemnările Rozei nu fuseseră concepute pentru a fi citite, ci pentru a fi conservate – un fir al Ariadnei trainic, indestructibil.

Ea ședea, ca la o masă, la pervazul de la fereastra apartamentului nostru din strada Florența. Vedea afară la fel de puțin ca înăuntru, și scria.

Tot ce mai scriu azi de mână sunt numerele de telefon, le notez într-un carnețel de telefoane împodobit cu scrisul lui Leonardo da Vinci, carnețelul l-am cumpărat cu ani în urmă la Florența, și de câte ori mă uit la scriitura rafinat înzorzonată a lui Leonardo, dintr-o epocă în care se mai credea că omul e măsura tuturor lucrurilor, mi-amintesc de ilizibilele zmângăleli dantelate ale *babușkăi* mele.

Mâinile Rozei, a căror gestică era mereu plină de viață, nu s-au liniștit nici după ieșirea la pensie, voia să gătească, dar nu mai putea, căci nu vedea nimic, iar mâinile i se supuneau acum altor legi. Își petrecuse toată viața cu surzii, zilnic vorbea în limbajul gestual, elevii ei îi spuneau Rozei: Mi-ni-a-tur-na-ia-mi-mi-ka, mimică-miniaturală, de parcă acesta ar fi numele ei, de parcă ar fi numărat silabele numelui ei întreg, Ro-za-li-ia-A-zi-li-iev-na, le-ar fi transpus în gestică și apoi îndărăt în limbajul sunetelor ca să înțelegem și noi. Roza avea cea mai drăgălașă și sfioasă mimică dintre toți cei care auzeau, așa mi-a povestit o profesoară bătrână de la școala ei.

Când am cunoscut-o pe Roza, era aproape oarbă, abia dacă mai putea desluși niște contururi și mă confunda pe mine cu tatăl sau cu fratele meu. Niciodată totuși cu mama mea, fiica ei, căci mama era rareori acasă. Roza intrase într-o asociație a orbilor, iar acum mergea prin tot orașul pentru a duce altor orbi pachete cu rația de alimente distribuită de asociație: un pui slab și vânăt, o pungă de hrișcă, nițel lapte condensat și o conservă de șprot. Multă vreme n-am priceput cum de tocmai Roza îi ajuta pe alții care deseori erau mai puțin orbi ca ea, în timp ce pe ea n-o ajuta nimeni.

Odată am văzut-o traversând strada, semafoarele și mașinile nu le vedea, în schimb – dar asta le rămânea ascuns celorlalți trecători – își vedea telul secret, anume orbii și pachetele lor de alimente. S-a năpustit pe carosabil de parcă își făcea intrarea pe o scenă. Înainte să apuc să țip, se și afla în mijlocul fluxului de mașini care treceau vâjâind. Automobilele au frânat ca și cum o mână nevăzută le oprise cu blândețe, nu s-a auzit niciun scrâșnet de frâne, ai fi zis că pentru o clipă ne mutaserăm cu toții în lumea surzilor. În mod vădit, Roza avea îngeri care vegheau asupra ei. Mai rămâne și azi un mister pentru mine cum de reușea să găsească stațiile de autobuz, numerele, adresele, intrările, etajele, apartamentele și oamenii.

Roza era independentă și încăpățânată, nu permitea nimănui s-o ajute, nici măcar nu-i trecea prin cap c-ar putea avea nevoie de ajutor. Economisea bani, în secret, pentru propria-i înmormântare, așa cum făceau mulți bătrâni care nu voiau să fie o povară pe capul nimănui, nici chiar după moarte. Apoi a venit perestroika, prețurile au crescut precum uriașii în basmele noastre, și de economiile Rozei s-a ales praful.

De câte ori devia acul indicator al unui aparat de măsură pe care

noi nu-l cunoșteam, *babușka* cobora până jos la brutărie, de unde cumpăra un sfert de pâine pe care apoi o ascundea sub perna ei. Așa păcălești moartea: îți procuri un coltuc de pâine și moartea n-are ce să-ți mai facă. Cu cât îmbătrânea, cu-atât se prăbușea îndărăt în perioada războiului. Mama era îngrozită de câte ori găsea o asemenea bucată de pâine, era un sindrom de război răspândit, și nimeni nu cunoștea un remediu.

Îmi amintesc de *babușka* șezând dreaptă în fața televizorului, în partea din stânga și cu nasul în ecran, ședea ore în șir fără ochelari, căci ochelarii nu-i mai slujeau la nimic. Profilul ei se desena pe imaginea alb-negru a ecranului. Nu mă uitasem niciodată la televizor fără *babușka*, și chiar mulți ani după aceea, când mă mai uitam la televizor sau mergeam la cinema, tot îi mai simțeam silueta dinaintea ochilor, de parcă aș fi racordat-o pe-atunci la nervul meu optic. Odată a cântat *Internaționala* în fața ecranului, ținând isonul programului de la televizor: „Sculați, nu-i nicio mântuire în regi, ciocoi sau dumnezei! Unire, muncitori, unire, și lumea va scăpa de ei!" în rusește, noi toți ne regăseam încă mai uniți în mizerie – așa credea ea, și eu o cred pe ea până-n ziua de azi.

Oricât îi îngreuna viața cotidiană, orbirea crescândă părea totodată a fi și o distincție onorifică, pentru că Roza a fost, în schimb, cruțată de surzenie. Auzul i s-a ascuțit și rafinat, până ce a început s-audă voci care nu mai existau de mult. Cu cât orbea mai tare, cu-atât mai mult invoca în cântece lumea tinereții ei.

Roza voise să devină cântăreață de operă sau dansatoare la operetă, fiindcă adora să danseze, deseori tânără femeie plecase pe furiș de-acasă, din această instituție altruistă de învățământ pentru surdomuți, pentru a merge de plăcerea ei la operetă. A ajuns logopedă și pedagogă pentru surzi, și ori de câte ori putea, dansa și

cânta pentru elevii ei. Chiar și la șaptezeci și cinci de ani încă îmi mai cânta cântecele ei favorite din *Voievodul țiganilor, Liliacul, Baiadera,* iar pe Verdi îl fredona tot timpul.

Cânta: „O, Dumnezeule, cu ce-s eu vinovată că-l iubesc pe Alfredo", așa cum în mod ciudat sună traducerea rusească – *„L'amore d'Alfredo perfino mi manca".* Cu ani mai târziu am descoperit că era aria Violettei din *La Traviata,* și de fiecare dată mă înfricoșa pasiunea cu care o cânta Roza, într-atât de străină și, totodată, prezentă, îmi părea să fie această pasiune pentru *babușka* mea, care de patruzeci de ani trăia fără bărbat. Roza știa zeci de arii italienești în rusește și, cântându-le, se acompania, oarbă, singură la pianul negru care se găsea în camera mea.

Ea și cu fiica ei mai mare, Lida, le mai predaseră copiilor surdomuți, mama mea și cu mine n-am mai făcut-o. Dar ne rămăseseră gestica, semnele. Vorbind, lucram cu mâinile ca și cum vorbirea noastră nu însemna mare lucru fără acest acompaniament, ca și cum era incompletă fără el. Ridicând o mână sau cealaltă, împreunându-ne degetele – mici mișcări fără noimă și scop, care se contraziceau ele însele – țeseam în aer ornamente, noi, descendentele, acompaniindu-ne gestic, nimeni nu ne înțelegea acordurile, nici chiar noi însene, nu mai cântam la pian, și treptat ne-am dezvățat de limbajul mâinilor începând să bâjbâim în gol.

Când Roza a îmbătrânit și nu mai preda – n-am văzut-o niciodată întreținându-se cu cineva în limbajul gestual – făcea, când ne așezam la masă în apartamentul nostru din strada Florența, mișcări inutil de frumoase, de parcă s-ar fi născut cu-adevărat în Italia, și nu înceta să le facă nici mânuind cuțitul și furculița, deseori tacâmurile îi scăpau pe jos, cuțitele zburau prin aer. Alții moșteniseră tacâmuri de argint, noi, în schimb, doar stângăcia în manevrarea tacâmurilor

din oțel inoxidabil. Când tanti Lida, fiica Rozei, a încetat să mai lucreze la școala de surdomuți, ea a început să fumeze, când vorbea, își înfrâna mâinile, mereu gata să-și ia zborul, cu țigara și chibritul. Trage-un fum. Dă-l afară. Basta! Fiica Lidei, Marina, tricota fără întrerupere – dar nu în aer, ca surzii și profesorii lor, ci pulovere, șosete, fuste, tricota absolut tot, chiar și bikini, doar eu am rămas cu mâna goală în fața tastaturii computerului.

Dar mai importante erau picioarele ei, spunea mama, Roza era mândră de picioarele ei și, între noi fie vorba, Roza chiar avea cele mai frumoase picioare din toate femeile din familia noastră. *Babușka* mea avea într-adevăr picioare foarte frumoase, și pe deasupra, sprintene, chiar și la spital, cu puțin înainte de a muri, ea tot le-a mai demonstrat infirmierelor cum se dansează charleston, asta s-a întâmplat atunci când infirmierele aeriseau camerele și Roza a trebuit să se scoale din pat în ciuda durerilor – ea nu mai putea decât ori să zacă, ori să danseze. Mama mea tocmai venise în vizită la ea și-a văzut-o pe mama ei dansând, după infarctul suferit îi era strict interzis să danseze, și toată lumea știa asta, și-apoi, așa-mi povestea mama, Roza a ținut un discurs în fața tuturor bolnavilor vorbindu-le despre anii ’20 la Moscova când învățase să danseze, și tot dansând în continuare le-a povestit despre NEP, Noua Politică Economică, și cum avusese prilejul să-l audă vorbind pe Troțki la Molokoopsoiuz, Uniunea cooperatistă a laptelui, iar el adusese la tribună o vacă – mă rog, poate că nu el personal, spunea mama, ci altcineva în timp ce Troțki își ținea discursul –, iar eu mi-am zis că charlestonul o făcuse pe Roza mea să-și amintească de Trotki și de vaca lui, și că ea dansa sprintenă în plină istorie universală.

Picioarele femeilor din familia noastră au devenit cu fiecare generație tot mai nevolnice, până s-au atrofiat de-a dreptul, așa spunea mama mea – și o spunea cu toată seriozitatea, deși altminteri

îi plăcea să glumească –, asta se explica prin faptul că femeile din familia noastră stătuseră în picioare sute de ani, șase zile pe săptămână, în fața elevilor lor. Așa încât picioarele li s-au strâmbat tot mai mult și tălpile li s-au aplatizat, devenind plate ca ale lebedelor, așa spunea mama, ca și cum ar fi crezut concomitent în evoluționismul lui Darwin și în *Metamorfozele* lui Ovidiu, iar acum părea alarmată de ce-avea să se mai întâmple cu mine.

Fotografia îl arată pe bunicul meu Vasilii, un bărbat frumos cu chip îngust și trăsături fine. Se sprijină în genunchiul stâng, pe masă-i întinsă o față de masă grea, cu franjuri, iar pe ea este un coș plin cu roze. Roza mea, zvăpăiată, dansează pe masă ceva dintr-o operetă de Kálmán, „Frumoasa, frumoasa, frumoasa din cabaret". Nu pot modifica nimic în această poză, pot doar împinge nițel într-o parte coșul cu roze, e vorba aici de-o cerere în căsătorie, așa ni s-a povestit, un coș plin cu roze și Roza, logopeda, pe masă.

Când durerile de inimă s-au întețit și Roza a strigat numele Annei și Lioliei, ale mamei și surorii ei, care pășiseră pe Bolșaia Jitomirskaia în întâmpinarea morții, mama mi-a trimis o telegramă la Leningrad. Roza a murit la unul din etajele de sus ale spitalului. La zece minute după moartea ei, mama s-a dus la fereastră și m-a văzut străbătând în grabă curtea uriașă și lăsând urme în zăpada căzută peste noapte – ca de pasăre, așa mi-a spus.

Ultima mamă

Fugind de război și rătăcind luni în șir, în cele din urmă bunica mea Roza a găsit de lucru într-o mică localitate din Uralii de Sud, numită Kinel-Cerkasii. Șeful administrației raionale i-a încredințat două sute de copii; Roza trebuia să înființeze, să conducă și să

administreze un orfelinat pentru două sute de copii din Leningrad pe jumătate morți de foame, niciunul n-avea voie să moară. Șeful administrației raionale ar fi vrut să mai adauge ceva, mi-a povestit mama, dar încercând s-o facă, se înecase, iar apoi i-a promis bunicii mele c-o va ajuta, dar ceva nespus rămăsese în aer, ceva de genul: *de nu… împușcarea.* Cuvântul rămăsese suspendat în aer poate doar ca o veche deprindere, o rutină din vremuri de război, chiar și faimoasa formulă *Niciun pas înapoi! În spatele nostru-i Moscova!* conținea aceeași amenințare. Cuvintele: *de nu, împușcarea* îți stăteau pe limbă, trebuia să te-nfrânezi ca să nu-ți iasă pe gură uite-așa, pur și simplu, precum croncănitul din ciocul ciorii. Dar poate că șeful raional voise să spună doar atât: copiii fiind foarte slăbiți, viața le-ar fi fost în primejdie dacă Roza nu se grăbea.

Și-așa, în urma unui ordin de război, Roza Krzewina-Ovdijenko, fostă directoare a Școlii de surdomuți din Kiev, a ajuns în primăvara lui 1942, în Urali, directoarea Orfelinatului celor două sute de copii leningrădeni scăpați din Blocadă. Roza s-a grăbit, într-adevăr, și i-a ajutat pe toți. Unitățile militare care plecau pe front le-au cedat copiilor o parte din proviziile lor, colhozurile din apropiere și populația locală i-au ajutat cu lucruri mărunte, toți erau înfometați. Copiii erau slăbiți, iar unii dintre ei, scăpați din Blocada Leningradului pe așa-numita Stradă a Vieții, peste lacul Ladoga, se aflau de-acum într-un stadiu avansat de înfometare: *distrofiki.* De murit, n-a murit niciunul din orfanii Rozei.

Nu pot să nu mă gândesc la rocadele pe care le face destinul, la întâmplările din spațiu și timp. Căci tot atunci a fost evacuat și Janusz Korczak, vecinul și colegul din Varșovia al lui Ozjel, tatăl Rozei, și el tot cu două sute de copii orfani, și el în urma unui ordin de război. Lui Janusz Korczak i s-a oferit să se salveze pe sine însuși, fără copii.

La Kiev, în timpul Primului Război Mondial, Janusz Korczak începuse să-și scrie cartea *Cum se cere iubit un copil*, dar trebuie spus că în titlul polonez nu exista niciun *se cere,* care apărea numai în traducerea germană, în poloneză se numea *Cum să iubești un copil,* doar trei cuvinte, de fapt: *Cum iubit copil*. Korczak și-a început cartea la Kiev chiar în strada unde mai târziu avea să locuiască bunica mea, și din nou erau, fără s-o știe, vecini în spațiu și timp, el își scria cartea la Kiev fiindcă Primul Război Mondial îl adusese în orașul meu, mai apoi s-a reîntors la Varșovia. Dacă străbunicul meu Ozjel și bunica mea Roza s-ar fi înapoiat atunci, ei și orfelinatele lor, copiii orfani precum și copiii lor ar fi devenit vecinii lui Janusz Korczak la toate adresele ce-au urmat.

Ca directoare, misiunea cea mai importantă a Rozei consta în procurarea hranei. Trebuia să ia ceva de la gura cuiva pe jumătate mort de foame ca să-i dea altui înfometat. Cutreiera zi și noapte satele cu scopul de a strânge de la localnici ceva provizii, odată a fost cât pe-aci să fie executată. De la un colhoz îndepărtat primise în dar, pentru copii, două butoaie de ulei, un noroc nesperat. Când s-a întors noaptea cu căruța, un butoi era gol, însă în documente scria: *două butoaie.* Asta însemna curtea marțială pentru furt. Nimeni nu credea că Roza ar fi fost în stare să fure, dar legea războiului era mai tare decât orice credință. Lida, fiica mai mare a Rozei, sora mai mare a mamei mele, pe-atunci în vârstă de cincisprezece ani, a convins autoritățile să parcurgă îndărăt drumul pe care venise Roza, și după zeci de kilometri s-au găsit urme de ulei.

Încet-încet copiii s-au întremat, încet-încet și-au venit în simțiri. S-a dovedit acum că erau mici muzicieni și dansatori, evacuați din ordinul Palatului Pionierilor din Leningrad, unde urmau cursuri, printre însoțitorii lor se aflau profesori de muzică și de balet. Nu existau pantofi de balet, și-n felul ăsta sărăcia încuraja modernitatea,

copiii dansau desculți și liberi, plutind în pelerine improvizate chiar de ei prin holul vast al orfelinatului. Dădeau concerte în împrejurimi și pentru soldați.

Regimentul trupelor aeriene de rezervă numărul 5 era mai bine aprovizionat decât alte unități și-și împărțea proviziile cu orfelinatul. Piloții se jucau uneori cu cei mici, le era dor de copiii lor, iar copiilor le lipseau tații. Mama avea în acea vreme două rochii minunate de mătase, una roșu închis și o alta albastru închis, tatăl ei le adusese din Lituania recent cucerită de Uniunea Sovietică, fusese acolo ca agronom, în 1940, ca să cumpere vaci. Roza luase cele două rochii pentru fiica ei atunci când la sfârșitul lui iulie 1941 s-a refugiat din Kiev, n-aveau lucruri de iarnă cu ei, poate se gândeau că ne-ntoarcem până în iarnă, poate că nu se gândeau la nimic în graba plecării.

Roza, care pe-atunci avea treizeci și șase de ani, nu auzise vreme de doi ani nimic despre bărbatul ei, era convinsă că suntem cu toții uniți în suferință, așa încât n-avea niciun fel de pretenții personale de la viață. Locuia în holul orfelinatului împreună cu cele două fiice ale ei, acolo unde aveau loc și repetițiile, laolaltă cu dansul, cântecele și preludiile orchestrale, despărțită de artă doar printr-o perdea subțire.

Erau acești copii orfani cu-adevărat? Sau li se spunea așa doar pentru că fuseseră evacuați fără părinții lor? își dăduse cineva osteneala să-i mai caute pe părinții lor? Sau exista certitudinea că părinții muriseră? Se spunea că părinții copiilor muriseră de foame în timpul Blocadei ori căzuseră pe front – nimeni nu-și bătea capul cu asta.

Odată însă tot a venit o mamă. Purta uniformă și era grav bolnavă. Poate că era cea din urmă mamă a copiilor orfani. Își căuta de multă vreme copiii, care se aflau aici, un băiețel micuț și o fetiță

de zece ani. Când a sosit mama lor, copiii tocmai erau la școală. A discutat mult cu Roza care voia să-i pregătească pe copiii pentru vizita mamei. Bunica mea încercase să convingă femeia să plece fără să-și mai vadă copiii, mi-a povestit mama mea.

Mama celor doi copii fusese detașată de pe front, avea tuberculoză deschisă și nu voia decât să-și mai revadă copiii. Era contagioasă în cel mai înalt grad și nu putea rămâne în orfelinat, așa că Roza i-a găsit o cameră în apropiere, unde copiii o puteau vizita. După două săptămâni mama a murit, copiii erau la școală. În aceeași zi se dădea un concert, Corul Reunit al Orfelinatului cânta în fața soldaților care a doua zi plecau pe front. Roza i-a spus fetiței că ei doi nu trebuiau să cânte. Dar fetița a spus: ba nu, vom cânta.

Maghen David

În cursul călătoriei mele în Polonia din anul 1989 am ajuns și la Varșovia, orașul în care, în 1905, se născuse bunica mea Roza, pe-atunci Polonia mai ținea de Rusia.

Totul mirosea altfel. Am hoinărit prin orașul vechi reconstruit, am intrat în fiecare biserică, m-am plimbat prin parc. Apoi am mers pe străzile noi, lungi, cu blocuri înalte, cenușiu deschis, fără chip, care semănau cu niște creaturi antediluviene cu orbite goale. Vechea Warszawa nu mai exista. Undeva, la capătul uneia din străzile prelungi, am zărit case vechi pe jumătate distruse. Stăteau acolo ca niște cărți deschise, despuiate, cu interiorul răsfrânt în afară înspre cer și oameni, și le era frig la soare. În mare parte erau demolate, numai cotorul și coperta mai stăteau în picioare, conținutul le fusese smuls. Pe pagina de gardă, urme de viață străină, o intimitate întoarsă pe dos, mici pătrate multicolore formate din dormitoare, camere de zi și bucătării, tapete felurite acoperite de cuvinte pe care am început să le descifrez; cu cât înțelegeam mai mult, cu atât

descifram mai încet, până am priceput că erau cuvinte pline de ură îndreptate împotriva celor care nu mai erau aici. Nu mi-aș fi putut imagina așa ceva pe casele rănite, lipsite de apărare din acest oraș, în capitala primei mele țări străine, în orașul natal al bunicii mele. Privirea mea dibuia mai departe prin anfiladele de camere inexistente, fără să pot înțelege de ce mă uitam atât de îndelung la această batjocorire, de ce fixam această goliciune care se căsca în fața mea așa cum, într-un parc însorit, dintr-odată un exhibiționist și-ar desface paltonul, și n-ai găsi nicăieri unde să fugi de această întâlnire nedorită. Și cum mi-aș fi putut întoarce privirea, și încotro s-o îndrept în acest oraș, cândva cel mai evreiesc din Europa?

Și-așa m-am plimbat prin orașul cu nou construita lui istorie și, nu departe de monumentul lui Chopin, mi-am cumpărat un disc, într-atât eram de surprinsă. Pe învelișul lui trona un Maghen David, steaua lui David. De curând auzisem pentru prima oară cuvintele Maghen David, care desemnau steaua în șase colturi. Pe învelișul discului scria ceva de genul *Zydowskie Piosenki wschodniej Europy.* Am transcris pe-atunci cuvintele poloneze în rusește, iar acum le traduc în germană, *Cântece evreiești din Europa de Est.* Maghen David se lăfăia și se lățea pe înveliș la fel de firesc cum se întinde țara noastră din Europa până la Pacific. Mă uitam la stea ca la un animal necunoscut ce s-ar putea mișca în clipa următoare, îi pipăiam fiecare din cele șase vârfuri, fiecare răsucire, fiecare unghi. Toată viața noastră pictaserăm stele în cinci colțuri, cele de pe pământ și cele de pe cer, stelele Kremlinului nostru așa cum le proslăveam într-un cântec, cunoșteam și-un alt cântec în care o stea discută cu alta, cântecul se cânta când porneai singur la drum – dar niciuna din stelele astea n-avea șase colțuri. În toată patria mea întinsă la infinit nu dădusem niciodată până atunci peste un Maghen David, nici ca semn, nici ca obiect.

Steaua în șase colțuri m-a surprins nu pentru că mi-aș fi dorit dintotdeauna să văd un Maghen David, nici nu-mi dădea prin cap

că ți-ai putea dori așa ceva, dorința fusese spoliată de conținut, acesta fusese smuls din rădăcină la fel cum fusese smuls și conținutul camerelor din casele părăsite. Uimirea m-a făcut să mă simt stânjenită la vederea acestui Maghen David, pictat grijuliu cu albastru întunecat pe fond alb, la mijloc cu un porumbel colorat.

Reîntoarsă la Kiev am pus discul, iar bunica mea, care vorbise toată viața cu un ușor accent polonez – mi-amintesc de vorbulița *cacki,* un cuvânt polonez pentru giuvaier, pe care Roza îl folosea pentru toate mărunțișurile mele, *cacki*, un cuvânt ca un drops, un *ledenieț* cu un *ț* plescăit din limbă bunică-mea care, de când o știam, și de când o știa și mama, nu rostise niciodată un cuvânt în idiș, a-nceput dintr-odată să cânte și ea, laolaltă cu discul, acele cântece zglobii într-o tonalitate minoră fără căpătâi, mai întâi urmând cuvintele, mergând după ele, apoi cu precizie în pas cu ele și, deodată, luând-o înaintea lor, voioasă, precipitându-se, iar eu, ascultând-o, eram la fel de incredulă ca atunci când pipăisem Maghen David pe învelișul discului. De n-ar fi fost perestroika, de n-ar fi fost călătoria în Polonia și nici acest disc, atunci fereastra sigilată a primei ei copilării nu s-ar mai fi deschis pentru noi niciodată, iar eu n-aș fi înțeles niciodată că *babușka* mea provenea dintr-o Varșovie care nu mai exista și că tot de-acolo suntem și noi, fie că vreau sau nu – din această lume pierdută de care-și amintea bunica mea deja plecând dintre noi, depărtându-se, ajungând pe-o margine de ultim hotar. De parcă ar fi fost luat prin surprindere, amintindu-și, timpul s-a întins după Roza, prin intermediul discului a ajuns la mine și a trezit amintirile Rozei care, așa se părea, amuțiseră cu totul fiind îngropate sub dărâmături la fel ca și ceea ce trebuie să fi fost, cândva, limba ei maternă uitată de noi, și poate chiar de ea însăși. De când cu aceste cântece, pe care *babușka* mea le cânta laolaltă cu discul, zvâcnind în mod bizar și stângaci în timp ce ședea – o mișcare pe care n-o mai văzusem niciodată la ea –, mă gândesc fără încetare la nesfârșitele variante ale destinului nostru,

care-ar fi putut răsuna în cu totul altfel de cântece. Ce-ar fi fost dacă, ce-ar fi fost în caz că, ce ar fi fost de nu s-ar fi întâmplat, sau ce-ar fi fost dacă ei ar fi rămas în 1915 la Varșovia sau ar fi emigrat, cu toții, în America.

La rândul meu am zvâcnit și eu în mod bizar și stângaci, precum acul pe un disc uzat, sărind peste întreg războiul ca peste un ținut nesubordonat fanteziilor mele salvatoare, și aterizând în anii '70 ai copilăriei mele din care părinții mei ar fi putut deja pleca. Dar au rămas pentru a păstra mișcări și obiecte de mult ieșite din uz, și care azi nu se mai găsesc în comerț.

Bagheta magică

Bunica mea Roza nu ne-ar fi înțeles pe niciunul din noi, pe fratele meu și pe mine. Puțin înainte de-a împlini treizeci de ani el a învățat ebraica, iar eu, germana. Din senin, așa gândeam cu toții, el s-a orientat spre un iudaism ortodox, în timp ce eu m-am îndrăgostit de un neamț – și una, și alta erau la fel de departe de cum vedea Roza viața. Ebraica lui și germana mea, aceste limbi ne-au modificat ambilor ritmul în viață, *Trecere pe propriul risc.* Eram o familie sovietică, rusească și nereligioasă, rusa era mândra moștenire a tuturor celor care știau ce-i disperarea, văzând destinul țării lor – cum spune poetul: „Numai tu mi-ești reazem și ajutor, o, tu, limbă rusă măreață, puternică, adevărată și liberă”[3], iar azi aud în aceste cuvinte ca un ecou dintr-un cântec german, „o, tu, voioasă, o, tu, preasfântă”, nu ne mai defineam prin rudele vii și cele moarte, și prin locurile de unde proveneau ele, ci prin limbile noastre. Când fratele meu a început să-nvețe ebraica pentru a-și consacra viața

---

[3] Ivan Turgheniev, *Limba rusă* - poem în proză.

iudaismului, el a tăbărât asupra acestei limbi fără spaima începătorului tardiv, cu pofta nemăsurată a unui neofit, Iară să știe ce făcea și recucerind pentru sine întreaga tradiție odată cu știința apusă a unor epoci trecute. Alegerea mea a fost nereflectată, dar logică. Prin aceste limbi noi doi împreună, fratele meu și cu mine, am creat un echilibru în raport cu originea noastră.

Germana mea și-a păstrat tensiunea inaccesibilului și m-a ferit de rutină. Pas cu pas, cuvânt cu cuvânt, m-am plătit de trecutul meu în această limbă dobândită târziu, și am făcut-o cu pasiunea unui june amant. Doream cu-atâta ardoare germana fiindcă nu mă puteam contopi cu ea, mânată de-un dor de neîmplinit, de o iubire ce nu cunoștea nici obiect, nici sex, o iubire fără destinatar, căci acolo nu existau decât sunete care nu se lăsau prinse în mreje, sunete sălbatice și de neatins.

Am luat calea germanei ca și cum lupta împotriva muțeniei continua, căci germana, *nemețki,* este în rusă limba celor muți, nemții sunt pentru noi cei muți, *nemoi nemet,* neamțul doar nici nu știe să vorbească. Germana asta mută era pentru mine o baghetă magică în căutarea alor mei, care sute de ani îi învățaseră pe copiii surdomuți să vorbească – de parcă trebuia mai întâi să-nvăț germana mută pentru a putea vorbi, iar această dorință îmi rămânea inexplicabilă.

Voiam să scriu în germană, cu orice preț în germană, scriam și mă scufundam sub povara nutrețului de vorbe care se umfla, de parcă eram și vacă, și vițică nenăscută, urlam și mugeam, zămisleam și eram zămislită, merita efortul, stelele mele intraductibile mi-arătau calea, scriam rătăcindu-mă pe cărările secrete ale gramaticii, scrii așa cum respiri, alean și alinare pe care mereu am vrut să le-mpac, de parcă împăcarea asta mi-ar putea

dărui o gură de briza mării.

Deseori țineam cu dinții de limbă, o făceam cu dreptul puterii ocupante, voiam această putere de parcă trebuia să iau cu-asalt fortăreața, să astup crenelul cu trupul meu, *a la guerre comme a la guerre,* de parcă germana mea ar fi fost premisa păcii, pierderile omenești erau considerabile, fără noimă și cruțare, așa cum se obișnuiește pe la noi, dar dacă până și eu mă foloseam de germană, atunci cu-adevărat nimic și nimeni nu-i uitat, și-s îngăduite chiar și poezia și pacea pe pământ.

Germana mea, adevăr și amăgire, limba dușmanului, era o ieșire din impas, o a doua viață, o iubire nestinsă pentru că neatinsă vreodată, ofrandă și otravă, ca și cum aș fi slobozit în înaltul cerului o păsărică.

Trenul

În iulie 1941, când mama mea a părăsit Kievul, încă nu-mplinise șase ani. Tot ce mi-a povestit despre copilăria ei se-nvârtea în jurul războiului. Își amintea și de unele lucruri de dinainte, însă războiul îi oferise ceea ce-i astâmpăra setea de marile sentimente și dorința ei naturală de dreptate. Pentru ea, războiul era etalonul pentru tot ce s-a întâmplat după.

Războiul a adus cu sine despărțirea de tată, sfârșitul copilăriei și prima călătorie anevoioasă prin țara uriașă. Când războiul s-a sfârșit, bunicul ei nu mai trăia, bunica ei Anna și mătușa Liolia fuseseră omorâte, tatăl ei Vasilii dispăruse, îmi părea că amintirile ei dinainte – mersul cu bunicul la cinema, casa Ginsburg de la capătul străzii, pe-atunci cea mai înaltă casă din oraș – erau menite doar pentru o revedere de mai târziu, căci războiul lumina în ambele

direcții, dinaintele nu mai exista și amintirea rămânea singura dovadă a trecutului.

Îmi povestea mereu despre război deși aproape că n-avea ce să povestească, doar câteva istorii, dar plecând de la aceste culori primare ea-și desfășura în fața ta toate celelalte istorii ale vieții ei. Războiul ei a devenit al meu, la fel cum a devenit a mea și deosebirea dintre *înainte* și *după,* și la un moment dat nu mi-a mai fost cu putință să deosebesc războiul ei de visele mele și nici să-i las amintirile să stea în liniște pe etajerele memoriei mele.

Tot mereu mă trezeam într-un tren arhiplin, oameni întinși pe saci, mama mea în vârstă de șase ani, sora ei Lida, *babușka* mea Roza – toate trei ghemuite într-un colț al vagonului de vite, călătoria dura deja de zile în șir. Mama zăcea pe fundul vagonului acoperit de câteva fire de paie, avea pojar. Ideea „vagonului de vite" nu mă preocupa în mod special, căci știam că ele se-ndreptau în cealaltă direcție, nu în a morții, ci în necunoscut.

„Mama mea Roza", așa mi-a povestit mama mea, „aducea apă de câte ori avea prilejul, asta era posibil doar atunci când trenul oprea în apropierea vreunei gări, și nu în câmp deschis". Trenurile opreau fără anunț prealabil, și tot fără anunț prealabil porneau din nou, sute de mame coborau din tren când acesta oprea. S-a întâmplat că odată trenul s-a pus în mișcare când Roza încă mai aștepta la fântână cu urciorul în mână.

În acest moment le văd pe toate concomitent: pe *babușka* mea, pe mama, copil, pe sora ei și pe mine. Aruncă urciorul! Fugi! Dar Roza și urciorul sunt una, ea aleargă, apa s-a vărsat de mult, pentru o clipă totul pare pierdut și că niciodată nu va mai prinde trenul din urmă, dar tocmai când, cu excepția urciorului, totul pare pierdut, iat-o c-ajunge la tren, ca după o tăietură de film, ca și cum ne-am fi întors, scurt, capul în altă direcție. Cum altfel să-ți explici că un om ajuns la capătul puterilor sale e dintr-odată mai rapid ca un tren care ia viteză? Celelalte femei întind mâinile spre ea prin ușa

glisantă, reușind s-o tragă sus pe mama mamei mele, pe *babușka* mea care tocmai a împlinit treizeci și cinci de ani. Văd scena mai întâi în ritm accelerat, apoi se produce un ralanti ca și cum ai reuși să explici ceva dacă încetinești în așa fel evenimentul, încât punctul turnant să devină vizibil.

Toată viața mama a fost convinsă că ele două s-ar fi pierdut pentru totdeauna, dacă Roza n-ar fi ajuns din urmă trenul, și că ea ar fi murit de pojar chiar în vagonul acela de vite, în ciuda eforturilor surorii ei.

„E-același vis pe care-l visez mereu”, spune cântecul pe care obișnuia să-l cânte fratele meu în ritm rapid, impetuos, acompaniindu-se la chitară, și el cânta „Visez că trenul pleacă lăsându-mă în urmă”. În copilăria noastră mai existau și alte trenuri, ca de pildă acel faimos „tren blindat ce-așteaptă pe linia de rezervă” dintr-un cântec sovietic, căci doar eram cu toții „pașnici oameni sovietici” – dar acesta nu era trenul meu, căci al meu plecase și eu trebuia să-l ajung din urmă.

Trenul se pune tot mereu în mișcare, văd gurile deschise, țipetele neauzite ca într-un film mut, ca și cum toate simțurile s-ar fi transformat în mișcare, ca și cum n-ar mai exista decât lucruri de văzut și nimic de auzit. Și din nou, tânăra femeie în rochie de culoare deschisă aleargă ștafeta cu urciorul, pentru a-l trece altora mai departe, căci fără apă nu supraviețuiește nimeni, picioarele îi sclipesc ca într-un film de desene animate, femeia e mai tânără ca mine azi. Alerg mai bine ca tine, *babușka!* și deși nu vreau, încep s-alerg, alerg pentru ea ori de câte ori mi-amintesc de această scenă, alerg pentru ea, nu-i o amintire, alerg pe viață și pe moarte – pe viața și pe moartea ei! în toiul alergării mă trezesc – alerg și trenul ia viteză. De sus văd mâinile întinse, am ajuns sus, sau nu, sus e Roza

mea, eu sunt jos și trenul trece în viteză pe lângă mine și e înghițit de peisajul gri.

Facebook 1940

Uneori aveam senzația că mă mișc prin molozul Istoriei. Nu doar căutarea, ci și viața mea deveneau încet-încet absurde. Voiam să readuc la viață mult prea mulți morți, fără să fi elaborat în acest scop o strategie anume. Citeam cărți întâmplătoare, călătoream prin orașe întâmplătoare făcând mișcări inutile, ba chiar greșite. Dar cine știe – asta nu-i decât o presupunere temerară –, poate că prin mișcările mele am stârnit fantasmele trecutului din cotloane, am atins undeva o delicată membrană, acolo, în stratul ceresc cel mai de jos pe care omul încă-l mai poate atinge, deși cu greu. Și-mi ziceam că mama, o profesoară tenace, își petrecuse dintotdeauna timpul în această ambianță.

De data asta a sunat telefonul. Revelion 2011 la Kiev. Mama a ridicat receptorul.

— Mă numesc Dina, a spus o doamnă bătrână, am auzit că strângeți informații despre Școala nr. 77 din Kiev, am absolvit această școală în anul 1940. Telefonez de la Ierusalim.

Nu mai primisem de mult niciun telefon din anul 1940, sufla de-acolo un vânt glacial ca și cum telefonul ar fi sunat direct din lumea cealaltă, Ierusalimul era dovada în acest sens, o stație intermediară. Mama parcă înmărmurise cu receptorul în mână, spunând cu o voce răgușită, dar fermă, doar atât: Da, vă ascult.

Telefonul a fost pus pe difuzor.

Invitații de Revelion au amuțit.

— Am părăsit Kievul de cum a început războiul, a spus Dina pe un ton hotărât. Am fost evacuați în Daghestan. În anii ’70 am emigrat de-acolo în Israel, nu m-am mai întors niciodată la Kiev. Tocmai mi-am regăsit pe Facebook una din prietenele mele din clasa de absolvire, în 1940. Ea mi-a spus că ne căutați. Da, am optzeci și opt de ani, cu computerul mă descurc, fiica mea mă ajută. Sunteți funcționară la arhive?

— Nu, sunt profesoară de istorie, a zis mama mea și i-a mai spus că lucrează la această școală de patruzeci de ani și că se străduiește să reconstituie istoria școlii, deși eu aș spune mai degrabă că mama reinventează istoria școlii. Acum multă vreme am pus în scenă cu elevii noștri o piesă despre absolvenții care, chiar în ziua de după balul de absolvire, în prima zi de război, au plecat pe front, pe unii dintre ei i-am mai găsit și i-am adus pe scenă.

În loc să-i răspundă, Dina a enumerat numele colegilor ei de clasă, apoi ale tuturor profesorilor și ale câtorva părinți. Și-i amintea pe toți la șaptezeci de ani de la absolvire.

După război, când supraviețuitorii s-au reîntors încetul cu încetul la Kiev, fie de pe front, fie de unde fuseseră evacuați, nimeni nu știa nimic despre Dina. Un sfert din clasă căzuseră în război și la un moment dat oamenii au încetat să se mai caute între ei. Dina era evreică și-ar fi putut să dispară înghițită de râpa Babii Iar sau cine știe pe unde. Uneori nu mai căutau fiindcă erau siguri. Dar Dina trăia.

— Unde ați locuit la Kiev? a întrebat-o mama.

— Nu departe de școală, pe strada Instituțkaia.

Când mama a auzit numele ăsta, s-a tulburat foarte.

— Unde exact?

— Colț cu strada Karl Liebknecht.

— În casa gri de pe colț? Vizavi de farmacie?

— Da! a răspuns Dina, prima intrare pe stânga.
— Dar și noi locuiam acolo! a țipat mama mea.
— Dar nu exista niciun Petrovski în casa noastră, a zis Dina.
— Dar eu sunt Ovdijenko!
— Svetocika! a țipat acum Dina.

Cei de față tăceau cu toții ca și cum ar fi cunoscut povestea. Tata a fost primul care a scos un sughiț de plâns. Mamei îi telefonase cineva care era deja o persoană adultă atunci când mama mai era un copil. Nu mai exista nimeni altcineva din această generație.

Dina fusese într-adevăr o vecină de-a mamei mele, era cu treisprezece ani mai mare ca Svetocika. Și își amintea de toți membrii familiei noastre și de alți vecini din casa de dinainte de război.

După lunga enumerare, ea-i spuse mamei mele:

— Mulțumesc, Svetocika.

— Pentru ce? a întrebat Svetocika.

Dina îi mulțumea cu șaptezeci de ani mai târziu pentru faptul că bunica mea Roza, pe-atunci directoare a Școlii de surdomuți, i-a încredințat ei, care căuta de lucru, propriii elevi. Așa ajunsese Dina la profesiunea vieții ei, fiindcă după război devenise învățătoare pentru surzi, la fel ca mai târziu și fiica ei, predându-le celor cu dizabilități de auz mai întâi în Daghestan, apoi în Israel, iar copiii fiicei deveniseră și ei învățători pentru surzi, și logopezi, și tot așa și câțiva dintre nepoți: Mulțumită vouă, Svetocika.

Apoi Dina a mai spus că-și aducea aminte de moartea străbunicului meu, Ozjel Krzewin, în 1939.

— Am auzit cum a căzut la podea, și-am alergat atunci sus, era toamna.

— Aveam patru ani, a spus mama mea, și mai știu că toți adulții erau uluiți fiindcă spusesem: Lăsați-l, e obosit.

Și Dina a spus:

— Așa-i, ai spus asta!

CAPITOLUL 3

Frumoasa mea Polonie

Polșa

I bore my chalice safely througb a throng of foes.[4]
James Joyce

În vremea copilăriei mele la Kiev, Polonia – cea mai apropiată vecină, în rusește: Polșa – era o frumoasă țară străină inaccesibilă. Acolo trăiau femei pline de grație, bărbații aveau maniere, lumea credea în Dumnezeu în ciuda comunismului sau grație lui, dar poate că dintotdeauna, și oamenii frecventau bisericile lor gotice înalte până la cer. Ba chiar și gumă de mestecat puteai cumpăra în Polonia.

Deseori anunțam fără motiv că bunica mea Roza, Rozalia, se născuse la Varșovia, de parcă în această știre se ascundea o anume îndârjire. Eram mândră că bunica mea provenea din Polonia, era un atu într-un joc pe care îl jucam doar eu singură. Unii colegi de clasă purtau nume vădit poloneze precum Studzinski sau Șceghelskaia, eram însă copii sovietici, cu toții la fel, cu aceeași ceată în istoria noastră familială care poate că era însăși premisa egalității dintre noi. Eram mândră de parcă aș fi avut și eu o fărâmă din grația, manierele și credința polonezilor, de parcă aș fi manifestat și eu o

---

[4] „Îmi duceam potirul în siguranță printr-o mulțime de dușmani." Citat din povestirea „Arabia", trad. de Radu Paraschivescu, în voi. James Joyce, *Oameni din Dublin,* Humanitas Fiction, București, 2012, p. 45.

atitudine de frondă – deseori umilită, niciodată îngenuncheată, *jeszeze Polska nie zginęła,* Polonia încă nu-i pierdută, și asta în ciuda faptului că n-aveam să fiu niciodată una de-a lor, și că atunci, în 1905, când bunica a venit pe lume, acea parte a Poloniei era supusă Imperiului Rus și că familia mea era evreiască. În anii sovietici, nu mi-am jucat niciodată atuul polonez, *kozyrnaia karta*, dar l-am păstrat bine până ce, ajunsă la Varșovia, mi-a căzut neașteptat din nou în mână.

Făcând cunoștință cu noii polonezi, obișnuiam să mă scuz mai întâi pentru cele trei împărțiri ale țării, și apoi pentru că, în 1944, Armata sovietică așteptase pe malul Vistulei să fie înăbușită Răscoala din Varșovia; mă scuzam la polonezii europeni moderni, făcându-i prizonieri ai conștiinței mele, mă scuzam pentru Katyń și pentru Canal, fiindcă știusem de ele, dar nu putusem face nimic împotrivă, mă scuzam chiar și pentru anul 1981, de parcă la cei unsprezece ani ai mei de-atunci ar fi trebuit să salvez Solidarność. Căci vinovați eram cu toții. Îmi declarasem apartenența la imperiul sovietic, având conștiința realizărilor sale, dar împărtășeam suferința pe care noi le-o cauzasem altora.

Tatăl meu era îndrăgostit de această biată Polonie, de poezia poloneză și de muzicalitatea limbii, de această Polșa care *jeszeze nie zginęła.* Ea, Polșa, era figura cea mai feminină din întreaga noastră lume socialistă. Tata citea multe cărți în polonă, fiindcă nu erau traduse în rusă, chiar și *Oamenii din Dublin* ai lui James Joyce îi citise în polona înrudită, ba chiar și unele cărți rusești, inaccesibile în original, el și prietenii săi le citeau în polonă. În iubirea lui era ceva care mă tulbura. Tatăl meu, un copil al războiului, un membru al poporului ales, care în orașul său Kiev, dar mai ales în Polonia, fusese ucis aproape în întregime, resimțea un adânc doliu generos pentru Polonia – Canalul, Răscoala din Varșovia, împărțirile țării, Katyń. Tragedia poloneză îl îndurera ca și cum nu-și putea recunoaște propria durere decât în a altora, printr-un soi de

translație. I s-ar fi părut necuviincios să nutrească suferința din lăuntrul lui. Mulți dintre prietenii săi, care în anii cincizeci, șaizeci și mai târziu se simțeau atrași de Polonia, erau evrei, și erau la curent cu tot ce se-ntâmpla acolo, inclusiv în perioada de după război, și de felul cum erau tratați supraviețuitorii. Niciodată nu le-au luat-o în nume de rău polonezilor, fiindcă în inimile lor exista cealaltă Polonie, și când l-am întrebat odată pe tata cum e posibil ca ei să iubească cu-atâta ardoare o Polonie care nu-i iubește, tata mi-a spus că iubirea nu trebuie să fie reciprocă.

Azilul lui Ozjel

Ozjel Krzewin, tatăl bunicii Roza, era învățător, directorul unui mic internat pentru copii surdomuți la Varșovia, în majoritate orfani; cunoșteam adresa casei unde familia locuise înaintea Primului Război Mondial și unde Roza și cei doi frați ai ei veniseră pe lume. Familia și copiii orfani locuiau împreună, și-mi imaginam un cămin modest, dar plin de voioșie, munca istovitoare de zi cu zi. Asta nu era o profesiune, ci o obsesie familială: cei șase frați ai lui Ozjel înființaseră și ei școli pentru copii surdomuți în Ungaria, Franța și Austria. Dar nici chiar părinții mei n-ar mai fi putut da informații exacte despre niciunul din ei. În căutarea lui Ozjel am călătorit de la Berlin direct spre Răsărit, într-o Varșovie din Antichitatea antebelică.

Ozjel se născuse cu o sută de ani înaintea mea la Viena, în anul 1870. Și asta mă făcea să fiu mândră – eram originari din Viena. Ca prin minune în casa noastră s-au păstrat o carte de muncă a străbunicului meu, precum și o notiță biografică din care reieșea că fusese învățător pentru surdomuți la Koło, Kalisz, Limanova, Varșovia și Kiev. După moartea tatălui său, a preluat școala aceluia la Varșovia. Îl chema Ozjel, eu însă auzeam *Azil* sau *Azilii,* fiindcă în

rusește O-ul neaccentuat se pronunță A. Mai întâi am crezut că prenumele îi venea de la Azalien, poate pentru că pe bunica o chema pe numele ei întreg Rozalia Azilievna, unii îi spuneau Rozalia Azalievna. Crescând, am început să mă gândesc la acest străbunic cu nume de o sonoritate ciudată, un nume care-mi oferea deopotrivă o origine și un sălaș – *Azilii* și azilul său care însemna ocrotire, un loc de refugiu și siguranță, un adăpost pentru toți. Mă trăgeam dintr-un om care se îngrijea de cele mai abandonate ființe. Orfanii surdomuți erau cei mai însemnați locuitori ai azilului lui *Azilii.* Existau părinți care-și trimiteau copiii de la Cracovia, Vilnius și Kiev la școala lui Ozjel din Varșovia.

Nu ne-am așteptat ca după numai trei luni fiica noastră să știe să scrie și să pronunțe cuvinte rusești și idiș grele. Că va ști scrie și o scrisoare! Ne adresăm la toți părinții nefericiți, frați de nefericire, suntem alături de voi. Trimiteți, frați, copiii voștri surdomuți, sărmanii, la cel mai bun profesor care există. Adresa este: O. Krzewin – Warszawa – Ciepła.

Trecea drept un vindecător, deși nu era decât învățător. Ziarele idiș scriau despre Ozjel și mica lui școală din *Ulica* Ciepła și publicau scrisorile de mulțumire. În aceste scrisori se aud glasurile unor părinți extenuați, o fericire stângace răzbate din sintaxa fracturată.

Pana nu poate scrie ce simt eu. Oricât v-aș mulțumi tot e nimic față de ce ați făcut. Nu pot pune pe hârtie fericirea mea, nu gândeam că fiul meu va ști scrie și vorbi așa curând! Am văzut surdomuți la școala dumneavoastră care vorbesc așa fel că nu știam că erau surdomuți. Am plâns de bucurie când copilul meu a vorbit cu mine. Să vă ajute Dumnezeu mereu noroc să aveți.

Scrisoarea e trimisă din Kiev, în mai 1914. Apoi a venit războiul, și în 1915 Ozjel și sora lui Maria au fost acuzați de spionaj în favoarea Austriei și întemnițați la Sedlecka. Ce li s-a reproșat? Cumva că ascundeau tineri care ar fi trebuit încorporați? Ori poate, așa cum se-ntâmplă în războaie, surdomuții erau luați drept spioni? Cine nu vorbește are ceva de ascuns.

La numai câteva ore după eliberarea din pușcărie, Ozjel și-a făcut geamantanul și a părăsit Varșovia împreună cu familia – cu nevastă-sa Anna Levi-Krzewina și cei trei copii Roza, Liolia și Arnold în vârstă de nouă, șase și respectiv doi ani, precum și cu zece orfani surdomuți de la școala sa și cu profesorul surdomut Abram Silberstein.

Ozjel avea un fiu din prima căsătorie, pe Zygmunt, așa mi-a povestit mama, care în 1915, când tatăl lui a emigrat la Kiev, trebuie să fi avut șaisprezece ani. El a rămas în Polonia. Cincisprezece ani mai târziu, Zygmunt a sosit la Kiev cu nevasta lui Helena, Hela, ca să-și viziteze tatăl. Bunicul meu Vasilii, soțul Rozei, flirtase cu poloneza Helena, mama nu știa mai multe despre Zygmunt.

Fugind de război, sute de mii de polonezi au sosit la Kiev, făcând din Kiev pentru câțiva ani un oraș polonez viu. Ozjel a înființat aici prima școală pentru surdomuți, și când majoritatea refugiaților s-au întors la Varșovia, el a rămas. La Varșovia n-a mai revenit niciodată. Ozjel și-a început lucrul cu cei zece copii din Varșovia, trăiau împreună în aceeași casă, ca întotdeauna.

În această fotografie pot fi văzuți cu toții. În dreapta este Silberstein, profesorul surdomut venit împreună cu ei de la Varșovia, și poate că noi suntem singurii care mai știm că el a existat. S-a sinucis în 1916 din cauza unei iubiri imposibile, se îndrăgostise de o tânără care vorbea și voiau să se căsătorească, dar părinții ei s-au opus.

În timpul Primului Război Mondial școala s-a mărit, erau primiri aici nu numai copii surdomuți din născare. În relatarea unui

vizitator am putut citi că în 1919, Ozjel găsise la periferia orașului o fetiță – o „fetiță dintr-un pogrom”, așa scria acolo ca și cum asta ar fi fost o noțiune normală. O mare parte din orfanii surdomuți proveneau din familii trecute printr-un pogrom, așa scria într-un articol despre școala lui Ozjel, apărut în 1924 în *Proletarskaia Pravda* fără niciun alt comentariu.

Mai târziu, orfelinatul s-a mutat într-o clădire mai mare din strada Bolșaia Jitomirskaia, pe-atunci numită încă strada Lvovskaia. Studenți, pedagogi, muncitori și oameni de știință de la Moscova și Leningrad veneau să viziteze școala, unii din curiozitate, alții din însărcinarea Ministerului Educației. Grație acestor vizitatori știm câte ceva despre atmosfera de aici, despre dăruirea profesorilor, despre aptitudinile copiilor și spiritul lor deschis, ca și cum s-ar fi trezit la o nouă viață. Limbajul prin semne deja nu mai era sprijinit de autorități în acea epocă, dar rudele mele încă îl mai stăpâneau. Erau angajați profesori surdomuți, elevii mai mari îi instruiau pe cei mai mici.

În plin oraș copiii creșteau găini, iepuri, capre, un cal roșcat și vaci. În afară de asta mai exista un păun – un păun într-o școală sovietică, o ființă divină ce nu se încadra în nicio teorie marxist-leninistă a claselor sociale, după cum nici școala n-o făcea. Păunul

era frumos, frumusețea era la fel de importantă ca și cunoașterea, iar copiii surzi se bucurau de frumusețea celor o sută de ochi într-un mod pe care n-avem cum să-l știm, vedeau roata sa sclipitoare care acoperea orizontul fără să-i audă țipătul discordant. Învățau lucruri utile, coseau pentru ei înșiși, fabricau pantofi pentru alte orfelinate, legau cărți și mape pentru clienți privați și de stat, și făcând toate astea se îmbibau de frumusețea lumii, jucau pantomimă și se plimbau prin oraș, frământau lutul și creau sculpturi, și mergeau la operă, căci deși nu auzeau sunetele erau într-atât de fascinați de cele ce vedeau, încât multă vreme după aceea mai pictau scene din *Faust* al lui Gounod, pictau și portrete ale lui Karl Marx și ale urmașilor săi – în orice caz așa scria într-un raport. Întreaga familie participa la muncă, nevasta lui Ozjel, Anna Levi, și mezinul ei Arnold; fiica ei cea mare, Roza, bunica mea, începuse să lucreze în școală de la șaisprezece ani, și poate că ea fusese cea care, cu pasiunea ei pentru operă, începuse să-i ducă pe copii la balet și la operă, și care după aceea dansa și picta împreună cu ei. Și ea părea să creadă în Karl Marx și urmașii săi. „Nu cu urechile, ci cu inima auzim chemarea lui Lenin la comunism”, așa scria pe un afiș din școală.

În anii ’30, tonul rapoartelor s-a schimbat, vizitatorii erau deseori neprietenoși, expertizele lor, nimicitoare. Mai întâi au fost suprimate rugăciunile, ebraica și idișul, apoi planul de învățământ neconvențional al lui Ozjel. Mai târziu a fost interzis limbajul prin semne, care trecea drept o particularitate vizibilă a unei minorități, a unei societăți închise, iar în Uniunea Sovietică nu trebuiau să mai existe minorități. Toate porțile le erau deschise internaționaliștilor – o mare familie și o mare limbă. Ozjel a căutat să-și salveze limbile, s-a opus, a făcut compromisuri, a negociat. Fiica lui, Roza, i-a urmat în postul de director al școlii.

A murit la timp – după cum obișnuim să spunem despre acele vremuri – de infarct, la începutul lui octombrie 1939 în încă pașnicul Kiev. Pe întâi septembrie Germania ataca Polonia. Pe 17 septembrie

trupele Armatei Roșii invadau Polonia venind din cealaltă parte. Când a căzut Varșovia și Polonia a capitulat, Ozjel tocmai fierbea apă pentru a face baie, căci era duminică. Odată cu Varșovia a căzut și Ozjel, care nu și-a mai revăzut niciodată Polonia natală.

Ulica Ciepła

Voiam să ajung la Varșovia, pe-atunci era în Imperiul Rus, acum e în Uniunea Europeană. Între Varșovia de azi și Varșovia de-atunci se află unul dintre cele mai distruse orașe din Europa. Voiam să mă duc acolo fie și numai pentru a adulmeca aerul.

Am plecat, ca rusoaică, din Germania în Varșovia evreiască a rudelor mele, în Polonia, în Polșa, îmi părea că cele două limbi ale mele mă făceau să fiu o reprezentantă a puterilor ocupante. Ca descendentă a luptătorilor împotriva muțeniei eram gata de luptă, dar fără glas, căci nu stăpâneam niciuna din limbile strămoșilor mei, nici poloneza, nici idișul, nici ebraica, nici limbajul prin semne, nu știam nimic despre *ștetl,* nu știam nicio rugăciune, eram o începătoare în toate disciplinele pentru care înaintașii mei dovediseră că au chemare. Cu limbile mele slave încercam să ghicesc polona, intuiția înlocuia cunoștințele, Polonia era surdă, eu eram mută.

O. Krzewin. Școala de surdomuți, *Ulica* Ciepła 14, Warszawa.

Mai întâi, Heinrich Schliemann n-a observat Troia sa, fiindcă săpase prea adânc. Eu am călătorit într-o Varșovie care fusese cu două epoci mai înainte. Pentru a putea efectiv să văd ceva, trebuia să ignor dărâmăturile care existau între mine și acea vreme dinainte cu o sută de ani.

E suficient să rostești cuvintele „Varșovia” și „evrei”, și dintr-

odată toți vorbesc despre ghetou ca și cum ar fi o ecuație matematică: Varșovia plus evreii egal ghetou. Ghetou, spun istoricii, ghetou, spun prietenii mei, ghetou, latră internetul. Am încercat să mă plâng pe internet de asta, luând internetul drept Zid al Plângerii pentru necredincioși, dar și acolo m-am ciocnit de zidurile ghetoului. Am căutat să mă opun, repetând că ghetoul e desigur lucrul cel mai important, dar că eu caut aici istoria mea personală care începe cu mult mai devreme, bunica s-a născut în 1905 la Varșovia, străbunicul a avut aici o școală pentru surdomuți până în 1915, și basta. Dar interlocutorul meu, opozantul meu, istoriografia varșoviană și avanposturile lor bine înarmate de pe internet și din știință erau prea numeroși, și cu toții spuneau: ghetou. *Ghetto qua, ghetto là, ghetto su, ghetto giù.* Sclipeau în armurile lor și-mi orbeau rațiunea. Și în cele din urmă m-am predat. Bunica mea s-a născut aici. În miezul târgului. Să spunem, în fine, „în ghetou”, în 1905 nu exista ghetou, și nu există nici acum. Unde a fost cândva un ghetou, acum se înalță clădirile unor bănci. Ghetoul e pretutindeni.

Când Ozjel părăsise Varșovia, în urmă rămăseseră mama lui și Maria, sora lui, nu mă gândisem niciodată la asta, dar încet-încet câteva cuvinte au pus stăpânire pe mine. Când Ozjel a murit în 1939, nu i-am spus nimic mamei lui la Varșovia, împlinise deja nouăzeci și unu de ani. Și-apoi, alte câteva cuvinte s-au umplut de lumină. Încă în 1940 mai trimiteam pachete la Varșovia, mai târziu n-au mai fost acceptate. Oare câți ani am păstrat în mine cele două propoziții până să le aud?

Le trimiteam pachete. Am simțit grandoarea acestei mici propoziții și mă gândeam fără încetare, oare cu ce umpleam aceste pachete trimise de la Kiev la Varșovia, și dacă la Varșovia mai mâncau după ritual, cușer, în vara lui 1940, când s-a decretat ghetoul, și dacă rudele mele de la Kiev mai mâncau tot așa, și-n general cum stăteau lucrurile la Kiev cu mâncarea cușer, și cuvântul ăsta, *cușer,* ce culcuș moale între ai tăi, dar oare în 1940 mai era un

cuvânt important, când principalul era mâncarea, și mă mai gândeam că și cu evreitatea treaba stătea cum stătea și cu pachetele astea, în care nu-ți mai poți arunca privirea. Spui *evreiesc,* dar nu mai știi cu ce este umplut cuvântul.

Am dat peste *Ulica* Ciepła în harta ghetoului. În plus, mi-am desenat și eu propria schiță. Șase linii orizontale, și șase verticale, în a doua coloană de jos, cam la mijloc, am însemnat cu o cruce locul casei noastre, Ciepła 14.

Era frig. De ce călătoresc totdeauna numai iarna? Urbanizarea părea să se fi făcut haotic. Drumul prin ghetou: un magazin mare, o clădire de birouri, un centru Wellness, un hotel Westin, prăvălii micuțe, un frizer, un internet-café, o brutărie, o ruină din timpuri incerte, încă un hotel. Cine locuiește în toate aceste hoteluri?

Mă tot plimbam în sus și în jos pe *Ulica* Ciepła. Bineînțeles că știusem dinainte că din cartierul meu nu mai rămăsese nici urmă, și totuși, căutarea mea încolo și-ncoace era ca o mișcare de pendul, de instrument de măsură, era precum însăși scurgerea timpului, fără vreo încetinire, ca și cum prin această pendulare îndeplineam un ritual pe care-l tatonam și-l inventam eu însămi, sperând să disting contururile timpului. Într-un loc mirosea a pâine, într-altul a conexiuni la internet, aș fi putut intra într-o cafenea să mă-ncălzesc, să beau ceai și să mănânc piroști, să trăiesc, eu însă umblam de colo-colo. Mergeam și mergeam, imaginându-mi că vechile case se vor ivi în fața mea și că trecutul își va arăta chipul său din respect pentru absurdele mele sforțări. Dar pentru asta nu-mi mergea încă îndeajuns de rău.

La un moment dat mi s-a făcut așa de frig încât am intrat într-un supermarket și am mai cercetat o dată schița mea cu ghetoul. Știam pe de rost *Ulica* Ciepła, dar nici acum nu știam pe locul cărui bloc se aflase casa mea. În fața mea niște polonezi bine îmbrăcați formaseră o coadă, își făceau cumpărăturile în timp ce pe mine mă preocupa lumea dispărută, care odinioară fusese și orașul înaintașilor lor, nu

doar orașul cine știe căror altora. Mi-erau simpatici, și voiam să le fiu și eu simpatică, voiam tare mult ca cineva dintre ei să-nțeleagă ce caut aici.

Două orașe

Ca turist trebuie să te decizi cu ce catastrofă pășești în oraș, cu Răscoala din Varșovia sau cu ghetoul, ca și cum ar fi existat două Varșovii, iar unii chiar așa cred, că într-adevăr au existat două, separate prin timp și spațiu.

În *Stare Miasto,* orașul vechi, casele poartă tăblițe precum un veteran de război își poartă medaliile sale, tăblițele amintesc de Răscoala din Varșovia și sunt în număr așa de mare, că nu doar casele din centru s-ar putea sprijini pe ele, ci întreg poporul polonez. Înainte de război la Varșovia se credea, se mânca și se vorbea evreiește, spre deosebire de Kievul copilăriei mele. Urmele acestei vieți îți lasă acum impresia unor corpuri străine. În 1939, când a izbucnit războiul, la Varșovia trăiau un milion de oameni, treizeci și nouă la sută dintre ei erau evrei. Sunt de fiecare dată uimită să constat că ucigașii și cei ce-și amintesc de această crimă știu totdeauna precis cum să numere, pentru mine aceste treizeci și nouă de procente schimbă totul. Când sunt treizeci și nouă, nu mai este vorba despre noi și ceilalți, ci despre tine și vecinul tău, așa-mi ziceam, este vorba despre fiecare al doilea sau al treilea, despre tine și mine. În anul treizeci și nouă, treizeci și nouă la sută.

Cum să-ți amintești de această jumătate de oraș? Și cum să mai trăiești aici? Dacă ai îngloba în trotuar, ca la Berlin, de fiecare om câte o piatră spre neuitare, străzile Varșoviei ar fi pavate cu pietre

aurite.[5] Oamenii și ceilalți oameni, victimele și celelalte victime, mereu au existat și ceilalți indiferent de unde veneai, polonezi și evrei, evrei și polonezi, și dacă pieriseră la Katyń aveau dreptul să fie polonezi, însă femeile și copiii lor rămâneau evrei și trăiau în ghetou.

Family Heritage

Acolo unde am căutat *Jewish Genealogy & Family Heritage Center* am dat peste un zgârie-nori al lui Peugeot îmbrăcat în sticlă albastru închis, un perete nesfârșit la dreapta, la stânga și în sus. M-am retras câțiva pași și am cercetat suprafața zgârie-norului ca și cum făceam un examen ocular, căutând să descopăr pe fațada de sticlă *Family Heritage* până ce am dat peste un panou din plexiglas pe care nu l-ar fi zărit decât cei care oricum pentru asta și veniseră. M-am apropiat și am citit. Aici s-a aflat cea mai mare sinagogă din Varșovia, construită în cutare an, distrusă în cutare an, plus o fotografie. La parter, lângă un supermarket și o expoziție de mașini, am descoperit *Family Heritage* și-am deschis ușa masivă.

Căutarea a decurs mai rapid decât mă așteptam. Am găsit, a spus Anna arătându-mi tabelul pe ecranul computerului. Stăteam înghesuite una lângă cealaltă la masa din birou, după numai câteva secunde aflaserăm cum se scriu corect toate numele. Ozjel Krzewin se căsătorește în 1895 cu Estera Patt, mi-a explicat ea, iar în 1898 se naște Szymon, fiul lor, Zygmunt al dumneavoastră. Mă aflam abia de zece minute la institut, și aveam de-acum noi date și un nou

---

[5] Autoarea se referă la faptul că la Berlin au fost montate în pavaj cuburi de beton cu plăci comemorative ce poartă fiecare numele câte unei victime a național-socialismului.

nume, Estera Patt, prima soție a lui Ozjel. Aveți noroc că familia dumneavoastră nu e originară din Varșovia, a spus Anna. Noroc?

Din familiile varșoviene aproape că nu se păstrase urmă, toate arhivele fuseseră distruse.

— La naștere, căsătorie și moarte creștinii erau de două ori înregistrați, la biserică și la primărie, evreii în schimb doar o dată, a spus Anna, de aceea datele polonezilor mai pot fi, parțial, reconstituite, dar pentru evrei pierderea a fost, firește, fatală, a spus Anna. Am reflectat la acest *firește, fatal* – nu doar că oamenii dispăruseră, dar aproape că nici nu se păstraseră indicii că ei ar fi existat vreodată. Și din nou Anna a pomenit despre norocul meu ca și cum era ceva de câștigat în jocul ăsta și aș fi avut în mână toate atuurile. La asta se mai adaugă, a continuat ea, că familia dumneavoastră avea un nume rar.

Familia Krzewin provine din regiunea Kalisz. Anna mi-a arătat tabelele cu liste de nume ale prezumtivelor mele rude, zeci de Hawa și de Ozjel, de Rivka și Bajla, Rajzla, Icek, Frajda, Jozef, Natan, din nou Rajla și un Tobiasz. Toți aceștia erau Krzewini din Kolo, un *ștetl* nu departe de Kalisz.

M-a uimit în special Tobiasz Krzewin. Era unul din primii menționați în tabelele familiale, primul lui copil se născuse în anul când Joseph Haydn scria *II ritorno di Tobia, Întoarcerea lui Tobias.* Pe soțul meu îl cheamă Tobias, nu cunoșteam numele decât în context nemțesc și nu mă gândisem niciodată la *Tevie, lăptarul,* Tevie – Tobias, romanul lui Șalom Alehem, și la musicalul *Fiddler On The Roof, Anatevka.*

Mai rămâneau Zygmunt și Hela.

— Iată, aici, îi văd pe amândoi.

Anna a întors ecranul spre mine și am văzut două *death records* pe lista Yad Vashem. Poate că plecasem la Varșovia doar pentru a primi din mâinile Annei această descoperire de pe internet:

Zygmunt Krzewin, născut la Kalisz, trăind la Varșovia în timpul războiului, deportat la Lublin, împușcat în 1943. Hela Krzewina (Hammer), născută la Kalisz, trăind la Varșovia în timpul războiului, deportată la Treblinka, data morții august 1942.

— Îmi mai trebuie casa mea, m-am grăbit să-i spun Annei. Și deodată totul a părut să se desfășoare foarte încet, ca în ralanti.

— *Stara* Warszawa, mi-a arătat Anna o pagină de *web,* Varșovia antebelică. Iată și o fotografie cu *Ulica* Ciepła, ce-i drept nu cu porțiunea de care aveți nevoie. – Mergeți să vorbiți cu Janek, a mai spus Anna, el are totul.

Ebay now

Jan Jagielski avea la vreo șaptezeci de ani și m-a primit cu politețea exuberantă a unui gentleman din altă epocă. M-a condus într-o cameră spațioasă a *Zydowski Instytut Historyczny.* Dulapuri cu uși groase de sticlă și cadre masive, mese care se sprijineau pe labe de leu, scaune din lemn de culoare întunecată, rafturi cu sute de clasoare.

— Caut *Ulica* Ciepła 14, i-am spus, povestindu-i întreaga mea istorie.

— Ciepła! a exclamat Janek. Eu locuiesc după colț, ăsta a fost un cartier de oameni săraci. A extras din raft un clasor cu eticheta Districtul Mirow, arătându-mi poze ale cartierului. L-a citat pe Louis Aragon, murmurând în barbă ceva într-un amestec de franceză, rusă și polonă. Deodată și-a îndreptat spatele cu aerul că-mi aduce un omagiu, și-a spus: Asta-i fotografia.

Mulți, foarte mulți oameni pe stradă, unii se uită la mine plini de spaimă, ca și cum dinspre mine ar emana o primejdie, ca și cum eu aș fi fotograful, un făptaș. Poartă stelele în șase colțuri.

— Iată casa. Aveți noroc, a spus Janek, e unica fotografie.

Nu mai pricepeam cum de-mi putusem închipui cândva că eu fusesem cruțată. Într-un fel știusem, firește, că rudele mele poloneze muriseră toate, frații și surorile lui Ozjel, mama sa, Zygmunt, Hela, familia sa, cum altfel, dar nu mă gândisem niciodată la ei.

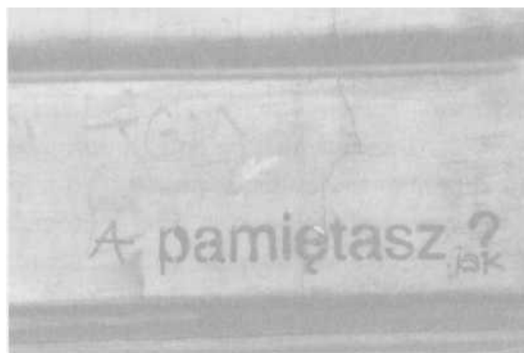
— Ce noroc? l-am întrebat pe Janek.

— Am cumpărat fotografia de pe *ebay,* mi-a spus el, de câtva timp *ebay* e o bună sursă, sute de noi fotografii, bătrânii le vând înainte de a se stinge din viață, sau copiii lor, fotografia asta am cumpărat-o de la un membru al Wehrmacht, pentru șaptezeci de euro, un preț bun.

Repetiția

Seara, ducându-mă la o întâlnire cu dramaturgul polonez care tocmai fusese distins cu Nike de Aur, cel mai mare premiu literar polonez, pentru piesa lui despre o clasă de elevi în vremea războiului, m-am întâlnit pe stradă cu vecinul meu de la Berlin, ceea ce ar fi fost o frumoasă coincidență dacă n-aș fi citit chiar atunci o piesă de teatru bazată pe o carte cu titlul *Vecini,* în care e vorba despre niște colegi de clasă, polonezi și evrei, care au crescut împreună, au trăit împreună și s-au iubit unii pe alții înainte să înceapă să se dușmănească și să se omoare unii pe alții, *just guess* cine pe cine; și tocmai mă gândeam la vecinii din orășelul polonez Jedwabne, pentru mine un nume de nepronunțat, și la cum ajungi să-ți omori vecinii – în delir, cu mințile întunecate, ca un turbat sau de plăcere –, când iată-l ieșindu-mi deodată în cale aici, la Varșovia, pe vecinul meu, care la Berlin locuiește vizavi pieziș de mine și cu care îmi place să mai schimb o vorbă.

— Chiar acum vin de la repetiții, a spus vecinul meu care-i cântăreț de operă și se numește Tobias ca bărbatul meu și ca înaintașul pe care tocmai l-am regăsit.

Tobias primise un rol într-o producție varșoviană a operei *Oresteia,* ca să vezi, a lui Xenakis, stăteam amândoi în frig și eram surprinși de întâlnirea noastră, nu-mi dădeam seama la ce încercare eram supuși, și-am amintit în discuție că eram preocupată de problematica legată de vecini și de cele întâmplate aici în timpul războiului, când toți erau vecinii tuturor, iar el mi-a povestit entuziasmat despre violența conținută în opera lui Xenakis, despre nesfârșitul șir al celor sacrificați și uciși, Agamemnon o omoară pe fiica sa, Ifigenia, mama Ifigeniei, Clitemnestra, îl omoară pe soțul ei, Agamemnon, la întoarcerea lui din Războiul Troian, și Oreste o ucide pe mama sa, Clitemnestra, fiind urmărit de Erinii… și apoi percuția, celebra scenă a percuției, și ce grozav e că ne-am întâlnit din întâmplare, tare drăguț, te pup, dar mergând mai departe am auzit Eriniile mărșăluind prin orașul peste care întunericul se lăsa rapid.

Nike

Citind în copilărie *Legendele și miturile Greciei Antice,* obișnuiam să desenez cu creionul o galerie de zei și de eroi, câte un personaj pe o foaie. Citeam și reciteam cu atenție miturile tipărite cu caractere mărunte, așa încât cu timpul hârtia lucioasă a acelei ediții de lux și-a pierdut strălucirea din cauza amprentelor lăsate de degetele mele –

a unicei cărți de identitate pe care-o aveam în acea vreme, atestarea persoanei mele lăsată în urmă pe câmpiile, stâncile și mările lumii antice grecești. La un moment dat pe paginile cărții a curs și sângele meu, pentru prima oară mi-a curs sânge din nas, pe dată absorbit de glia grecească și dându-le miturilor culoarea de teracotă a ceramicii antice, de s-ar fi zis că fusesem de față la bătăliile vechilor greci și nu mergeam la școala sovietică decât în pauze.

Am desenat întregul Olimp și împrejurimile sale, pe Apolo, Atena, Zeus și Artemis, pe Hercule, Polifem, Ulise, Pan cu naiul său, ba chiar și cârlionțatele oi. Aveam nouă sau zece ani și mă înfiora cu cât firesc zeii și eroii si-arătau trupurile lor, mușchii goi, pieptul, organele genitale. Nu-mi puteam imagina că cineva dintre noi sau dintre adulți ar fi în stare să arboreze o asemenea poză în eternul repaus al bucuriei fizice – și asta nici măcar dacă ar fi singur și nu l-ar vedea nimeni. Îmi plăcea că grecii ăștia inaccesibili erau *altfel,* dar nu știam ce să fac cu organele lor genitale întoarse spre mine, cum să le redau în galeria mea de zei și eroi care creștea treptat, până ce am găsit o soluție radicală. I-am pictat pe zei și pe eroi cu spatele la privitor, ca și cum își întorceau fața de la noi, ca și cum aș fi știut că zeii ne vor părăsi; i-am pictat în așa fel, încât atributele lor divine erau vizibile, nu însă și avuțiile lor lumești.

Din întreaga mea galerie doar Nike, zeița victoriei, a supraviețuit tuturor epocilor și regimurilor. Mai am și astăzi foaia cu ea, o siluetă cu dosul bine conturat și cu două aripi largi, fără față și fără sex, ca un înger.

Casa greșită

I-am telefonat mamei mele și-am făcut un efort de sinteză: auzi, mamă, l-am găsit pe Zygmunt, fiul cel mai mare al lui Ozjel, și pe Helena, nevasta lui, știi tu, cei doi care pe-atunci au venit din

Polonia într-o scurtă vizită la Kiev. Ambii sunt pe lista Yad Vashem. Nu, nu-i o greșeală. Pe internet. Nu, nimic în ce-o privește pe mama lui Ozjel și pe Maria. Apoi am scuturat ca dintr-un Corn al Abundenței toate acele nume: Rivka, Bajla, Rajzla, Icek, Frajda, Jozef, Natan, toate noile noastre rude vechi – și știi, mamă, că pe prima nevastă a lui Ozjel o chema Estera Patt? Da, a spus mama mea, firește că știu, era mută, da, Ozjel s-a căsătorit mai întâi cu o femeie surdomută, care a murit foarte tânără, ți-am mai povestit asta de o mie de ori. Nu-mi venea să cred, nu-mi povestise asta niciodată. Dar mama a stăruit că mi-ar fi povestit despre Estera Patt, și încă de mai multe ori, a insistat așa de mult de parcă m-ar fi legănat în somn cu povestea primei soții a străbunicului meu, care era surdomută, Estera Patt era m-mută, mm, Estera Patt era m-mută.

Iar apoi am spus, închipuie-ți, mamă, am găsit casa, *Ulica* Ciepła 14, nu, numai fotografia, și mama a spus, da, de necrezut, într-adevăr formidabil, dar ce rău îmi pare, am uitat cu totul să-ți spun, însă casa pe care o căutai era numărul 16, nu 14. Iartă-mă, Katenka, am scris peste tot numărul 14, așa-i, însă orfelinatul și școala și locuința erau la numărul 16.

M-a luat cu amețeală. Mă simțeam în același timp înșelată și înșelătoare, pe câți nu-i stârnisem să-mi caute numărul meu 14, și când colo era greșit, casa mea nu mai era a mea.

Fotografia asta din 1940 cu *Ulica* Ciepła 14, cu toți acei oameni care peste trei ani vor fi morți – va trebui să mă duc înapoi și să-i spun lui Janek că degeaba am găsit și trăit toate astea, fiindcă înaintea Primului Război Mondial rudele mele au locuit și lucrat la numărul 16, ia-ți, te rog, morții îndărăt, ești în fața casei greșite și la timpul greșit.

M-am mai uitat o dată la fotografie. Ce noroc! În fotografia

cumpărată de Janek de pe *ebay* se vedeau două case. Numărul 14 și numărul 16. Am privit contururile caselor pe harta ghetoului. Ambele figurează aici, posed două case laolaltă cu oamenii din fața lor, nu-mi închipui că ar mai putea veni altcineva la Janek în căutarea numărului 14, fie și numai ca urmare a unei confuzii.

Kozyra

Pretutindeni în oraș erau puse afișe pentru un *casting,* cuvântul îl mai zărisem și în ghetou, anunțul unei expoziții a artistei video Katarzyna Kozyra. Numele Kozyra mi-a mers și el la inimă, *kozîr* înseamnă atu pe rusește, *kozîrnaia karta,* m-am lăsat în voia jocului meu de noroc și-am adulmecat aerul, nicăieri nu m-am simțit așa de pe deplin pierdută ca aici, la Varșovia. Gândeam în rusește, îmi căutam rudele evreiești și scriam în germană. Aveam norocul să mă mișc în abisul căscat între limbi, în transferul, în confundarea rolurilor și perspectivelor. Cine pe cine l-a cucerit, cine tine de-ai mei și cine de ceilalți, care e malul meu?

De mai multe ori locuitorii ghetoului au fost folosiți în filme de propagandă, în *Film Unfinished,* un film turnat în Ghetoul din Varșovia cu scene documentare și altele reconstituite, astfel încât nu se mai pot deosebi între ele și nici nu pricepi pentru cine și de ce au fost făcute filmările, fiind silit să te uiți la oamenii din ghetou cu ochiul dezorientat al cameramanului din Wehrmacht, care nici el singur nu știa în ce scop făcea toate astea.

Într-o încăpere întunecată erau proiectate videouri. Mâinile mele încă mai erau reci, Kozyra, care-și lipise o barbă, se furișase într-o saună de bărbați, acoperită de prosoape părea să fie un tânăr bărbat grațios. Eu mai eram tot în războiul meu, mi-era frig și vedeam cum

ea-i cerceta pe bărbații asudați, pe acești *ceilalți* pentru care ea era unul de-al lor, ținea de ei, lor așa li se părea, dar ea obținuse asta doar deghizându-se, prin înșelăciune. Se plimba victorioasă, ca pe un podium, pe lunga masă din vestiarul bărbaților, cu pieptul și șoldurile înfășurate în prosoape până ce, brusc, a lăsat un prosop să-i cadă și i s-a văzut penisul lipit – eu, șocată, ca, triumfătoare.

Nu știam ce înțeles să dau la toate astea după plimbarea mea prin ghetou, cu dorul meu după ceilalți. Ce-i drept, voiai să te joci – nu de-a război și pace, ci un joc în care I ai juca pe-un altul –, dar ea și-a schimbat chiar și sexul, așa că m-am strecurat după cortina neagră pe care scria cu litere mari *Casting* și-am ajuns într-o cameră. Trebuiau semnate niște hârtii prin care declaram că particip deliberat la *casting* și că sunt gata să răspund la întrebările ce mi se vor pune, apoi ceva despre protecția datelor etc.

Am fost condusă într-o cameră cu zeci de pălării, ochelari de soare și truse de machiaj. Mi-am pus o pălărie roșie, ochelari de soare, am găsit un ruj de care m-am îndrăgostit pe loc și m-am zgâit la mine în oglindă, așa voisem să fiu dintotdeauna, temerară și inaccesibilă chiar pentru mine însămi. Apoi a venit *castingul.* Mi s-au pus întrebări, de pildă cum mă simt într-o saună, printre bărbați, când eu nu mai fusesem până atunci niciodată într-o saună de bărbați, ba nici măcar într-una mixtă, cu toate că mereu mă simt ca într-o saună de bărbați: camuflată cu limba mea germană, toți își închipuie că sunt de-a lor când de fapt nu sunt. Am dat răspunsuri stângace și nepotrivite, cameramanul care știa cu precizie ce are de făcut, și pentru cine, și de ce, era iritat, și treptat am priceput că trebuia s-o joc pe Katarzyna și să răspund la întrebări ca și cum aș fi fost Katarzyna. Și din nou n-am reușit să joc un rol străin.

M-am dus în sala de machiaj ținând în mână rujul, descoperirea mea în acest joc, un joker, niciodată în viață nu avusesem ceva care să mi se potrivească mai bine, o amăgire, să fi fost din cauza luminii ori a întunericului, și mi-am zis că peste asemenea lucruri nu dai

decât intrând într-un joc străin. Rujul era o invitație la acțiune, l-am vârât și l-am scos din geantă de câteva ori, voiam să-l iau cu mine, dar n-aveam destul curaj să-l fur, puteam însă alege: fie să rămân credincioasă propriului eu – adică să nu-l fur fie s-o apuc pe alt drum, să acționez și să fur, căci îmi doream acest ruj și nu era nimeni altcineva care să-l dorească, aici nu era decât o recuzită. Dar n-am reușit s-o fac și, cu sentimentul că am pierdut și la acest joc, am pus rujul la loc pe masă.

noaptea n-am putut dormi, am visat sauna, ghetoul, corpuri goale încovrigate în moarte sau în desfătare, am visat să fiu altcineva, bărbați și femei, amestecat, aveam febră, i-am spus katarzynei că și pe mine tot katerina mă cheamă, tremuram, și eu aș putea fi poloneză, i-am spus, *la double vie,* ce frig e-aici, nici nu trebuie să joc teatru, aș putea fi orice altă femeie, dar mai bine nu, n-o s-o fac niciodată, nu, prefer să nu fac nimic, și eu m-am ascuns printre ceilalți, sau nu, mai degrabă m-am exhibat printre ei uite-așa și așa, nu eu am spus *shoa,* tu ai spus *shoa,* tu sau eu, sau-sau, nu știu dacă am fost vreodată printre ai mei și cine-s ăia, ai mei, aceste ruine din jurul nostru și din noi, și limbile pe care le alternez pentru a locui de ambele părți, pentru a simți totodată că-s eu și ne-eu, ce pretenție, sunt altfel, dar nu m-ascund, cald, altminteri sunt așa sfioasă, așa, *shoa,* nu căuta că-i rece, iar foarte rece, dar mă pot preface, și eu și eu și eu, ce curios cuvânt, cu vânt, mă suflă vântul din loc în loc, ca și cum ar exista un loc unde-aș aparține de cineva, de o familie, de o limbă, vorbe-n vânt deși uneori chiar pare să fie așa, nu mă pot ascunde, și toate astea în germană, limba asta, sexul meu lipit, în germană cuvântul „limbă" e feminin, iar în rusă, masculin, cu ce m-am ales din această schimbare? îmi pot lipi chestia la fel de bine ca tine, katarzyna, mă pot urca pe masă și pot s-o demonstrez, ia uite-aici la mine, uite chestia, uite-o jos! o, nemțeasca mea! transpir cu limba germană lipindu-mi-se de limbă

Life Records

Nume, date, trei locuri: naștere, război, moarte, nimic mai mult. Ecranul afișează cele două *Death Records* a lui Zygmunt Krzewin și a soției sale Hela Krzewina-Hammer. Kalisz-Varșovia-Lublin, Kalisz-Varșovia-Treblinka. Dintre neamurile noastre poloneze ei doi erau ultimii de care familia mea din Kiev își mai amintea întru câtva.

Cuvântul *death,* acest disc uzat al lui *Death Records,* mă preocupa într-atât de mult prin caracterul său definitiv, încât am trecut cu vederea cuvântul *testimony.* Dacă Yad Vashem poseda un document referitor la moarte, un certificat, asta însemna că cineva trebuie să fi supraviețuit, cineva era în cunoștință de cauză și certifica nume, date și locuri. Îmi trebuiseră luni ca să-mi cobor privirea de la rândurile mortuare din susul documentului, la acest semn de viață din josul lui. Acolo erau scrise un nume, o adresă și cuvântul: „nepoată". Mira Kimmelman, Oak Ridge, TN, USA, 1992. Nu-mi făceam iluzii că femeia mai trăia, dar când am introdus în computer Mira Kimmelman Oak Ridge, un val uriaș s-a rostogolit peste mine, Mira, o supraviețuitoare a Holocaustului cunoscută mult dincolo de hotarele statului Tennessee, care de-ar fi fost să mai trăiască ar fi avut optzeci și șapte de ani. Mira – nepoata Helei Krzewina, care venise pe-atunci cu bărbatul ei, Zygmunt, la Kiev. În mod vădit Mira nu-i cunoștea pe străbunicii mei, părinții lui Zygmunt, căci coloana lor din *Death Records* rămăsese goală.

La Berlin era noapte, dar la Oak Ridge încă plină zi atunci când Google mi-a furnizat conferințele ținute de Mira și data când fuseseră ținute, oferte de cărți precum și un interviu cu ea din 5 mai 2009, apărut pe *oakridge.com,* era noaptea târziu când i-am scris jurnalistei un e-mail, nutrind temerara speranță că mi-ar putea înlesni contactul cu Mira – te rog, fă ca Mira să mai fie în viață, căci

azi e ziua mea de naștere, dar numai aici, la Berlin, la Oak Ridge încă mai este ieri; și iată, cu două ore mai înainte încă nu exista nicio Mira, când deodată am și primit răspunsul jurnalistei, deși aveam impresia că nici nu-mi trimisesem încă mailul referitor la *Mira Kimmelman – my relative*; jurnalista era la fel de surescitată ca și mine, căci dintr-un timp demult trecut ea primise un mail din ziua de mâine, și mi-a promis că-i va duce de îndată Mirei, care n-avea computer, știrea despre înrudirea noastră, cum o numea. Oak Ridge, Oak Ridge, am repetat eu, țipătul unei păsări de noapte, primul reactor nuclear din lume aici fusese construit. În timp ce în Europa de Est, în 1943, erau lichidate ghetourile, în America a fost întemeiat orașul Oak Ridge ca urbe închisă consacrată dezvoltării Proiectului Manhattan. Pe pagina *web* a lui Oak Ridge Național Laboratory se mai poate citi și acum: „Creat pentru bomba atomică ce a pus capăt celui de-al Doilea Război Mondial." Oak Ridge a salvat lumea.

Căutând să pricep legăturile lăuntrice ale familiei mele, laitmotivele noastre, mi-am petrecut ore în șir citind despre reactorul nuclear din Oak Ridge, și tocmai când îmi ziceam că n-ar trebui ca cineva să locuiască lângă un reactor, am dat peste o dată. Reactorul cu grafit din Oak Ridge a fost pus în funcțiune pe data de 4 noiembrie 1943. Această dată o știam de la școală, în acea zi începuse bătălia pentru eliberarea Kievului, a orașului meu natal. Stalin voia ca pe 7 noiembrie, data aniversară a Revoluției, trupele sovietice să mărșăluiască prin oraș, iar profesorii noștri voiau ca noi să ne amintim de asta. Îmi aminteam, și așteptam o știre de la Mira.

În dimineața următoare i-am găsit răspunsul în computer, i-l dictase jurnalistei. Mira se bucura ca un copil. Era plină de nerăbdare să afle știri de la o rudă de foarte departe, dar cu cât am rămas mai puțini, cu-atât ne simțim mai apropiați. Îmi punea întrebări despre familia mea, despre mine, îmi recomanda cele două cărți ale ei, în special *Life Beyond the Holocaust,* și-mi povestea despre

verișoarele mele din Anglia. Mă întreba ce limbă prefer, engleza sau germana, asta în îi mp ce eu mă temusem că până și simpla mea adresă din Berlin ar putea fi o problemă. În capul meu era înfipt cuvântul *beyond,* în germană *jenseits,* „dincolo” și „lumea cealaltă”, un cuvânt apocaliptic: Dincolo de bine și de rău. La sfârșitul mailului am dat peste numărul ei de telefon. Dar eram prea tulburată, parcă eram îndrăgostită, și n-am sunat-o.

Mi-am comandat imediat cărțile ei de pe Amazon, Livrarea în 4–6 săptămâni și Rugăm nu răspundeți la acest e-mail, mesajul a fost trimis automat. Am scris la adresa de comandă, *ships from the UK,* la serviciul de expediere din Anglia și America, la niște depozite oarecare numerotate, care îmi promiteau să livreze cărțile în patru până la șase săptămâni. Le-am explicat de ce trebuia să am imediat cărțile Mirei, am dat lămuriri mașinilor ce înseamnă să supraviețuiești Holocaustului și să fii găsită după mai bine de șaptezeci de ani de mine, ruda Mirei și clienta fidelă a Amazonului, și că e vorba de unul din rarele cazuri când timpul e totul! A avut efect. Un anume Hagar Abdelfattah mi-a răspuns prompt, promițând să facă totul pentru a mă ajuta, dar că mai devreme de trei zile e cu neputință, *sorry.* Mi-am imaginat cum el – poate un egiptean? – cutreieră pe înserat, cu o lanternă micuță în mână, nesfârșitele șiruri de containere din docurile londoneze pentru a-mi găsi *Life Beyond the Holocaust.* Am simțit forța Mirei, care scăpase de moartea anonimă, iar acum făcea să se ivească din anonimat voci omenești. La drept vorbind, la asta mă și așteptasem.

Am văzut pe internet că din rudele apropiate ale Mirei nu supraviețuiseră decât doi oameni, ea și cu tatăl ei, Moritz. După război emigraseră în America. Trăiau deja la Oak Ridge, când Moritz, cu scrisul său ferm de negustor cândva influent la Danzig, a pus pe hârtie douăzeci de *testimonies* pentru Yad Vashem – pentru fiul său, soția sa, părinții săi, frații și surorile sale și copiii acelora. Benno, Șlomo, Sara, Rozka, Leon, Celina, David, Genia, Joseph,

Gucia, Aron, Estera, Efraim, Maryla, Hella, Roma, Tillie. Citesc *Deatb Records* ale acestor rude, pe care le-am găsit pe internet la șaptezeci de ani după moartea lor, pierzându-le imediat din nou, și iau hotărârea să-i telefonez, luni, Mirei.

Related through Adam

Duminică seara a sunat telefonul, era Viktor Rajkovski, un vechi prieten al tatălui meu, care nu mă sunase niciodată până acum. Nu mă simțeam în stare să mă mai mir. Viktor, la fel ca și tatăl meu, făcuse parte din disidența moscovită, cum spune lumea azi fără să-și bată prea mult capul. La începutul anilor'70 emigrase în SUA și nimerise pe undeva prin provincia americană, unde el, care studiase sociologia filmului, devenise un rabin reformist. Îl întâlnisem odată întâmplător la Berlin, la un concert dat la cineva acasă. Se cântase mai întâi Schubert, apoi se discutase în numeroase limbi, în italiană, germană, ebraică, rusă, engleză, polonă. Am povestit despre Kiev, când deodată un bătrân a sărit de pe scaun și m-a întrebat cu severitate: Care-i numele dumneavoastră întreg? I l-am spus, și-atunci a zis: Păi atunci ești fata lui Miron! La treizeci și cinci de ani după ce emigrase din Moscova, Viktor Rajkovski mă recunoscuse într-un oraș străin amândurora, fără să se fi gândit la mine, fără să mă fi văzut vreodată înainte, doar auzind cuvântul Kiev și datorită asemănării cu părinții mei, de care eu însămi nu eram conștientă. Deloc rău pentru un rabin, mi-am zis eu.

Asta se întâmplase în urmă cu cinci ani, iar acum îmi telefona.

— Katia, știți de ce vă telefonez? m-a întrebat el, și pe dată am știut deși mi se părea absurd. El a continuat: Mergând pe la membrii comunității mele și vizitându-i, ca de obicei, pe bătrâni, o doamnă, pe care lumea aici o venerează, mi-a spus că o rudă de-a ei din Berlin a reușit s-o găsească, și mi-a arătat apoi o scrisoare. Am citit

mai întâi despre o familie polono-rusă, și la sfârșit am văzut numele dumneavoastră – Katia!

Unicul rabin pe care-l cunoșteam era rabinul unicei supraviețuitoare a rudelor noastre poloneze. Nici Viktor n-avea o explicație pentru asta, iar Mira n-avea nevoie de ea. Mi-au telefonat apoi împreună, Viktor și Mira. Viktor a vorbit primul. M-am gândit la paradoxul celor două nume ale lor, era de parcă victoria (Viktor) și pacea ([мир] – Mir) îmi telefonau concomitent, dar apoi Mira a început să vorbească în germană cu mine. Mi-a tăiat răsuflarea. Nu doar că vorbea germana mai bine ca mine, ci era o germană dinaintea războiului, lentă și îngrijită, pe care-o vorbea cu tărăgănarea unor actori bătrâni, și aveam impresia că auzeam în același timp pârâitul gramofonului sau un foșnet de celuloid. Nicio urmă de idiș, niciun accent polonez. Germana era limba maternă a Mirei. Era originară din Zoppot, lângă Danzig, crescuse la Danzig și se născuse cu patru ani înaintea lui Günter Grass. Învățase acolo la un liceu german atât timp cât mai era cu putință. Când nu mai avusese acest drept, a mers la o școală poloneză, în vremea aceea polona ei încă nu era prea bună.

— De fapt, nu suntem rude de sânge, s-a scuzat deodată Mira, poate că cealaltă istorie o veți găsi mai interesantă. Există o rudă consangvină cu dumneavoastră care a supraviețuit războiului, a spus Mira, Gutek Krzewin, Gutek, Gustaw, singurul copil al lui Zygmunt și-al Helei. Când maică-sa a fost dusă din ghetoul din Varșovia, un prieten polonez al familiei i-a făcut rost de acte de arian, și s-a putut salva sub numele de Tadeusz Podkulecki. Ca tânăr muncitor polonez căruia îi plăceau mașinile a sosit la Graz în timpul războiului, mai târziu a obținut un post la Opel, la Viena, și în cele din urmă a reușit s-ajungă chiar la Berlin, unde a construit poduri și străzi pentru Organizația Todt. La sfârșitul războiului a fugit în Italia, s-a alăturat armatei britanice, a ajuns în Anglia unde a fost primit într-o familie catolică. N-a suflat nimănui o vorbă de

vechiul lui nume, despre ghetou sau despre părinții săi. Se numea acum Anthony Gorbutt. Acești Gorbutt sunt rudele dumneavoastră, a zis Mira, trăiesc la Londra.

Mă așteptasem ca Mira să-mi relateze despre trecut, despre Zygmunt și Hela, despre părinții lor, dar ea îmi povestea despre noile mele rubedenii și despre viitor, despre Karen și Sarah, cele două fiice englezoaice ale lui Tony Gorbutt, Gutek Krzewin, și despre cei în total patru copii ai lor care trăiau toți la Londra, și mi-a mai povestit și despre un fiu al lui Tony născut mai târziu, pe care-l chema Șimon. Fără s-o știe, verișoarele mele Karen și Sarah continuau tradiția familiei Krzewin, erau profesoare ca mulți dintre ai noștri generații la rând, dar despre care verișoarele mele n-aveau habar. Se mai adăugau Didi cu alți trei copii și tatăl lui Didi, Mietek, din Israel, și la un moment dat n-am mai putut-o urmări pe Mira, făcea mereu noi volte, cine cu cine, unde trăiau și în ce relații de rudenie erau ei între ei, și cu mine. Niciodată nu mă interesasem de niște rude atât de îndepărtate – oare într-adevăr deveneam tot mai apropiați?

Tony Gorbutt murise pe la mijlocul anilor ’80. De ce-și luase un nume în mod vădit așa de străin? Să fi fost numele salvatorului său polonez? Ori numele unui prieten căzut în război? Abia prin anii ’60, după o îndelungată căutare, Mira dăduse de Gutek în Anglia, el învățase aici meseria de tehnician optic, lucrase apoi la o firmă de catering cușer și mai târziu pentru niște cluburi de noapte.

— Era un bărbat foarte frumos, mi-a spus Mira, și știa să se folosească de acest avantaj în munca lui. Numele de Anthony Gorbutt și-l luase din cartea de telefon. La întâmplare.

Mira auzea prost și trebuia să țip, așa se face că din apartamentul meu din Berlin îmi țipam întrebările până în Oak Ridge: despre Zygmunt, fratele vitreg al bunicii mele, despre Hela, despre

Varșovia și Kalisz, despre *Life Beyond the Holocaust,* după care m-am încuiat în baie întrebându-mă dacă nu cumva și vecinii din imobilul berlinez cu ziduri subțiri îmi putuseră urmări întrebările. Da, Mira îl mai cunoscuse personal pe Zygmunt, era tipograf și tipărea biletele de film pentru toate cele cinci cinematografe din Kalisz, iar vara, când Mira se afla la bunicii ei la Kalisz, se uita la câte filme putea, fiindcă Zygmunt îi dădea biletele pe gratis. Mira mai știa și că Zygmunt și Hela fuseseră la Kiev să-și viziteze rudele – ori poate că Mira nu făcea decât să repete ceea ce tocmai îi explicam? Voiam amândouă atât de mult ca totul să corespundă.

— Katia, să vă duceți neapărat la Malaga la nuntă, a spus Mira. Șimon, mezinul lui Gutek, se căsătorește în mai.

Și-așa am dobândit o nouă familie, *related through Adam,* ca să zic așa, pe după șapte colțuri și cotituri.

Se spune că-i un amestec de dorință de viață, de hazard și noroc, dar în ce proporții fiecare? Mira nu-i nici încrâncenată, nici zdrobită. S-a căsătorit, a născut doi fii, a lucrat și a predat. Dacă ar exista un concurs în domeniul ăsta, Mira ar deține recordul în supraviețuire. Ea crede că totul i se datorează micului blid de tinichea pe care trebuia să-l salveze, așa-i promisese tatălui ei. Și reușise s-o facă. Trecând prin mai multe lagăre unde n-ai fi putut ascunde nici chiar un ac cu gămălie, ea reușise să păstreze blidul cu fotografii de familie și hârtii, mai târziu avea să-și ilustreze cărțile cu ele. Până la urmă, nu ea salvase blidul, ci blidul o salvase pe ea.

M-am uitat la hartă. Calea străbătută de Mira în timpul războiului, ruta ei prin Europa, era superbă. Drumul descria aproape o circumferință, ca zidul împrejmuitor ușor împodobit al unui oraș, cel al orașului Lucea, de pildă, sau Dubrovnik. Stațiile se numesc Danzig, Varșovia, Tomaszow Mazowiecki și Blizyn-Majdanek, Auschwitz-Birkenau, Hindenburg, Gleiwitz, Mittelbau-Dora, Bergen-Belsen. Un ghetou, cinci lagăre de concentrare și un

marș al morții. De câte ori ar fi putut să moară? Când Ghetoul din Varșovia încă nu fusese închis, dar toți evreii trebuiau de pe-acum să poarte o banderolă cu steaua în șase colțuri, ea-și scosese banderola și se urcase într-un tren care pleca din Varșovia. Trenul a fost controlat de mai multe ori, dar nu i s-au cerut actele, asta ar fi însemnat moartea ei. În ghetoul din Tomaszow Mazowiecki a plecat înainte de vreme din spital, din pură încăpățânare, la scurt timp după asta au fost omorâți toți bolnavii și medicii. Apoi a avut norocul să nimerească mai întâi într-un lagăr de muncă, și nu de-a dreptul la Treblinka. Aruncă ochelarii, i-a șoptit cineva la Auschwitz atunci când toți miopii au fost trimiși la camerele de gazare. Apoi s-a dat drept secretară fără să fi scris niciodată ceva la mașina de scris. În lagărul Hindenburg, un lagăr auxiliar al celui de la Auschwitz, a supraviețuit tifosului, prieteni pe care-i avea la bucătărie i-au procurat niște porții suplimentare de mâncare. Pe când zăcea istovită și bolnavă controlorii SS i-au notat numărul, toți știau ce-nseamnă asta, dar n-au venit s-o ia fiindcă Adolph Taube, comandantul lagărului, căruia i se spunea îngerul Morții, a acoperit afacerea – așa credea ea. A supraviețuit și unui marș de zece zile pe minus 30° și fără mâncare, și chiar dacă poate că nu fuseseră exact zece zile și exact 30°, ce schimba asta? Un bătrân soldat SS i-a dăruit perechea sa de cizme de rezervă. În lagărul Hindenburg deținuții aveau o trupă de teatru, iar ea a declamat poezia *Regele ielelor*. Mira și Imre Kertesz, deținut la Buchenwald, au fost, poate, singurii din întreg Reichul german care au îndrăznit să mai amintească la sfârșitul războiului de poezia lui Goethe despre moartea unui copil.

Kalisz

Când am sosit la Kalisz, burnița. A burnițat trei zile în șir, și am crezut că la capătul acestei călătorii ajunsesem la origini: ghidul de

călătorie mi-a dat dreptate, în el scria că rădăcina celtică a cuvântului Kalisz chiar asta înseamnă, izvor sau origine – iar aici, la Kalisz și în împrejurimi, Krzewinii mei trăiseră timp de mai multe veacuri, neamurile mele care răspundeau la numele de Rivka, Raizla, Natan, Ozjel, Jozef. Nu mai știam de ce-i caut și care era întrebarea din început, căutarea mea devenise de mult timp obsesivă, dar bănuiam că dacă aș găsi aici ceva, atunci mă voi întoarce, măcar că nici nu știam dacă acest acasă la care m-aș reîntoarce se găsea în limbă, în spațiu ori în legăturile de rudenie. Voiam o reîntoarcere totală, asemenea celei din basmul despre cheița de aur aflată pe fundul mlaștinii și care se presupune că deschide o ușă; multă vreme nu se știe care ușă, și-n cele din urmă se dovedește că-i cea de acasă, de acolo de unde ai plecat. Rădăcina slavă a lui Kalisz înseamnă mlaștină, smârc, scria și asta în ghidul de călătorie, ceea ce mi-a confirmat că eram pe drumul cel bun.

La sfârșitul secolului al XIX-lea, când străbunicul meu mai trăia aici, Kalisz era orașul cel mai vestic al Imperiului Rus, la numai câțiva kilometri distanță de granița prusacă.

Peste tot se țesea și cosea, orașul era plin de fabrici și fabricuțe, deoarece Kalisz aproviziona întreaga Rusie cu dantelărie, peste tot femeile țeseau dantele, *koronka* în poloneză, *krujevo* în rusește, eu îi căutam pe Krzewinii mei care și ei ieșiseră dintr-o țesătură, din acest ornament lingvistic. Oare de ce atunci când se strămutase cu familia lui la Kiev, străbunicul meu Ozjel îl lăsase pe fiul său Zygmunt în Polonia? Străbăteam smârcuri și voaluri de dantelă.

Pe internet dădusem peste Hila care cunoștea bine trecutul orașului, probabil că e de profesie istoric, mi-am zis,

o reprezentantă oficială a istoriei evreiești. În realitate, avea o firmă imobiliară în centrul orașului și se ocupa din vocație de istoria dispărută a acestuia. Hila știa mai bine ca mine ce căutam, nu eram prima pe care o ajuta, înaintea mea pe la Hila mai trecuseră canadieni, americani, israelieni care își căutau strămoșii. În arhivă am găsit actul matrimonial, datând din 1895, al lui Ozjel Krzewin și al Esterei Patt, spre surprinderea mea fiind caligrafiat în rusește. Actul părea să înfățișeze o scenă din teatrul popular, personajele fiind:

Hudesa Krzewina, mama lui Ozjel Krzewin, analfabetă
Ozjel Krzewin, mirele, fiul Hudesei, tatăl necunoscut, în vârstă de douăzeci de ani
Estera Patt, mireasa, surdomută și minoră
Zelig și Chaja Patt, părinții Esterei
Juda Wolfovich Erdberg, martorul
un notar cu numele de Sikorsky
rabinul

Se înțeleg între ei fără dificultate în limbajul semnelor, așa a consemnat scribul rus în actul matrimonial, iar eu mi-am notat: tatăl necunoscut, mama analfabetă, mireasa surdomută.

Dar să nu povestești asta în cartea ta, mi-a spus mama când i-am

relatat ce descoperisem. Am crezut că o deranjase precizarea „analfabetă”, căci susținuse totdeauna despre noi că eram cu știință de carte încă de la Adam și Eva încoace, și aleși să-i formăm pe alții, dar în realitate ce-o indignase era „tatăl necunoscut” – odată ce școala și profesiunea i le transmisese tatăl său, mi-a spus ea, și dacă n-a vorbit niciodată despre faptul că era un copil nelegitim, n-a făcut-o pentru că-i știrbea onoarea, și nici tu nu procedezi onorabil dacă povestești asemenea lucruri, poate că a fost o iubire deosebită despre care noi nu știm nimic.

Am mai găsit și alte documente, iar când am dat în registrul de comerț din Kalisz, din 1931, peste însemnarea *Ad. Krzewin,* mi-am zis: iată și un Adam, ce frumos, mama se va bucura, în orice caz pe mine mă bucura mica fantă pe care numele părea s-o deschidă asupra paradisului. Cu toții ne-nrudim prin Adam. Ad. Krzewin, proprietar al tipografiei Polonia. De la Mira știam că și Zygmunt lucrase mult timp ca tipograf. Era o meserie răspândită printre surdomuți și rudele lor, așa-mi povestise odată mama, căci ei nu auzeau zgomotul mașinilor, erau concentrați asupra vederii și preocupați să fixeze literele, rând cu rând, și să alcătuiască scriitura. Funcționara din biroul Stării civile a deschis un registru mare: Adolf! a exclamat ea, Adolf Krzewin, născut 1899, mort 1938, fiul lui Ozjel și al Esterei. Un Adolf printre evreii mei, *related through* – era ultimul lucru la care mă așteptam. Era fratele lui Zygmunt și nimeni nu știa de el. Oare lucraseră împreună la tipografie? Adolf fusese surdomut?

Mama surdomută a amândurora, Estera Patt, așa mi s-a spus, murise încă la începutul secolului, apoi Ozjel se căsătorise cu Anna Levi, și astfel a venit pe lume bunica mea Roza. Fineam în mână fisa de evidentă a Esterei cu toate adresele la care locuise, se mutase adeseori.

1931: Targowa, 9

1931: Brzezina

1932: Margowiska
1933: Piaskowa, 7

Estera nu murise timpuriu, ea trăise cu un an mai mult decât Ozjel care murise în 1939 la Kiev. Era limpede acum că Zygmunt, primul fiu al străbunicului meu Ozjel, rămăsese în Polonia la mama lui, Estera, ca de altfel și Adolf – am continuat să citesc adresele Esterei:

1935: Winiary
1935: *zam.* Pilsudskiego, 35
1936: Stawiszynska, 13
1938: Stawiszynska, 13
ultimul rând e scris în germană
28/1 1940: plec. În dir. necun.

Burnița. Am fotografiat casele sub burniță. Ne notaserăm un lung șir de adrese, cine unde locuise, dedesubt adresa unei fabrici de dantele care-i aparținuse unuia dintre ai mei, fiind distrusă încă în Primul Război Mondial, nici măcar nu-mi doream să găsesc ceva aici, principalul era să căutăm, ce conta era restituirea spiritului, mai clar de-atât nu reușeam să văd căci burnița, și-am fotografiat burnița ca să iau ceva cu mine din Kalisz.

Hila a descuiat poarta cimitirului evreiesc. Puținele morminte rămase se ridicau din pământ ca niște bălării. Mi-a arătat mormântul rabinului din Kalisz, care-i cununase pe Zygmunt Krzewin și Hella Hammer. Iarba era udă, mi-era frig, voiam să plec de-aici, dar Hila mi-a spus: Ai și tu un mormânt aici la Kalisz, mormântul lui Adolf, care nu s-a păstrat; dar asta a spus-o așa, de parcă era de ajuns să știu că fusese cândva aici, ca să devină al meu.

Am căutat pe internet toți Krzewinii din Polonia și-am dat peste o Kunigundă romano-catolică din Kalisz și, deși nu putea aparține neamului nostru, am trecut și pe la casa ei s-o vedem, la parter era un magazin de lenjerie. Apoi am mai găsit un Hary Krzewin, unul

de-al nostru. Murise încă de sugar. Uimirea că existase cântărea mai greu decât faptul că abia dacă trăise, m-am gândit la el, la Adolf, la acea Kunigunde care n-avea nimic de-a face cu noi, și la un roman cu titlul *Adolf, Hary și Kunigunde,* dar îmi lipsea materia narativă pentru el.

Trecutul îmi înșela așteptările, îmi scăpa din mâini și comitea gafa după gafă. Strămoșul meu, care istorisea glorioasa poveste a familiei mele, era un copil nelegitim, dar asta n-aveam voie să scriu, pe lângă asta Ozjel nici nu rămăsese văduv de timpuriu, și pe deasupra și acest Adolf, pe-atunci un nume banal, dar pentru mine alarmant. Adolf mi-a confirmat temerile că n-aveam putere asupra trecutului – acesta trăiește după cum vrea, atât doar că nu reușește să moară.

Litere pierdute

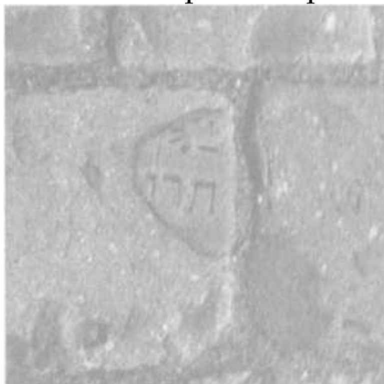
Surdomuții dispărură pe sub arcul statului-major țesând mai departe, dar deja cu mult mai liniștiți, părea că mâinile lor trimiteau porumbei călători în toate direcțiile.

Osip Mandelștam

Din poveștile Krzewinilor nu rezulta o linie dreaptă, ele se roteau și roteau, rupându-se precum dantelele din Kalisz, nu vedeam un ornament, ci doar mici petice, copii nelegitimi, nume neauzite vreodată, fire pierdute, detalii inutile. Trebuia să țes, dar nu mă pricepeam la munca manuală. În acest moment am primit întăriri în persoana lui Pani Ania. Era îndrăgostită nu doar de orașul Kalisz, dar și – lucru cu totul neobișnuit în Polonia – de Nicolae al II-lea, ultimul țar al rușilor. Mi-a arătat cele mai frumoase *koscioly* ale orașului, relicvele Sfintei Ursula, voiam să văd neapărat cupa regelui Cazimir, dar când mi-am exprimat admirația pentru

catolicism, Pani Ania m-a lămurit într-o engleză îngrijită că este musulmană practicantă și a studiat patru ani la Londra, iar acum lucrează la închisoarea din Kalisz. Era perfecta Cealaltă, străină și cu toate astea ca mine, și mi-am zis că într-adevăr Polonia nu-i pierdută cu asemenea oameni. Și tocmai Pani Ania mi-a arătat literele ebraice în caldarâmul din Kalisz.

Oamenii mergeau prin Kalisz în ritm alert, încă mai burnița și nimeni nu părea să știe că unele străzi ale orașului erau pavate cu pietre funerare din vechiul cimitir evreiesc, încă în timpul războiului, când la Kalisz nu mai existau evrei, din cimitir au fost îndepărtate *mațevot*, pietrele funerare evreiești, care au fost tăiate în pătrate și așezate pe străzi cu dosul în sus, în așa fel încât literele ebraice să nu se vadă când călcâi pe ele. Era un sistem de nimicire multiplu asigurat. Fie că se știe sau nu de asta, oricine pășește de-a lungul străzilor din Kalisz calcă în picioare pietrele funerare.

Acum câțiva ani în oraș au fost montate noi țevi de canalizare, pietrele au fost scoase și apoi puse la loc, dar de data asta nimeni n-a mai dat vreo atenție, unele pietre au fost puse pe față, și-așa literele ebraice au ieșit la iveală. Ania mi-a arătat câteva, iar eu am încercat să găsesc și altele. Trebuia s-aștept trecerea mașinilor, căci literele nu existau decât pe carosabil. Am descoperit două sau trei, apoi douăzeci de metri nimic, apoi din nou o piatră cu literă, cu trei metri mai departe alte câteva, o loterie cu reguli de nimeni fixate și

deschisă tuturor, un *Memory* pentru adulți, dar nimeni nu participa la joc fiindcă nimeni nu vedea literele.

Eram atât de fixată pe literele mele, încât nici nu auzeam mașinile claxonând, ci doar un cântec răsunând în mine:

„Hey, Jude”, îmi zumzăia în cap, „and any time you feel the pain, hey Jude, refrain”. Mergeam din casă în casă, din piatră în piatră, aici locuise unul de-ai mei, colo un cinema, o tipografie, o literă, burnița, iar eu strângeam pietre, iată încă una, aici o alta, întreprindeam o îndoielnică restituire a unor lucruri dispărute, pe care nu le puteam nici avea și nici desluși, chiar meseria tipică a surdomuților, tipograful, de-ar fi fost cândva așa – acum nu mai exista.

Nu voiam însă ca, în plimbările lor prin oraș, oamenii să se-ntristeze în acest cimitir invizibil al vecinilor străini ce nu mai erau aici. Nu voiam ca locuitorii din Kalisz, ridicându-și banii de-acolo unde înainte era o sinagogă, iar acum se înalță o clădire bancară, să se gândească în acest timp la morții ce le erau străini, de parcă ar plăti astfel dobândă pentru propria lor viață.

Când, înserându-se, literele au început să dispară, mi-am amintit de un vis pe care-l avusesem în copilărie. Visul venea ca un străin în noapte, mi-era frică și știam că mi se încredințează o misiune pe care n-o pot îndeplini, și speram că solul rătăcise adresa.

Era întuneric, o biserică plana deasupra orașului, sus pe colină, și Sfântul Andrei a zis, la fel cum spune și legenda: aici să fie construit un oraș. În vis bănuiam că nu-i vis, căci orașul cu numele de Kiev a fost într-adevăr construit, și-acolo m-am născut eu.

Era una din cele mai frumoase străzi din Kiev, am mers singură în josul străzii abrupte simțind că în spatele meu biserica plutea și, de asemenea, că două figuri mă însoțeau și-mi arătau drumul în tăcere, eu peregrinam, ei o știau, și totul era acoperit de zăpadă.

Însoțitorii mei mi-au spus, du-te într-acolo, acolo vei găsi totul scris, iar eu mergeam prin zăpadă, drumul era neașteptat de lung, mă scufundam adânc în zăpadă. Acolo unde începea colina și unde ar fi trebuit să fie peretele din spate al unei case ce nu mai exista, se găsea un postament acoperit și el de zăpadă. Știam că aici trebuie să fie o carte și m-am dus la soclul înalt cât un stativ de note muzicale, și cartea cu-adevărat era în fața mea, inima mai să-mi sară din piept, acum! acum! Dar ceea ce odinioară fusese o carte, sau ar fi trebuit să fie, acum era un bloc de gheață, mi se părea că brusc se luminase de ziuă, și-am priceput că venisem prea târziu, știința se pierduse și nu-mi stătea în puteri s-o readuc îndărăt, întârziasem, întârziasem să mă nasc și întârziasem în general, nu era o vină, era doar prea târziu. Și-apoi, în blocul de gheață poros am deslușit o literă aproape topită în zăpadă, era din pământ și din ea se ițea un unic fir subțire de iarbă. Am căutat să citesc litera, dar nici măcar n-am înțeles din ce alfabet făcea parte.

CAPITOLUL 4

În lumea materiei neorganizate

Percheziție

Această lege n-o cunosc, spuse K.
Cu-atât mai rău pentru dumneata, spuse gardianul.

Franz Kafka

Când în ziua de 8 mai 1932, spre amiază, tatăl meu a venit pe lume, în jurul lui stăteau agenți ai serviciului secret GPU precum păstorii în jurul ieslei. Sugarul era rezultatul nemijlocit al unei percheziții făcute la Odessa, nașterea sa prematură indiciul unui atentat care avusese loc cu două luni înainte.

În 5 martie 1932 Judas Stern, fratele bunicului meu, a tras în plină Moscovă asupra consilierului Ambasadei germane Fritz von Twardowski. Acesta a fost rănit, și Judas Stern arestat pe loc.

Stern pândise multă vreme la colțul străzii Herzen cu strada Leontiev, nu departe de Kremlin și la doar câțiva metri de conservatorul Ceaikovski. Când o mașină diplomatică având drapelul german a cotit după colț, el a tras în mașină. Două gloanțe l-au rănit pe consilier la gât și la mână, alte trei au rămas înfipte în perna scaunului. Când doi trecători s-au precipitat în direcția atentatorului, el a tras din nou. Un glonț a atins peretele cinematografului Union, celălalt a nimerit un cal. Judas Stern a aruncat pistolul și s-a lăsat arestat de doi agenți secreți apăruți ca din neant, de-ai fi zis că fuseseră dintotdeauna aici.

Judas Stern era fratele bunicului meu Semion și, prin urmare, răspunzător nu doar pentru atentat, ci și pentru nașterea prematură a tatălui meu, deși aceasta a avut loc postum, la o lună după moartea lui Stern.

Lui Semion, fratele cel mai mare al lui Judas, nu i s-a dat imediat de urmă, căci deși el trăia încă la Odessa, unde se născuseră toți frații săi, purta un alt nume de familie. Când în timpul Revoluției Semion intrase în ilegalitate, își luase numele conspirativ de Semion Petrovski, iar când bolșevicii au venit la putere, el nu și-a reluat vechiul nume de Șimon Stern, ci și l-a păstrat pe cel nou, în orice caz așa ni s-a povestit. Așadar, mulțumită lui și Revoluției port și eu acest lung și frumos nume, care se trage din micul cler rus ortodox. Aflând de numele nostru de familie originar, am știut imediat că suntem totuși autentici, căci Sternii sunt și rămân niște fantome, nu voi ajunge niciodată o *Stern*, o *stea.* Semion a parcurs un botez revoluționar ce le promitea oamenilor mărunți egalitate în drepturi: „Nu mai este nici iudeu, nici grec; nu mai este nici rob, nici slobod; nu mai este nici parte bărbătească, nici parte femeiască”[6], fiindcă toți sunteți oameni și proletari.

De-atunci Semion a fost singurul dintre frații săi care purta numele de Petrovski, o piatră printre stele, și nu mai auzise de mult de fratele lui dintotdeauna un pic ciudat, al cărui nume venea dintr-un trecut îndepărtat, dintr-o lume la care nu mai ducea niciun drum.

Când, la două luni după atentat și la o lună după execuția lui Stern, oamenii serviciului secret au năvălit în locuința lui Semion din Odessa, el nu era acasă. Toți cei de fată au fost interogați,

[6] Galateni, 3, 28 - firește urmat de „fiindcă toți sunteți una în Hristos“.

camerele metodic întoarse cu susul în jos. De spaimă, bunica mea Rita, gravidă, a intrat în durerile facerii înainte de vreme.

Van der Lubbe

Deși tatăl meu îi datora unchiului Judas nașterea sa prematură, multă vreme abia de-a știut de el, căci pentru siguranța lui și a familiei i se ascunsese existența acestuia. Să simpatizezi cu Judas ar fi putut stârni bănuieli, dar nu se știe de nimeni care să fi simpatizat vreodată cu el. Era pericol de moarte să-ți amintești de Judas Stern. El însuși nu se gândise o clipă la urmările faptei sale pentru cei apropiați. Și-atunci, de ce să-l păstrezi în amintirea familiei?

Când, la sfârșitul anilor cincizeci, tatăl meu a citit întâmplător două rânduri despre atentat în *Istoria diplomației sovietice,* a știut imediat că Jeguda Mironovici Stern și cu mai tânărul frate dispărut al tatălui său sunt una și aceeași persoană. L-a întrebat pe tatăl său, dar acela a tăcut. L-a întrebat din nou și tatăl s-a eschivat dând din mână, implorându-l apoi pe fiul său să nu-l mai întrebe niciodată despre fratele său, și-n cele din urmă i-a interzis fie și numai să-i pomenească numele.

Tatăl meu s-a încăpățânat și n-a respectat interdicția, mulți ani după aceea l-a întrebat din nou, până ce bunicul meu Semion a comentat scurt cele întâmplate pentru ca mai apoi să nu mai pomenească un cuvânt despre atentatul fratelui său mai mic.

Van der Lubbe, a icnit Semion. Van der Lubbe.

Am priceput imediat, mi-a spus tata, ce voia să spună, anume că fratele lui mai mic nu era nici el în toate mințile, la fel ca incendiatorul Reichstagului. Spunând Van der Lubbe, el sugera nu doar că Judas Stern fusese și el prelucrat și pus sub presiune, ci și că fusese manipulat de anumite forțe care îl instigaseră la această faptă

pentru a-i învinovăți mai târziu pe alții. Oare bunicul meu pricepuse că și fapta lui Judas se afla la începutul unui lung șir de evenimente? Dezvăluise el mai mult decât și-ar fi dorit, pomenindu-l pe Van der Lubbe?

Ani la rând l-am tot întrebat pe tata dacă asta fusese într-adevăr tot ce-i spusese bunicul Semion atunci, și la un moment dat, cu mult mai târziu, tata a crezut că-si mai amintește de cuvântul *meschuggener. Van der Lubbe* și *așa un meschuggener,* îi spusese tatăl lui atunci. Dar tata nu-și mai amintea dacă tatăl lui îi explicase chiar de-atunci sau el singur a priceput abia mai târziu că Judas Stern fusese încă din copilărie nițel nebun. Tata își amintește cum tatăl lui, tot așa, cu ani mai târziu, și fără un motiv anume, i-ar fi spus că în orice familie evreiască există un *meschuggener,* ba poate chiar: nicio familie evreiască fără *meschuggener*-ul ei. Bunicul meu avea cinci frați și-și putea permite asemenea cuvinte. Eu am doar un frate. El sau eu?

Cuvântul *meschuggener* e unicul cuvânt idiș rămas în familia mea. Nebunia să fie ultima mea legătură cu evreitatea?

Sabia lui Damocles

Spaima că pentru atentatul fratelui său să nu plătească în cele din urmă copiii au făcut din bunicul meu Semion omul cel mai tăcut din perioada de după război. Tata nu știa să spună în ce consta exact munca lui Semion. Tot ce știa tatăl meu despre tatăl lui, fratele lui Judas Stern, era că lucrase pentru *Organe,* cum li se spunea pe-atunci Serviciilor secrete, în administrație și mai târziu la aprovizionare. În 1937 a făcut imposibilul, s-a retras din Serviciile secrete după ce i-au pus pe masa de lucru cazul cumnatului său, al fratelui nevestei sale Rita, care conducea o uzină de turbine la

Harkov. Sau fusese doar citat ca martor? Situația era fără ieșire. Dacă Semion l-ar fi achitat pe cumnatul lui, ar fi fost declarat vinovat ca membru al unui presupus complot familial, iar dacă l-ar fi acuzat, s-ar fi putut spune că Semion însuși era așa de adânc amestecat în afacere, încât își sacrifica ruda ca să iasă el basma curată. Semion s-a retras, și l-au cruțat. Fusese oare protejat de un înalt funcționar? Dar și aceștia erau de cele mai multe ori înlăturați cu protejații lor cu tot, astfel încât, în afară de pura întâmplare, chiar nu există nicio explicație pentru faptul că nu l-au împușcat pe bunicul meu, cu-atât mai mult cu cât existau cel puțin trei motive pentru asta: era fratele unui terorist, cumnatul unui dușman al poporului, și se retrăsese din Serviciile secrete.

Semion se temea pentru copiii săi și de copiii săi, și această teamă spânzura deasupra capului tatălui meu blând și iubitor de pace precum sabia lui Damocles.

Megalomanie

Era tot o sâmbătă când în 6 iulie 1918 trimisul german, contele Mirbach, a fost împușcat mortal.

Kölnische Zeitung, 9 martie 1932

Fratele bunicului meu a țintit drept în plexul solar al timpului său. Căci el, acest terorist sovietic numit Judas Stern, a tras asupra unui diplomat german la Moscova cu o săptămână înainte de alegerile prezidențiale ale Reichului. Era ultimul an dinaintea lui Hitler și primul an de foamete din Uniunea Sovietică: două țări care, în alianță, s-au împins reciproc înspre demență. Și-acesta a fost momentul când Stern al meu a tras.

A tras ca și cum ar fi vrut să realizeze chiar mai mult decât asasinii ambasadorului german, contele von Mirbach, în 1918 la

Moscova – era mult de-atunci, dar evenimentul mai era proaspăt în capetele din acea vreme, căci împușcăturile duseseră la ruperea relațiilor dintre cele două țări. Primul Război Mondial începuse și el cu un atentat.

Și care nu-i o nebunie că el a tras exact în momentul când național-socialismul în ascensiune se ciocnea de bolșevismul iudaic care, după cum se spunea în Germania, guverna în Uniunea Sovietică? La rândul său, Stalin voia să-i dezbine pe socialiștii și pe comuniștii germani. Asta se știe astăzi, dar nimeni nu știe că fratele bunicului meu avea de-a face cu toate astea.

Cu cât aflam mai multe, cu-atât mi se părea mai sinistru. Cine avea nevoie de acest atentat, și de ce? Cine voia să dirijeze istoria și în ce direcție? în 1932 relațiile dintre Germania și Uniunea Sovietică păreau armonioase, cele două țări erau legate prin multiple acorduri, într-o direcție plecau mașinile pentru industrie, din cealaltă erau livrate cereale și lemn, *Reichswehr,* armata germană, a primit titlul de *învățător al Armatei Roșii* – așa erau vremurile. Războiul părea imposibil, domnea o cvasiprietenie, cel puțin așa părea până ce Stern a tras focurile sale de armă. După asta nimic n-a mai fost ca înainte, de parcă acest atentat venit din familia mea ar fi distrus ceva din fragila constelație a timpului, de parcă ar fi anticipat, aici ca și acolo, catastrofe viitoare, de parcă noi – și mă refer și la mine – am fi fost răspunzători, într-un fel pe care-l înțeleg doar în parte, pentru cea mai mare nenorocire a secolului XX.

La Arhivă

Existau atâtea motive să-l declari nebun pe Stern, încât nu sunt sigură că-ntr-adevăr era. Ca terorist avea să rămână mereu un străin pentru noi – doar nu împuști alți oameni! în ciuda sfârșitului său violent, n-a fost o victimă. Fiindcă era nebun nu puteam să vorbim

despre responsabilitatea lui, și de aceea l-am închis undeva departe de noi, în trecut.

Îmi rămânea Arhiva serviciilor secrete în Lubianka, la Moscova. Fusesem numai o dată acolo, în această monstruoasă clădire, cartierul general al serviciilor, era pe la jumătatea anilor ’90 când m-am dus la Muzeul Serviciilor Secrete în speranța ridicolă că acestea se vor căi. În loc de asta mi s-a servit o lecție în materie de continuitate și succesiune a feluritelor servicii: Ceka, GPU, NKVD, KGB și FSB, vizitatorilor li se povestea despre faptele eroice și acele vremuri grele, când „și noi am suferit de pe urma represiunilor”.

Pe-atunci nu știam că fratele meu încercase și el la Arhivă să dea de dosarul lui Judas Stern și că luase legătura cu un colonel de la Lubianka. Colonelul îi explicase că singurele dosare accesibile erau cele la care exista un drept la reabilitare, adică acuzatul fusese nevinovat. Dar aici nu era cazul, considerase colonelul declarând dosarul închis. A fost vinovat, fără îndoială, spusese fratele meu, dar ia imaginați-vă, domnule colonel, că un evreu fără lucru și fără de partid se duce la Leningrad, fură un revolver, se întoarce la Moscova, dă târcoale ambasadei mai multe zile fără ca nimeni să-l bage în seamă, într-un loc unde există mai multe iscoade decât oameni, și la urmă împușcă un diplomat german – și asta la Moscova în 1932.

— Domnule colonel, poate că dosarul conține o aluzie la cui i-ar fi folosit un asemenea atentat?

— Dosarul e sumar, nimic important. Avem fotografia doveditoare de după execuție și două gloanțe.

— Aceste gloanțe mi-au fost de ajuns, mi-a spus fratele meu.

De câte ori mă gândeam la Lubianka, închisoarea și centrul de tortură unde dispăruse și Judas Stern, mă gândeam la Organe.

Această instituție o desemnam între noi totdeauna drept Organele, lucrează la Interne, pentru Organe, așa se spunea, ei aveau, așadar, putere asupra a ceea ce era înăuntrul nostru – sau se spunea pur și simplu: *tipu' lucrează în Organe*, de parcă exista un organism care ne înghițise pe toți. De copil mi-am imaginat aceste Organe ca pe niște enorme viscere întunecate în care unii oameni lucrează, și cine intra acolo era digerat de viu, căci asta era funcția organelor. Simpla idee de a trebui să merg la Arhiva din Lubianka mi-era de ajuns ca să mă copleșească o spaimă atavică.

Intri în Arhivă, atingi o foaie de hârtie și deja lucrezi *în Organe*, ești una de-a lor, te ții de regulile lor, dar ei te reglează, ești în mâinile lor. Le respiri aerul, aerul doar e pentru toți, și gata, te-ai și infectat. De câte ori doar mă gândeam să merg la Arhivă, pe dată mă și moleșeam, iar neputința inactivității mă paraliza de parcă această slăbiciune ar fi trebuit să mă ferească de întrebarea, cine atinge aici colbul celor omorâți. Acest refuz involuntar mă putea totuși scoate în afara oricărui pericol, căci cine nu face nimic, acela nici nu cade pe mâna lor, și cine nu face nimic, acela nici ucigaș nu este.

Deși nu era niciun pericol pentru vizitatorii Liubiankăi, n-am călcat niciodată în Arhivă.

— Asta-i pentru început, a spus arhivarul punându-mi pe masă trei volume groase.

Aici, la fosta Bancă a Reichului, pericolele erau mai previzibile – ori poate știam eu mai puțin despre ele? –, aici își păstrau naziștii aurul lor, și pentru că Aliații au vrut să împiedice ca aurul să ajungă în mâna civililor, clădirea a fost una dintre puținele din centrul Berlinului care n-a fost bombardată. Mai târziu, aici s-a instalat Comitetul Central al Partidului Socialist Unit German, iar azi în această clădire se află arhiva Ministerului de Externe.

O nesperat de cuprinzătoare moștenire: trei volume cu privire la atentat, redactate în germană. Rapoarte ale Ambasadei germane din Moscova, schimburi de scrisori și telegrame, notițele Ministerului de Externe, articole de ziar, traduceri, procese-verbale ale procesului, emisiuni radio. Sute de documente referitoare la atentatul lui Judas Stern. Credeam că sunt prima din familie al cărei nume apare în texte de limbă germană, și când colo dădeam acum pe fiecare pagină peste numele Judas Stern.

Șed în fața unui maldăr de hârtii, aproape sfârșită de tulburare, fără să știu ce voi construi din acest maldăr. Învăț scriitura gotică, așa că voi putea citi acum cărți nemțești vechi. Articolele de ziar din 1932 se destramă în mâinile mele. Poate că sunt prima care citește acest clasor. Pretutindeni zac răspândite fițuici galbene. Zilnic, când mă reîntorc acasă, în urma mea rămân pe masa de lucru mici petice de hârtie cu litere gotice pe ele, din primăvara lui 1932.

Daß Judas Stern in das Auto des deutschen Botschafters
Schüsse mit der Absicht, einen politischen Effekt zu erzielen,
feuert hat, steht einwandfrei fest. Der Prozeß, welcher sich
dem Militärsenat des Obersten Gerichtshofes abrollte, sollte
icht erst diese Tatsache beweisen. Was man wissen wollte,
en die Beweggründe dieser Tat, ihre Ziele und die politi-
chen Kräfte, die hinter diesem Attentat stehen. Doch
rheit hat dieser Prozeß nicht gebracht. Auf der Anklagebank

Germania se fărâmițează, devine tot mai puțin sesizabilă. Fițuicile se agață de îmbrăcăminte, de tastatura computerului, plimb anul 1932 de jur-împrejur, îl întind, scutur prin aer rezerva de aur în inima Berlinului, toamna, și-l iau cu mine acasă. Muncitori național-socialiști se încaieră cu comuniștii, în cinematografe rulează *Kuhle Wampe sau: Cui îi aparține lumea?* femeile protestează, crește teroarea politică. Cu cât citesc mai mult, cu-atât se destramă mai rapid paginile. N-am chef să citesc mai departe, în fiecare zi citesc mai departe. Îmi imaginez cum, la sfârșitul lecturii, hârtia va

fi complet distrusă și va dispărea tot ce se știe.

Citesc încet, mai încet decât s-au petrecut lucrurile, mai încet decât actualitatea grăbită, și cu cât sunt mai înceată, cu-atât se întind și aceste luni nu cu totul constante, dar încă frumoase, aprilie, mai, iunie 1932, tot mai mult soare, încă si-acum lumea-i înaintea lui Hitler, înaintea incendierii Reichstagului, și nu găsesc nimic ce duce într-acolo; deși totu-i de-acum în plin mers, lumea încă-mi pare intactă, *heil,* cum zic germanii, iar când nu va mai fi așa, lumea se va saluta cu *Heil* – și-aici mă opresc din citit.

Voci

În primele zile după atentat întreaga țară s-a arătat indignată, căci Judas Stern, acest trădător, batjocorise pacea sovietică. Investigațiile abia începuseră, dar în ziare citeai deja totul: Stern avea un complice cu numele de Vasiliev, exista o organizație contrarevoluționară, și aceasta voia război. Un cor de sute de voci urla unul și-același lucru:

„Asasinii!”
„Gloanțe provocatoare!”
„Planuri politice!”
„Agitatorii războiului la lucru!”
„Teroriști burghezi!”
„Imperialiștii polonezi speră să dezlănțuie războiul!”
„Franța se-amestecă din nou!”

În nenumărate fabrici din țară au avut loc manifestații împotriva agentului provocator și instigatorului Stern, căci țara voia pace. Orice tentativă a mea de a vrea să disting și vocea lui Judas Stern e

de la bun început sortită eșecului. Dușmanii s-au coalizat demult pentru a provoca un război împotriva Uniunii Sovietice, așa proclamă vocea poporului.

„Atentatori și albgardiști!”
„Capitalul mondial și sabotorii!”
„Nu permitem!”

„Cu acest atentat am urmărit provocarea unor tensiuni între Uniunea Sovietică și Germania și ca urmare o înrăutățire a situației internaționale a Uniunii Sovietice.” Aud pentru prima oară că spune și el ceva, dar la anchetă Stern spune exact același lucru pe care-l urlă toți. Poate că spune și alte lucruri, dar așa scrie în ziare și nu dispunem decât de aceste cuvinte.

În presa germană, numele de Judas Stern agită spiritele, apărând mereu între Ernst Thälmann, Adolf Hitler și Paul von Hindenburg, căci sunt alegerile prezidențiale ale Reichului. Ruda mea a devenit faimoasă dintr-odată, chiar dacă doar pentru scurt timp. Să fi fost acesta de fapt scopul său?

Nimeni din corul dezlănțuit în martie 1932 n-a părut să observe că Judas Stern era evreu. Ambasada germană din Moscova nu s-a lăsat contaminată de isteria sovietică împotriva instigatorului la război, bănuind că motivele atentatului trebuie căutate mai degrabă în nemulțumirea populației ce suferea de foame – nu în ultimul rând și din cauza forțării exportului de cereale necesar pentru finanțarea importurilor din Germania. Trăgând focurile de armă, Stern protestase împotriva acestei stări de lucruri. Părea că tocmai personalul Ambasadei germane avea înțelegere pentru fapta sa, ca și cum ar fi vrut să-l reabiliteze moral.

Ambasadorul Herbert von Dirksen era îngrijorat mai ales de faptul că articolele din presa sovietică, preluate și de ziarele comuniste germane, atribuiau Poloniei vina. „Pilsudski l-a tocmit pe atentatorul Stern”, se putea citi în *Rote Fahne*, fără a se aduce nicio dovadă în acest sens, iar von Dirksen i-a rugat pe corespondenții ziarelor germane să nu numească în niciun caz Polonia ca posibilă sursă a atentatului. Dar chiar acesta părea să fie scopul principal al vociferărilor sovietice: să convingă Germania că îndărătul atentatului se ascunde Polonia și că agresiunea vine din Polonia. Și cu toate astea tocmai Uniunea Sovietică era cea care aspira la un mic război înviorător între vecini, fiind de altfel înarmată pe măsură. Spre deosebire totală de Germania. O descoperire care m-a neliniștit și preocupat încă mai mult decât căutarea nebunului meu de Stern.

Serviciul secret al lui Goethe

Procesul a trebuit s-aștepte, căci mai întâi a fost sărbătorit cu mare pompă un jubileu. Când consilierul secret Johann Wolfgang von Goethe a murit în data de 22 martie 1832, nimeni nu și-ar fi închipuit ce însemnătate politică va dobândi în Rusia celebrarea centenarului morții sale printr-o sumedenie de festivități, lecturi publice și concursuri dedicate lui Goethe. Consilierul secret a conferit atentatului politic un cadru poetic, ca și cum titlul său ar fi fost consfințit de înseși serviciile secrete sovietice, ca și cum Goethe ar fi fost șeful secret al acestor servicii, preocupat de relațiile sovieto-germane. *Așteaptă, curând odihni-vei și tu* – peste țară pluteau aceste cuvinte ale lui Goethe reluate, în traducerea lui Lermontov, de un faimos cântec rusesc. Tara tremura și recita. Istoria lui Faust devenea, și ea, mai actuală ca niciodată. În economia naționalizată nu mai puteai vinde nimic în afara propriului suflet. Comisarul Poporului pentru Instrucția publică Anatoli Lunacearski a călătorit

la Weimar pentru a reprezenta acolo Uniunea Sovietică ca țară a iubitorilor lui Goethe și pentru a participa la festivități. Nu pentru că poporul sovietic l-ar fi venerat într-adevăr pe scriitorul Goethe, „ci pentru a ameliora climatul germano-sovietic după atentat”, cum scria *Time Magazine.* Cu cât mai mult Goethe, cu-atât mai puțin Stern. Așteaptă, curând odihni-vei și tu! spune călăul către condamnat într-un banc sovietic apărut, poate, chiar în timpul jubileului Goethe, poate că și din cauza lui Judas Stern.

Un meschuggener

— Ce nebunie să-l cheme așa, i-am spus tatălui meu, e cel mai evreiesc nume cu putință.

— Ba era un nume cât se poate de normal, de obișnuit, mi-a răspuns el.

— Papă! îl chema Jeguda, Jehude, și chiar dacă-l chema Judas, asta vrea să-nsemne evreu, și nu altceva, și pe deasupra încă și Stern. Iuda e versiunea rusească, și Judas traducerea germană, o eroare fatală, căci așa-l chema pe trădătorul lui Isus, pe nimeni altcineva; poate că Serviciile secrete voiau ca poporului să-i sune în ureche acest nume, Judas trăiește, un trădător al politicii noastre și-al vieții noastre – el se numea însă Jeguda Stern, Jehuda au fost mulți printre profeți, filosofi, poeți, violoniști, ar fi stat undeva între Itzhak și Menuhin. În alte circumstanțe, firește, într-o tradiție puternică, loial și devotat strămoșilor, și-ar fi lăsat urmele într-o altă limbă, Jeguda Stern ar fi ajuns un vizionar și-ar fi intrat pentru totdeauna în memoria omenirii. Ei, da, circumstanțele.

— Papá, cum începe nebunia? Închipuie-ți numai cum un asemenea Judas biblic se plimbă prin Moscova anilor ’30 cu un pistol în buzunar, și pe dată se va eradica religia în țară. Poate că

Bulgakov, atunci când scria în anii ’30 despre eternul oraș tot mai vehement ateist, vedea Moscova sa modernă ca pe un decor pentru Patimile lui Hristos, și figura lui Pilat din Pont n-a descoperit-o decât din cauza lui Judas al nostru, străzile erau pline de Judas, fiecare trădase deja pe cineva, poate că Bulgakov îl extrăsese pe Mefisto al său chiar din procesul intentat lui Judas Stern – stop, mi-a spus tata, *te-alină, copile, ascultă-mi cuvântul*[7], pentru evreii credincioși istoria lui Isus nu era semnificativă, iar numele de Judas nu le-a fost niciodată suspect, dar papă, evreii doar nu mai erau împreună și nu mai erau între ei, și nu mai existau nici credință, nici cunoaștere și nici Noi, Judas al nostru era cu tot poporul sovietic pe drumul spre nicăieri, o armată de cavalerie, papă, pe căluți de lemn și în cârje: Într-acolo! *Într-acolo duce calea noastră!*[8] Ce credea el însuși despre numele său? Cum te-ai fi simțit tu cu numele ăsta?

Lui Goebbels și propagandei sale i-ar fi picat grozav de bine un evreu care comite un atentat asupra unui diplomat german, ar fi fost creatura perfectă. De n-ar fi existat Stern, Goebbels ar fi trebuit să-l inventeze ca pe un Golem bolșevic.

— Judas și Stern, cine, papă, nu se gândește imediat la steaua galbenă când pronunț acest nume? Steaua îi strălucește în frunte ca la frumoasa din basmul rusesc, dar aici e o stea evreiască, un Maghen David, steaua lui David. Doar cu puțini ani mai târziu – eroul nostru era de-acum mort – steaua se purta în ghetouri la mânecă, un gând prematur, precum durerile facerii la mama ta, papă.

— Dar știu că faci comparații temerare, a spus tatăl meu.

---

[7] Vers din balada *Regele ielelor,* de J.W. Goethe, în traducerea lui N. Argintescu-Amza.

[8] Vers dintr-un cunoscut poem al lui J.W. Goethe, *Mignon*

Judas al nostru era oare simbol sau parodie, simptom sau factor declanșator? Trage câteva focuri în întuneric și peste ani, întunericul trage îndărăt.

Să fi fost cu-adevărat nebun, ori spaima celorlalți l-a forțat să-și între în rol? Căci tot ce știm despre el a fost povestit fie de martori înspăimântați de moarte, care nu rosteau propriile cuvinte, fie de criminalii care-l împinseseră la crimă.

„Papá, văd ceva ce tu nu vezi, e fotografia unui copil. Fatal tău și toți frații lui. *Dar cine gonește prin noapte și vânt*?[9] Tatăl tău, Semion, cel mai mare dintre frați, tine de mână un băiețel, îl ține strâns, îl ține pe micuțul cu privirea rătăcită, pe Judas, ori Jeguda, n-o vom ști niciodată, are doi sau trei ani, tatăl tău avea zece ani, dar arată mai mare. Să-l fi făcut să pară mai în vârstă nevoia de a-l ține strâns de mână? Nu-ți voi povesti niciodată despre această fotografie. Privirea lui Jeguda spune de pe-acum totul, ca și cum și-ar ști deja viitorul și viitorul acesta i s-ar oglindi în ochii săi plini de spaimă și derută, ca și cum ar fi văzut-o pe Gorgona Medusa și, papă, am zărit în ochii lui și spaima ta pentru noi."

---

[9] Primul vers din balada *Regele ielelor,* de J.W. Goethe, în trad. lui N. Argintescu-Amza.

Procesul

Procesul a început pe 4 aprilie 1932. Mai mult de o sută cincizeci de persoane s-au strâns în sala de tribunal în prima zi a procesului – Comisari ai Poporului și înalți funcționari, ziariști sovietici și membri a numeroase ambasade. Presa străină era toată prezentă. În fața instanței compăreau doi bărbați: Judas Mironovici Stern, douăzeci și opt de ani, fost student al Facultății de Etnografie, șomer, și complicele său, Serghei Sergheevici Vasiliev, douăzeci și nouă de ani, dintr-o familie înstărită, fost student al Academiei de Finanțe din Moscova.

Procurorul general și acuzatorul principal Nikolai Krîlenko, Comisar al Poporului, a ținut un lung discurs despre starea lumii moderne. Cu fiecare frază gravitatea crimei creștea, lăsându-te fără suflare, ca și cum ai zbura tot mai sus, întrucât cazul era atât de vast și dificil de deslușit, încât te obliga să-l survolezi pentru a dobândi o perspectivă – și Comisarul Poporului pentru Justiție vorbea și vorbea, s-ar fi zis că, desprinzându-se de pământ, apoi și de justiția însăși, debarasându-se de dovezi și plutind, scurt, pe deasupra materialismului, el privea de la mare înălțime în meandrele dialecticii, și-așa se face că procurorul general Nikolai Krîlenko a dobândit rolul celest al unui martor omnipotent. Acolo sus se afla în elementul său. După care și-a început zborul în picaj asupra acuzaților. „Nu putem considera această crimă ca pe un fapt izolat, de sine stătător… Cu mii de fire… acest act e legat de probleme grave din cele mai însemnate, de soluționarea cărora depinde, desigur, soarta nu doar a acestor doi indivizi ori a sute de alții, ci soarta a milioane de oameni nu numai ai poporul nostru, ci din multe țări.”

Când publicul era gata să se lase în voia măreției momentului, Krîlenko a prezentat dintr-odată o organizație poloneză contrarevoluționară formată din profesorii lui Vasiliev și din membrii familiilor acelora. El s-a referit la atentatele plănuite de acest grup, în majoritatea lor dejucate de GPU. Acesta-i și motivul pentru care onoratul public aude acum pentru prima oară despre asta, fiindcă prin munca lor, serviciile secrete au împiedicat aceste lucruri să se-ntâmple.

De altfel, toți cei care așa-zicând aparțineau de organizație sau știau ceva despre ea erau morți, după principiul *că un martor bun e doar un martor mort.*

Cum dovezile lipseau, acuzarea s-a îndepărtat tot mai mult de atentat, scormonind în schimb în hățișurile muncii subversive a acelei organizații, ai cărei martori fuseseră omorâți de serviciile secrete fiindcă se presupunea că ar fi fost membri ai ei – cel mai probabil era însă că fuseseră forțați să spună că aparțineau unei organizații despre care, în afara serviciilor secrete, nimeni nu avea habar. Ei mărturisiseră fiindcă altfel ar fi fost omorâți imediat, dar tot fuseseră omorâți; în caz contrar, ce-i drept, i-ar fi torturat mai îndelung. Un argument îndoielnic îl cerea pe următorul, și cu cât erau mai îndoielnice părțile izolate ale acestei construcții, cu-atât mai credibil apărea întregul.

Nu toți membrii organizației teroriste poloneze putuseră să fie eradicați până acum, a remarcat Krîlenko după lungul său discurs despre cotloanele cele mai întunecate ale grupului, aceasta fiind și cauza pentru care contrarevoluția prinsese noi rădăcini – și-ajuns aici, Krîlenko își va fi ridicat solemn glasul, căci era înflăcărat de sine însuși și de puterea sa de convingere: „Chiar acest atentat e

dovada”.

Atentatul a slujit ca dovadă pentru munca subversivă a unei organizații, a cărei existență era cunoscută doar serviciilor secrete, iar tribunalul nici măcar n-a încercat să stabilească o verigă de legătură între pista poloneză și atentatul lui Stern. Deși era unicul lucru întâmplat în mod real, atentatul devenise o chestiune secundară. Nu apărea decât la sfârșitul actului de acuzare: Vasiliev și Stern purtaseră, pare-se, discuții politice și ajunseseră la ideea să comită un atentat împotriva ambasadorului german cu scopul să-l omoare și să agraveze astfel relațiile cu Germania, luând în calcul chiar și un război.

Răspunsurile lui Vasiliev sunt scurte și clare, felul cum se prezintă e cel al unui erou. Cu modul său hotărât de a fi cucerește respectul publicului. Ziariștii germani îl numesc un Mefisto, fiind încă îmbătați de jubileul lui Goethe. Stern a fost unealta mea, spune Vasiliev, dacă nu era el, aș fi găsit pe un altul. Vasiliev – capul, Stern – mâna, Vasiliev – păpușarul, Stern – marioneta, Vasiliev un adversar hotărât, Stern unul dezorientat, așa apare în toate ziarele sovietice, iar corespondenții străini împărtășesc această părere.

A acționat în numele unei terțe persoane, spune Vasiliev, ceea ce trebuia să-i convingă pe Krîlenko și pe cei din sală că era vorba de o organizație contrarevoluționară, nenumită însă de Vasiliev, căci acesta este un om care știe ce-i onoarea. Vasiliev repetă acuzația lui Krîlenko aproape cuvânt cu cuvânt, ca și cum ar fi exersat-o îndelung, și Krîlenko îl ascultă cu respect de parcă Vasiliev ar fi un dușman curajos, a cărui forță n-o tăgăduiește.

În timp ce Krîlenko și Vasiliev vorbesc, Stern pare abătut, așa reiese din relatări, el a semnat deja toate mărturisirile: da, a vrut să, da, îl cunoștea pe Vasiliev, da, pe ambasador, da, ca să perturbe relațiile, da, război, da, da, da.

Dar când i se dă cuvântul lui Judas Stern, pentru a îndeplini formalitățile în bună regulă, el se întoarce lent spre public, cuprinde sala cu privirea lui melancolică și spune tulburat, dar clar: Retrag totul fiindcă ancheta s-a desfășurat cu metode ne-europene. La asta nu se așteptase nimeni și pentru un moment toată lumea tace – acuzarea, judecătorul, complicele lui Stern. Stern contrazice toate acuzațiile, își neagă depozițiile anterioare, își retrage semnăturile, retractează mărturisirea.

Ziarele străine se-agită în privința acestei metode ne-europene, toată lumea pricepe că asta înseamnă tortură, dar cuvântul nu-l găsesc nicăieri.

Dacă a treia persoană, a cărei misiune a îndeplinit-o Vasiliev, erau serviciile secrete, atunci e limpede de ce această colaborare armonioasă îl mulțumise pe Krîlenko, căci Vasiliev trebuia să apară ca un adversar puternic, inflexibil, sprijinind astfel acuzația, trebuia să joace rolul unui dușman, unul din numeroșii dușmani, unul pe care serviciile secrete îl prinseseră – și prin aceasta el era o marionetă adevărată, un instrument al procesului înscenat. Stern

primise și el, probabil, o misiune: să fie un agent, un nefericit de Van der Lubbe, așa cum și-l închipuia bunicul meu. Dar Stern era nesupus sau incapabil să se supună. Poate că a încălcat regulile stabilite de GPU. Sau acționase singur?

Trei automobile

Într-o pauză a procesului, Krestinski, Vicecomisar al Poporului pentru Afacerile Externe, îl întreabă pe consilierul Ambasadei germane, Hilger, care este numărul de rulare al automobilului său personal. Hilger i-l dă fără să ezite. Cu zece minute mai târziu Stern e întrebat în instanță ce numere de automobile ale Ambasadei germane cunoaște – iar el rostește trei numere, printre care pe cel al lui Hilger.

Gustav Hilger, care a urmărit și comentat procesul, și care a fost traducătorul german oficial la semnarea pactului Ribbentrop-Molotov, omul care pe data de 1 septembrie 1939 a informat la ora 11 în mod oficial guvernul sovietic de invadarea Poloniei, cel care a rămas la Moscova până în 1941 și a fost martorul multor altor procese și mari crime, acest Gustav Hilger ne oferă în amintirile sale *Wir und der Kremlin (Noi și Kremlinul)* o privire asupra metodelor procedurii judiciare și a felului în care a fost tratat acuzatul Judas Stern. „Din îndelungata mea practică în observarea proceselor sovietice înscenate nu-mi amintesc de un alt exemplu în care colaborarea dintre procuror, tribunal și o autoritate de stat interesată de deznodământul procesului să se manifeste sub o formă atât de izbitoare ca în cazul acestui incident provocat personal de un Vicecomisar al Poporului pentru Afacerile Externe.”

Din întâmplare

După pauză începe duelul dintre Krîlenko și Judas Stern.

— Cetățeanul Stern a murmurat ceva despre ne-european, nu apare însă clar ce e european și ce ne-european. Dar de ce a vrut cetățeanul Stern să tragă asupra ambasadorului german?

— A fost o întâmplare. Voiam să trag asupra unui ambasador oarecare, și locuiam în apropiere.

— Cum au nimerit gloanțele mașina?

— Din întâmplare. N-am zburat după ele să văd.

— Și aceste patru gloanțe sunt și ele o întâmplare?

Krîlenko arată fotografiile cu mașina ambasadorului străpunsă de gloanțe.

— N-aveți decât să întrebați gloanțele! Nu sunt expert artilerist.

Cei o sută cincizeci de oameni râd din toată inima. Stern zâmbește. Râd și eu ca toți cei din sală, dar mi se face pielea de găină. Recunosc stilul nostru familial. O glumă e mai importantă decât un răspuns corect, cuvântul înseamnă mai mult decât rezultatul. Mai bine să fii un clovn decât să accepți niște reguli pe care nu le respecți. Gluma ca armă a celor lipsiți de putere. Voia oare Stern să arate cu degetul farsa care se juca aici în fața tuturor?

Sala de tribunal plină de fast, chipuri surâzătoare. În centru, un om nesigur cu privirea întunecată, scânteietoare, care vorbește poticnindu-se și e înfățișat de toți cei care scriu despre asta drept un tip ridicol și labil, expresia feței lui oscilează între o cloceală surdă și un zâmbet pieziș, năuc. Un *meschuggener?*

Stern spune că a acționat singur. Din întâmplare a tras asupra consilierului Ambasadei germane, ar fi putut fi și un altul. Știți doar, Facultatea de Etnografie e chiar în apropiere, repetă el tot mereu, acolo mi-am făcut studiile. Stern continuă în felul ăsta, punând totul pe seama întâmplării. Da, din întâmplare.

Când totul e reglementat, când totul decurge după plan, când până și cincinalul industrializării urmează să fie lichidat în patru ani, astfel încât aici în țară totul eșuează după plan, atunci întâmplarea e un semnal, Stern voia să tragă asupra cuiva oarecare, să dea un semnal.

Stern nu se apără, tot ce face e să-și apere independența voinței și să contrazică acuzația, el contrazice cele contrazise și își pierde firul, sau așa pare doar, fiindcă n-ai cum să fii sigur că ceva din ce se poate auzi astăzi s-a petrecut acolo cu-adevărat.

Din întâmplare, din întâmplare, spune Judas Stern. Din protest, din protest, spune cu un an mai târziu Van der Lubbe.

Vălul e-atât de dens încât încep să mă-ntreb dacă Stern chiar a tras. Și-apoi dintr-odată el se-ntoarce și-l întreabă pe Krîlenko:
— Când mă trimiteți în lumea materiei neorganizate?

Lacrimile Mariei

Maria, sora lui mai mare, e chemată de la Leningrad ca martor. Își croiește drum prin sala de tribunal, îl caută pe fratele ei în partea greșită, în rândurile spectatorilor, ca și cum n-ar ști cine-i acuzatul aici, se rătăcește în sală. Cei prezenți simt adierea unei drame de familie. Dintr-odată se face tăcere. Ea plânge. Când și-a găsit în

sfârșit locul ei, Krîlenko îi întinde un pahar de apă. Toți așteaptă, publicul tace. Ea povestește plângând despre fratele ei, despre copilăria lui, despre eșecurile lui. Este veșnicul perdant. A fost un elev prost, un frate rău. Spune că a fost dintotdeauna un copil rău.

Corespondenții scriu despre lacrimile Mariei, despre tăcerea din sală, despre privirea lui Judas. Stern șade pe banca acuzaților și se uită țintă la sora lui. Maria plânge și povestește mai departe. Pentru Revoluție a venit prea târziu. N-a făcut nimic ca să studieze serios. Nici în fabrică n-a vrut să muncească. Judas a furat revolverul de la bărbatul ei. Fratele ei n-a fost niciodată un prieten al Uniunii Sovietice. Mereu a vrut să plece în străinătate, spune ea plângând.

Citesc procesul-verbal și observ că răbdarea mea e pe terminate. Oare plânge fiindcă spune adevărul sau fiindcă e silită să mintă?

Maria nu i-a supraviețuit decât puțină vreme lui Judas, dar de moartea ei nu se face vinovat el. Moartea Mariei survine din întâmplare. Din însărcinarea Camerei de Comerț sovietice, urma să-l însoțească în America pe bărbatul ei, căruia Judas îi furase revolverul. S-a supus unui examen medical de pe urma căruia a murit. Bărbatul ei a plecat singur în America, și-a îndeplinit îndatoririle și cinci ani mai târziu a fost acuzat ca spion american și împușcat. Nu se știe dacă istoria lui Judas Stern a influențat evenimentele. Cei doi fii care, nimeni nu știe de ce, se numeau la fel ca tatăl meu și fratele său, Miron și Vil, sosiile tatălui și unchiului meu, au dispărut în orfelinatele anonime ale Uniunii Sovietice.

Șorțul

E chemat și ultimul martor. Este un șef de echipă din cea mai mare fabrică de textile din țară, Roza Roșie, numită astfel în onoarea Rosei Luxemburg – ultimul loc de muncă al lui Stern.

Stern își amintește precis.

În prima lui zi în fabrică, ar fi trebuit să îmbrace un șorț. Dar a refuzat, spune șeful de echipă.

— E jegos, plin de păduchi, spune Stern. Nu vreau să fac tifos.

— Nu-i jegos, îi răspunde șeful de echipă.

— Ba da, și încă cum!

— Pur și simplu nu vrei să muncești.

— Ba da, ba da, vreau să muncesc. Dar nu vreau un tifos.

— Toți poartă aceste șorțuri. N-a murit încă nimeni din cauza lor.

— Dar jegoase tot sunt.

— Când vrei să muncești, sunt îndeajuns de curate.

— Și păduchii… vor și ăia să muncească? întreabă Stern, iar șeful de echipă îi replică:

— Care păduchi? Nu există păduchi.

Discuția începe din nou, se-nvârte în cerc, apoi încă un cerc, și-n cele din urmă e cu neputință să mai pricepi cine are dreptate, Stern sau șeful de echipă, fiindcă nimeni dintre noi n-a văzut acest șorț, șorțul care a contribuit la prăbușirea lui Stern.

— Deci îmbraci sau nu șorțul?

— Nu se poate lucra și fără șorț?

— Ai mai văzut pe cineva lucrând fără șorț?

— Și crezi că nu s-a-mbolnăvit nimeni?

— Tovarășe judecător! spune Krîlenko, orice fapt, orice acțiune, și cu-atât mai mult o acțiune în fața tribunalului trebuie să aibă un sens oarecare, îndărătul oricărei acțiuni, al oricărui cuvânt trebuie să existe un minimum de sens rațional – și el continuă arătând că tot ce face și ce spune Stern n-are sens, dar nu vrea să-l declare nebun, ci povestește cu un ușor dezgust, ironic și inutil de detailat despre buzunarele murdare ale paltonului lui Stern, de parcă această

dovadă ce pledează împotriva curățeniei sale e totodată și o dovadă a crimei săvârșite. Descrie, delectându-se, mărunțișurile găsite în aceste buzunare, spunând că vrea să cruțe publicul de această relatare după ce deja a povestit totul.

Stern zâmbește, privirea i-a încremenit și el cade într-un soi de stare de ironie, ca și cum i-ar fi indiferent că de rezultatul procesului depinde însăși viața sa, poate și pentru că rezultatul procesului e demult stabilit și din această cauză este liber să nu-și mai facă griji.

— Atunci de ce în buzunarul paltonului aveați un articol de ziar despre un atentat în Japonia, cumva din întâmplare?

— Am fost singur, n-a existat niciun ajutor.

Poate că Stern avea destule motive pentru refuzul său. Nu mai

putea, nu putea să poarte acel șorț ca toată lumea. Nu era ca toată lumea. Întreaga viață era pentru el ca acest șorț forțat. Supunere, umilire, gunoaie. Nu voia și nu putea să se supună, iar pentru celelalte roluri îi lipseau forța și convingerea. Ei vor doar asta, să înghit gunoaie împreună cu ceilalți, să îmbrac gunoaie și să produc gunoaie cu entuziasm și cu inima ușoară! Mai întâi pui șorțul pe tine, apoi totul merge de la sine. Să fii un adevărat om sovietic înseamnă să te dezbari de orice sensibilitate. Nu sunt un astfel de om. În fabrică spuneau că nu pot lucra dacă nu-mi pun șorțul, în facultate spuneau că nu vreau să studiez fiindcă pentru asta trebuie să intru în sindicat, și eu nu voiam s-o fac – în orice caz sunt curat în comparație cu această măruntă lume murdară. Trebuie să faci ceva, arată-ne, îmi spuneau ei, arată-ne ce știi să faci, să dai un semnal – am arătat că nu sunt de acord, cu nimic, eu, eu, eu…

În timpul procesului, Stern încearcă mereu să ia cuvântul. Prin întrebări și întreruperi e împiedicat cu abilitate s-o facă. La un moment dat renunță, se cufundă în tăcere și renunță chiar și la cuvântul de încheiere. Sentința repetă capetele de acuzare ale lui Krîlenko ca și cum n-ar exista contradicții între depoziția lui Stern și actul de acuzare. Retractarea lui Stern e ignorată de parcă n-ar fi spus nimic, de parcă n-ar fi fost de față, de parcă n-ar fi existat niciun Stern. Vasiliev, în schimb, renunță la rolul său de dur mărturisindu-și vinovăția, Stern și-o recunoaște și el, căci a tras gloanțele, chiar dacă nu în sensul stabilit de acuzare.

La două zile după asta Stern și Vasiliev au fost împușcați.

Instinct de autoconservare

Kiev, 14 iulie 2013

Dragă Katia,

Multe mulțumiri pentru gloanțe. Gândurile tale nimeresc drept la țintă în răni (așa spun experții balistici). Ar trebui să continuăm să vorbim despre ele. Știm și noi să tragem.

În această poveste fascinează simplitatea procesului, căci în fapt avem de-a face cu o tragedie greacă unde, pentru oricine știe „cum erau vremurile”, finalul e în orice caz dinainte stabilit.

Au fost împușcați toți. Întrebarea cum anume au fost împușcați încă ne mai frământă, poate tocmai pentru că noi toți, cum se pare, înțelegem că nu exista nicio speranță. Dar eroul nostru încă mai crede în ea, încă mai speră, o insectă se rotește într-un pahar ca și cum ar mai fi în libertate, ca și cum n-ar observa că e prizonieră. Poți muri acum, poți muri mai târziu, nu-i nicio diferență. Tocmai aceste izbucniri neașteptate ale lui Stern și ale tale, înfrigurarea lui în fața morții, orice speranță, chiar dacă nu-i decât a ta, tocmai acestea sunt interesante, ciudate și tulburătoare, și de-aici începe literatura și sfârșește istoria. La ce-ți trebuie omul acesta, de ce-i scormonești prin cenușă? Și cum e să fii legată de el?

Spui că textul tău e încercarea disperată de a stabili această legătură. Dar îți reușește asta? În aceste clipe instinctul de autoconservare veghează și ne observă îndeaproape.

Din perete ies lame de cuțit și se mișcă, nu departe de corp. Spânzură într-un loc oarecare și câteodată alunecă foarte pe-aproape, iar tu le descrii teoretic (eu nici măcar asta nu pot), dar nu reușești să redai această groază și oroarea prezenței lor, fiindcă a reda înseamnă să admiți cele petrecute și să le lași să pătrundă în tine. Într-atât de rele sunt aceste lucruri.

A ta, Z.

Uită-l pe Erostrat

Ambasadorul german Herbert von Dirksen – ținta atentatului, după cum credeau mulți – era convins că fratele bunicului meu

acționase de unul singur. Considerându-l pe Judas Stern ca pe un individ imatur, nestatornic și vanitos, el îl compara cu Erostrat, acel cetățean din Efes care, căutând gloria și aspirând la nemurire, a incendiat templul zeiței Artemis pentru a-și înscrie numele în eternitate. Deși apoi s-a interzis să-i fie pomenit numele, istoricii au scris despre el, cazul l-a transformat în reprezentantul unui tip uman și ni s-a transmis până și data crimei comise, căci la un moment dat s-a constatat că Alexandru cel Mare se născuse chiar în noaptea când Erostrat incendia templul. Judas Stern devenise reprezentantul unui tip uman chiar înainte de crimă, despre el scriau ziarele citite și de alți doritori de glorie și protestatari, poate că și de Van der Lubbe.

În timp ce mai relatau despre insuficiențele justiției sovietice, despre „ispășire fără clarificare”, presa emigrației ruse îl ridica în slăvi pe teroristul Stern: „Un erou, care s-a ridicat de unul singur împotriva puterii sovietice și care întrupează noua intelighenție rusă”. De la Paris la Harbin unii încă se mai legănau în iluzia că puterea bolșevică e trecătoare, că se vor putea întoarce cândva acasă, că Stern e unul dintre miile de oameni care nu sunt de acord cu samavolnicia sovietică și care vor începe acum să protesteze în public.

Atentatul lui făcuse valuri, dar Stern nu produsese niciun erou, ci doar eliberase djinul din sticlă. Ațâțat de relatările din presă, Pavel Gorgulov, un imigrant rus la Paris aflat în căutarea dreptății, a tras în data de 6 mai 1932, în timpul Târgului de Carte de la Paris, asupra președintelui francez Paul Doumer, rănindu-l mortal. Întreaga Franță era șocată: le dăduse azil imigranților, și unul dintre ei îl ucidea pe președintele lor. Gorgulov era un ofițer apatrid, un medic fără dreptul să practice și un literat care-și scria operele sub pseudonimul rusesc *Bred,* ceea ce înseamnă delir.

Sindromul lui Erostrat s-a răspândit printre ghinioniștii nevrotici, nemulțumiți și labili: ei considerau atentatul ca pe o ultimă șansă să dobândească faimă, să protesteze, să le-arate altora ceva – erau nemulțumiți, deseori cu deplină îndreptățire, și luau arma în mână.

Gorgona Medusa

A tras cu arma, a vrut să ucidă un om și asta mă împiedică să-l înțeleg.

ești în mâinile lor, nu te vor omorî imediat, fiecăruia după gustul său, vor controla științific transformarea ta dintr-o ființă umană într-o halcă sângerândă, moartea e harul suprem, *ei* te vor învăța asta, nu dumnezeu, speri, le răspunzi, ți se promite că dacă o spui, te mai lasă o dată să dormi, speri din nou că te lasă în pace, corpul te duce mai departe, corpul tău, nu te-ai așteptat, mai rostești și aceste nume în scurtul moment în care ești aici, toate numele pe care le cunoști, și toate locurile, ele fac parte din conspirație căci tu le cunoști, vine o clipă când vorbele dispar, nu poți face altceva decât să repeți ce ți se spune, sau să tăgăduiești totul, altceva nimic, am omorât eu un cal? acum ei pot face totul cu tine, dar te mențin la marginea vieții, a unui teritoriu neexplorat

totuși nu mi-e frică, de parcă n-aș simți chinurile lui stern cel torturat, da, a tras. Aș muri acolo imediat, n-aș opune rezistență, mi-aș denunța toți prietenii dacă aș fi supus unor metode ne-europene, imediat, fie că noi am făcut ceva sau nu, dacă-i numesc pe toți nu-l vor ridica pe niciunul, așteaptă numai, în siguranță și pentru siguranță, dar să te chinuiască timp de-o lună, mereu aceste întrebări și promisiuni, apoi iar întrebări și promisiuni, tortură, promisiuni, apoi tortură, și poate că totuși fără execuție, lăsați orice

speranță, de asta n-avem parte, când mă vor trimite în lumea materiei neorganizate?

știu, ar trebui să-mi fie frică, nu vreau nici măcar să mă uit, știu că dacă lași această frică să pătrundă în tine, împietrești ca la vederea gorgonei medusa, frica asta e medusa însăși, eu însă am o apărare, un scut, numele meu. Numele meu poartă cu sine o piatră, petru, petru, o piatră, datorită unuia din bunici, a meritat să fie schimbat numele, nu voi rămâne împietrită, sunt și nevinovată, caterina cea pură, imaculată, aș putea-o privi pe medusa, dar mă reține ceva, ca și cum între mine și stern ar sta un erou cu scut, perseu care ține un scut și zăresc medusa oglindită în el, nu direct, cu refracții de frică, frică în cioburi, văd cioburi de frică, ele mă rănesc, oriunde trebuie plătit un preț, trebuie cedată o bucățică de suflet, nu, la început nu vor să cumpere tot sufletul, ci doar părți din el, o cotizație pentru sindicat, o alta pentru tânărul partid, pentru proletariat, șuruburi, suntem cu toții niște șuruburi în uzina cea mare, și dacă te-ncearcă dureri-fantomă, nu te văita, fă mai degrabă o glumă, și-acum zâmbește, te rog, doar o fotografie, un instantaneu, așa-zicând, ca să fie tranziția mai blândă, cine râde trăiește mai mult, *curând odihni-vei și tu,* nu mi-e frică, perseu îmi ține scutul înaintea ochilor, imaginea în oglindă a fricii, instinctul de autoconservare

scrâșnetul mașinilor, *aorta ruptur*, oase, mașini care pulverizează conștiința, iar acum vine un al doilea val, foamete, ne sunt luate grânele, o parte din ele merge în străinătate de unde se primesc mașini care, când nu știi cum să le folosești, sunt mai inutile ca oamenii care mor, mașinile macină și fărâmă, totul se transformă în praf sau în pâine și se duce naibii, și nu mai există loc fără de pierzanie și fără crimă, și toți au tras de-acum numai eu nu

Karl *versus* Judas

În vara lui 1932, comunistul și liderul sindical sovietic Karl Albrecht e întemnițat la închisoarea de tristă faimă Butîrka pentru că a criticat corupția din industria forestieră. În celula lui e adus un necunoscut – un membru al serviciilor secrete după cum bănuiește Albrecht, ajuns mai târziu național-socialist[10], ceea ce era neobișnuit fiindcă de regulă agenții nu erau puși de-a valma împreună cu alți deținuți, iar acest agent necunoscut povestește despre procesul împotriva lui Stern și Vasiliev. El susținea că Stern și Vasiliev ar fi fost agenți GPU, având misiunea să-l asasineze pe ambasadorul von Dirksen, dar că eșuaseră lamentabil.

---

[10] Karl Ivanovici Albrecht (1897-1969), comunist, apoi nazist și scriitor german. Au existat destule cazuri celebre de ex-comuniști care și-au descris apoi experiența (ca să nu-i cităm aici decât pe Arthur Koestler, Ignazio Silone și Milovan Djilas). Dar nici unul din ei n-a mai optat după despărțirea de comunism pentru o altă formă de totalitarism. Cu excepția lui Albrecht, a cărui biografie o amintesc pe scurt: după ce luptă de partea Germaniei ca plutonier în Primul Război Mondial, fiind rănit grav, pleacă în 1924 în Uniunea Sovietică pentru a ajuta la „construcția socialismului", devine ofițer al Armatei Roșii, face carieră ajungând Vicecomisar al Poporului pentru Economie Forestieră și e arestat în 1932 ca „spion al Reichswehr". Ca cetățean german apelează la Ambasada germană și, după o întemnițare de aproape doi ani, e expulzat în 1934 în Germania (nu înainte de a fi condamnat la moarte de un colegiu de judecători din care făcea parte și Krîlenko). După câteva luni de închisoare în Germania și o anchetă a Gestapoului, e eliberat și, după un timp, „schimbă culoarea" devenind național-socialist. In 1938 îi apare în editura Nibelungen, subordonată direct Ministerului Propagandei Publice al lui Goebbels, cartea de succes *Socialismul trădat* care, după ce difuzarea ei e întreruptă în

Asasinatul urma să forțeze Germania să decreteze un ultimatum de război, convingerea lui Stalin fiind că unirea revoluțiilor în ambele țări ar fi însemnat război. Agentul mai spunea că celor doi li se promisese că vor putea dispărea clandestin pentru a-și redobândi apoi libertatea cu acte noi, dar asta abia după un proces desfășurat în bună regulă, culminând cu o execuție cu muniție falsă, înscenată pentru presă și observatorii străini. Agenții Stern și Vasiliev ar fi urmat după aceea să lucreze mai departe pentru GPU. Și-așa se face că ambii se pomenesc stând cu fața la zid. În ultima clipă Stern simte că execuția nu-i o înscenare. Se întoarce spre călăul său, strigându-i: Frățioare! Dar ce am… și cade mort. Necunoscutul mai relatează despre niște saci plini de sânge, care sunt transportați din Butîrka, la scurt timp după asta necunoscutul dispare și el.

Roza vânturilor

Aproape că mă simt mândră, ca și cum unchiul meu mare ar fi săvârșit o faptă eroică. Voia el să provoace cu împușcăturile lui un război între Uniunea Sovietică și Germania? Sau voia să-i salveze pe oamenii mărunți, întreg poporul amărât? Sau voia, poate, ambele – ca marionetă, ca agent, ca om liber care întâmplător purta numele

---

timpul Pactului de neagresiune germano-sovietic, devine apoi într-o „ediție populară“ un bestseller absolut care depășește în 1944 două milioane de exemplare. Cartea relatează din experiența trăită personal de autor despre consecințele catastrofale ale economiei forțate sovietice și despre efectele aplicării arbitrare a legilor. Povestea lui Karl Albrecht e fără „morală“: ajunge în același an 1944 *Hauptsturmführer* SS, își cumpără din drepturile de autor o frumoasă vilă în apropiere de Berlin și devine proprietarul unei firme de comerț angro cu legume. Moare în 1969 la Tübingen la vârsta de șaptezeci și doi de ani.

de Judas Stern.

Cu treisprezece ani mai târziu, în ziua eliberării, în ziua victoriei asupra fascismului – iar noi cei de-acolo, de cealaltă parte, vom spune mereu: în ziua victoriei, referindu-ne la 9 mai –, pe 8 mai, tatăl meu împlinise treisprezece ani, și dacă ar mai fi fost de rit evreiesc, în ziua asta ar fi avut Bar Mitzvah a sa, ar fi ajuns la maturitatea religioasă, ziua în care ar fi preluat responsabilitatea, și asta tocmai în ziua victoriei asupra fascismului, dar el a ajuns să afle cuvântul Bar Mitzvah și semnificația sa abia cu patruzeci de ani mai târziu.

Dintotdeauna am vrut să mă ocup de istorie, mi-a spus tatăl meu, dar n-am vrut niciodată ca ea să se ocupe de mine, și mi-a mai spus că n-ai nevoie de rubedenii pentru a avea un raport cu istoria. Iar eu am spus, ba da, uite că eu am această înclinație, și vreau să înscriu totul într-o vastă panoramă, ca și cum ne-am găsi noi înșine în roza vânturilor Istoriei, chiar dacă numai datorită unei rude nebune, de la care n-avem ce învăța.

CAPITOLUL 5

Babii Iar

O plimbare

— *Vă spun un cuvânt, și-mi spuneți ce-nseamnă, da?*
— *Okay.*
— *Babii Iar.*
— *Are vreo legătură cu indienii, ceva?*
— *Nu chiar.*
— *Dar atunci?*
— *E o râpă lângă Kiev.*

(*Bărbatul gol de pe terenul de sport,*
film de Konrad Wolf, 1974)

N-am mai fost de multă vreme aici. Babii Iar nu mai e la marginea orașului. Azi poți merge cu metroul până la râpă. Babii Iar e de mult înconjurată de metropola Kiev. Un stand Tuborg, un chioșc, un monument pentru copiii uciși. Pe soclu e o mică șosetă albastră. Cineva a pierdut-o. Îmi lipsește oxigenul. Niște sportive fac jogging, băieții joacă fotbal, pe bănci bărbații beau bere, pensionarii adună sticlele goale – foarte banalul metabolism citadin. Locuințele din zonă nu sunt mai ieftine ca altundeva, căci Babii Iar e un parc. Caut aici drumul meu. Babii Iar. Râpa muierilor. Un nume ciudat de benign. Vreți să spuneți *Baby Year?* m-a întrebat o bibliotecară la Berlin când m-am interesat de cărți pe această temă. Dar nu, nu mă voi rătăci aici, am la mine mai multe planuri ale orașului, ba chiar și o hartă de orientare sportivă în parcul Babii Iar,

din anul 2006.

Oare un loc rămâne același loc dacă asasinezi aici oameni, apoi îi îngropi, dinamitezi locul, dezgropi, arzi, sfărâmi, presari, taci, plantezi, minți, depozitezi gunoaie, inunzi, betonezi, taci din nou, interzici accesul, îi arestezi pe cei îndoliați, mai târziu ridici zece monumente, comemorezi o dată pe an propriile victime sau, dimpotrivă, îți zici că n-ai nimic de-a face cu asta?

Cu mulți ani în urmă l-am întrebat pe prietenul meu David, care de ziua aia se ducea totdeauna la Babii Iar, dacă are pe cineva din familie îngropat aici. Mi-a spus atunci că-i pusesem cea mai stupidă întrebare pe care-o auzise vreodată. Abia acum înțeleg ce voia să spună. Căci n-are importanță cine ești și dacă-i jelești aici pe morții tăi – sau poate își dorea numai să n-aibă importanță? –, pentru el era o chestiune de decență. Aș vrea să povestesc în așa fel despre această plimbare, ca și cum ar fi posibil să trec sub tăcere că aici au fost omorâți și înaintași de-ai mei, ca și cum ar fi posibil să mă plimb prin locul acesta straniu, numit Babii Iar, ca om abstract, ca om în sine, și nu doar ca urmașă a poporului evreiesc, de care mă mai leagă numai căutarea unor pietre funerare lipsă. Babii Iar este parte a istoriei mele și altceva nu mi-e dat, și totuși nu din această cauză mă aflu aici, sau nu numai. Ceva mă aduce încoace, căci îmi zic că nu există străini atunci când e vorba de victime. Fiecare om are pe cineva aici.

M-am gândit întotdeauna că evreii din ghetou fuseseră privilegiați, aproape c-aș fi spus că avuseseră noroc. Aveai mai mult timp să pricepi în ce direcție evoluau lucrurile și că, probabil, vei muri curând. La zece zile după intrarea nemților în Kiev, la sfârșitul lui septembrie 1941, aici, la Babii Iar, a fost omorâtă întreaga populație evreiască rămasă la Kiev, aproape în văzul celorlalți locuitori ai orașului și cu ajutorul poliției din vestul Ucrainei. Kiev, cel mai vechi oraș rusesc, în care și evreii trăiau de o mie de ani, a

fost epurat de evrei. Da, aceste victime sunt de obicei numite evrei, dar pentru mulți ei nu înseamnă decât ceilalți. Asta-i înșelător, fiindcă cei ce trebuiseră să moară nu erau ceilalți, ci prietenii de școală, copiii din curtea din spate, vecinii, bunicile și unchii, bătrânii biblici și nepoții lor sovietici care în ziua de 29 septembrie au fost văzuți mergând în Kiev de-a lungul străzii Bolșaia Jitomirskaia într-un nesfârșit convoi al propriei înmormântări.

N-am înțeles niciodată de ce această nenorocire trebuia mereu să fie nenorocirea celorlalți. „Evreii din orașul Kiev și împrejurimi trebuie să se prezinte în totalitate luni, 29 septembrie 1941, la ora 8 dimineața, la răscrucea străzilor Melnik și Dokterivski (lângă cimitire)." Wehrmacht lipise afișe cu această înștiințare, și administratorii caselor își pregătiseră registrele pentru a se asigura că evreii se duceau într-adevăr în totalitate. Ajunși la Babii Iar au trebuit să se dezbrace, fiind mânați goi printre șirurile de polițiști care urlau la ei și-i loveau – iar acolo unde deasupra se întrezărea cerul, într-o margine de prăpastie, au fost mitraliați din ambele părți. Sau altfel: oameni despuiați, vii zac peste leșuri despuiate, și abia acum se trage asupra lor, copiii sunt aruncați pur și simplu peste cadavre, pentru a fi îngropați de vii, asta economisește muniția.

Străbat un peisaj întins năpădit de hățișuri. Acțiunea a decurs fără probleme, a informat șeful comandoului special Berlinul la începutul lui octombrie 1941. Oare aici a fost? Oamenii se plimbă la soare, discută, gesticulează. N-aud nimic. Trecutul înghite toate sunetele prezentului. Nimic nu se mai adaugă. Niciun pic de spațiu pentru ceva nou. Am impresia că trecătorii și cu mine ne mișcăm pe ecrane diferite. Există în gestica lor ceva care să trădeze originea violenței umane? Sau predispoziția să devină victime? Oare aș prefera ca Babii Iar să arate azi ca un peisaj lunar? Exotic? Toxic? Toți oamenii – devorați de suferință? Cum de ei nu văd ceea ce văd

eu?

Kiev a fost unul din numeroasele locuri unde s-a întâmplat, se spune că, pe durata de numai două zile, a fost cel mai mare masacru din întreg holocaustul. În două zile au fost omorâți 33 771 de oameni. O cifră ciudat de exactă. Și mai târziu încă 17 000 de evrei, și încă mai târziu n-au mai fost numărați. Primii uciși la Babii Iar au fost pacienții spitalului psihiatric. Au fost omorâți în cea mai mare tăcere, la marginea râpei, în dube cu gaz, pe terenul clinicii psihiatrice. După câteva zile le-a venit rândul și evreilor. Vreme de doi ani aici au fost uciși prizonieri de război, partizani, marinari ai flotei din Kiev, tinere femei, alți evrei din regiune, trecători arestați în stradă, trei șatre întregi de țigani, preoți precum și naționaliști ucraineni, care mai întâi colaboraseră cu nemții pentru ca apoi și ei să le cadă victime. După diverse estimări la Babii Iar au fost omorâți între o sută și două sute de mii de oameni. Plus sau minus o sută de mii – nici măcar nu se știe dacă au existat un Babii Iar sau două.

Mai înainte, când aici încă nu exista metrou, părinții mei și cu mine ajungeam la Babii Iar venind din cealaltă parte. Mai întâi ne uitam în biserica Sf. Chirii la frescele din secolul al doisprezecelea, la Judecata de Apoi, la cum îngerul înfășoară cerul ca pe un sul, apoi la frescele *Jugendstil* ale lui Mikhail Vrubel, la Fecioara Maria cu privirea ei mult prea gravă și la turnarea Duhului Sfânt peste apostoli, pentru care nebunii din clinica învecinată slujiseră drept model. Astfel burdușiți spiritual pășeam prin Babii Iar, și eu nu știam decât foarte vag ce fel de loc este acesta, nu știam nici măcar dacă locul avea vreo legătură cu familia mea și ce exact semnifica ritualul optimist, după cum mi se părea, pe care-l împlineam aici noi singuri. Bunicii lor zăceau aici pe undeva, așa mi-au povestit părinții abia mult mai târziu, da, frumoasa Liolia și ea. *Babușka* mea tot la Babii Iar odihnește, mi-a povestit tata, doar că n-a ajuns până

aici.

În cele din urmă ne opream în fața monumentului, a primului și pe-atunci singurului monument, care fusese inaugurat la treizeci și cinci de ani după masacru, în locul greșit și în ziua greșită. Eroi sovietici musculoși – un marinar, un partizan și o ucraineancă – cuceresc trecutul. Cuvintele *eroism*, *curaj*, *patrie*, *cutezanță* ricoșau, ciocnindu-se de mine, ca niște mingi de ping-pong. Nu se pomenea niciun cuvânt că aici zăceau și evreii din Kiev.

Când în vara lui 1943 Armata Roșie se apropia de Kiev, cei trei sute de prizonieri de război din Sîrețki, lagărul de concentrare învecinat, au trebuit să dezgroape morții zi și noapte, să ridice teancuri de câte două mii cinci sute de cadavre, să le ardă și să le fărâmițeze oasele. Pulberea nu poate fi numărată. Deținuții au fost siliți să șteargă orice urmă, ca apoi și ei să fie omorâți, așa încât cei care văzuseră toate astea să se șteargă și ei iar în final să nu mai rămână nimic, nicio urmă, niciun om, nicio poveste. Prizonierii au bănuit ce soartă-i așteaptă și-au încercat să fugă. Din cei trei sute n-au supraviețuit decât cel mult paisprezece – unicii martori.

După război s-au făcut aici cercetări măcar că nu mai exista mai nimic de cercetat, iar politica antisemită a lui Stalin le-a pus oricum rapid capăt. Autorii unor cărți cum au fost *Cartea neagră a nimicirii în masă a evreilor,* care culegeau elemente faptice și întocmeau rapoarte, au fost prigoniți, apoi și medicii evrei care au fost acuzați de asasinate prin otrăvire. Una din ultimele acțiuni ale lui Stalin a fost împușcarea Comitetului Evreiesc Antifascist. Printre membrii Comitetului se găseau și scriitori, cei din urmă care mai scriau în idiș.

Hitler i-a ucis pe cititori și Stalin pe scriitori, așa a rezumat tatăl meu dispariția limbii idiș. Cei care supraviețuiseră războiului erau din nou în pericol. Evrei în întregime, evrei pe jumătate sau pe sfert – se reînvăța cum e să guști procentele, și limba parcă-ți îngheța ca

lipită de un metal rece. Erau stigmatizați drept cosmopoliți apatrizi, poate pentru că erau omorâți nețināndu-se seamă de frontiere, ei, care întrețineau relații interzise cu străinătatea și din această cauză nu le era permis să aparțină marii familii a popoarelor sovietice frățești.

Douăzeci de ani n-a existat aici, la Babii Iar, niciun semn care să amintească de masacre, niciun monument, nicio piatră, niciun panou. Omorului i-a urmat tăcerea.

Caut astăzi impunătoarea râpă – înainte de război avea o lungime de doi kilometri și jumătate, o adâncime de până la șaizeci de metri și era foarte abruptă –, dar n-o mai găsesc. Vreme de zece ani o fabrică de cărămizi a evacuat în râpă deșeuri, nisip, argilă și apă, guvernul sovietic voia să suprime cu totul acest loc. Dar în 1961 s-a prăbușit un dig de pământ din fața râpei, și o lavină de mâl s-a revărsat peste oraș omorând o mie cinci sute de oameni. S-a trecut sub tăcere și asta. Mâlul însă a fost dus înapoi la Babii Iar și râpa umplută cu el.

Câteva luni mai târziu, *Literaturnaia Gazeta* a publicat o poezie a lui Evgheni Evtușenko.

La Babii Iar nu-i niciun monument. / Un povârniș abrupt – o piatră funerară necioplită. / Mi-e frică. / Sunt, azi, bătrân, / de-o vârstă cu poporul evreu. / îmi pare, dintr-odată, că sunt acum / evreu.

Oamenii își telefonau unii altora, îmi povestea mama, plângeam cu toții de bucurie că în sfârșit se vorbea public despre această tragedie. Un poet rus se frământa pentru victimele evreiești, pentru toate, părea ca o minune. În poezia lui nu mai era vorba de morții lor, de morții veșnic ai celorlalți, și asta apăruse tipărit în ziar.

Fiecare moșneag împușcat aici / sunt eu. Fiecare copil împușcat aici /

sunt eu. În decurs de o lună, poezia a fost tradusă în șaptezeci de limbi, în germană de Paul Celan, iar Șostakovici a transpus-o muzical în Adagio-ul Simfoniei nr. 13. Părea că această nenorocire universală nu mai era nesocotită, că onoarea memoriei fusese restabilită.

Nu însă la Kiev. Abia cu șase ani mai târziu la Babii Iar a fost așezată o mică piatră comemorativă. Dar când în fiecare an în data de 29 septembrie a început să vină lume care aducea flori, miliția a căutat să împiedice aceste „acțiuni", cum le numea ea. Prietenul meu David și mulți alții au emigrat din Kiev nu doar pentru că li se îngreuna, în prezent, viața, ci și pentru că li se furau trecutul, doliul, locurile lor. Odată, când David depusese flori la rădăcina unui copac din Babii Iar, l-au arestat pe timp de cincisprezece zile *„pentru încălcarea ordinii publice și aruncarea de gunoaie într-un loc public*

Trebuie să fi existat sute, mii de oameni care văzuseră la sfârșitul lui septembrie 1941 evreii străbătând orașul, trebuie să fi existat zeci de mii care auziseră despre asta. În octombrie tot orașul știa ce fel de „strămutare" avusese loc, mai ales atunci când îmbrăcămintea și obiectele de preț ale celor uciși au fost distribuite armatei germane. Când în noiembrie 1943 Kievul a fost eliberat, în oraș nu mai trăia decât o cincime din populație. Unii erau pe front, mulți își căutaseră scăparea refugiindu-se în adâncul țării, o mare parte fuseseră uciși sau deportați în Germania. Cine atunci să mai povestească despre Babii Iar, și cui?

Anatoli Kuznețov a crescut nu departe de râpă. Avea unsprezece ani când au avut loc execuțiile chiar în vecinătatea casei sale părintești. După război a studiat baletul și a dansat la Opera din Kiev, dar Babii Iar l-a urmărit și n-a mai putut îndura tăcerea. Ani de-a rândul a strâns câte urme a mai putut găsi din cele întâmplate și a vorbit cu martori oculari. În 1966 a publicat prima carte despre Babii Iar, și i-a condus pe mulți prin râpă, printre care și pe poetul

Evgheni Evtușenko, spre a arăta că nu mai e nimic de arătat, ci numai de povestit.

Merg din monument în monument. Bunicile se plimbă cu nepoții lor și privesc monumentele, deseori doar pentru că eu tocmai asta fac. Când în urmă cu douăzeci de ani Ucraina a ajuns independentă, toate grupurile de victime și-au primit, cu timpul, fiecare monumentul său: o cruce de lemn pentru naționaliștii ucraineni, un monument pentru muncitorii din Est, unul pentru doi membri ai rezistenței religioase, o placă pentru țigani. Zece monumente, dar nicio memorie comună, *selecția* continuă până și în comemorare.

Ce-mi lipsește e cuvântul „om”. Cui aparțin aceste victime? Sunt ele orfanii memoriei noastre eșuate? Sau sunt ele toate… ale noastre? Pe colină se înalță ca un copac carbonizat o menoră – primul monument evreiesc pentru Babii Iar, inaugurat cu cincizeci de ani mai târziu. Mai cu seamă nu-mi dă pace o placă pusă la sfârșitul anilor optzeci spre a cinsti, acum și în idiș, eroismul și temeritatea sovieticilor. Oare câți oameni din acest oraș mai știu azi să citească idiș? Douăzeci? Limbile dispar ele de la sine? Sau placa i se adresează direct lui Dumnezeu?

Una din marile sinagogi din Kiev adăpostea după război un teatru național de marionete. Una din păpușăresele teatrului a fost Dina Proniceva, care în 29 septembrie 1941 s-a putut salva din râpă și mai târziu a compărut ca martor în multe procese. Ultimul capitol al acestei metamorfoze, după cum mi se pare, este teatrul de păpuși dintr-o sinagogă unde lucrează o supraviețuitoare din Babii Iar.

Mergând mai departe pe lângă monumente, mă-ndrept spre biserica Sf. Chirii, urc colina, desișurile se sălbăticesc, lumea dispare, nu se mai aude zgomotul circulației din bulevard. În stânga se deschide un perete vertical acoperit de vegetație deasă și zăresc

trei morminte cu cruci metalice. Mormintele neautorizate din Babii Iar. Pe unul din ele scrie: „Și aici au fost executați oameni în 1941. Dați pace sufletelor lor!”

N-am mai văzut până acum un mormânt cu inscripția: „Și aici”. Am ajuns acum la Babii Iar. Sunt în pădure, de un copac, sus, spânzură o coroană funerară. Cine o fi adus-o? Oare aici cresc coroane în copaci? Ar trebui să lăsăm ca Babii Iar să se sălbăticească? Cu tot cu animale și plante?

Deodată răzbate până la mine un sunet limpede, metalic, și-n fața ochilor îmi apare o imagine surprinzătoare. Într-o poiană luminată de frunziș auriu, zeci de tineri în veșminte grele, bogat împodobite, joacă *Stăpânul inelelor* al lui Tolkien. Nu duce niciun drum aici. Îl întreb pe Stăpânul inelelor cum pot ieși de-aici înspre biserică, și-mi spune că mă va ajuta îngerul. Așa-l cheamă pe băiatul care mă conduce, Angelo. Ne scufundăm până la genunchi în frunziș, zărim câteva pietre funerare cu litere rusești sau ebraice, năpădite de vegetație. Cândva au existat aici cimitire, vechiul cimitir evreiesc, cel al soldaților ruși și cel al cârâiților, după război ele au fost demolate, iar pe o porțiune din suprafața uriașă se află azi un turn de televiziune și un studio TV. Prin jur mai sunt împrăștiate câteva morminte, pietrele funerare li se ițesc din pământ ca niște ciuperci, de parcă și-ar urma impulsul unei creșteri lăuntrice. Mergem pe un drum oprit și e ca și cum am face ceva interzis, ca și cum ne-am mișca împotriva cursului timpului în direcția clinicii psihiatrice și a bisericii unde un înger desfășoară cerul ca pe un sul, și când îl întreb, precaută, pe îngerul meu unde ne aflăm, el îmi răspunde: înainte aici era Babii Iar.

Riva, Rita, Margarita

Când eram mică, bunica mea Margarita – mama tatălui meu,

căreia îi spuneam Rita, deși la origine pe ea o chema Rebekka, deci Riva, pe scurt – mergea pe balconul locuinței noastre din Kiev, de la etajul șapte, privea în depărtare peste copaci și peste canal la insula artificială cu clădirile construite din prefabricate și țipa: Ajutor! Fasciștii vor să mă omoare! Cu cât îmbătrânea mai tare, cu-atât erau mai mulți fasciști, și la un moment dat rămăseseră numai fasciști în jurul ei, era înconjurată de cercul familial apropiat, dar și noi ajunseserăm pentru ea niște fasciști.

Nu voiam să povestesc despre ea pentru că n-am cunoscut-o lucidă, și simt cum cu fiecare privire în direcția ei ridic ceva mai sus un văl care mai bine ar rămâne coborât, căci îndărătul lui se-ascunde o nebunie neagră, încremenită, tot ce-i mai intim cu putință. Din considerație pentru cei care tac nu mi-e îngăduit să povestesc îngrozitoarele chinuri în care a murit când aveam șapte ani, agățându-se cu disperare de viața pe care-o ura.

Când tatăl meu povestea despre mama lui, spunea că avusese păr foarte frumos blond închis, răsucit în spirale ample și, da, neobișnuit de frumos, repeta el, știi, avea ca un soi de vălurire care – și el își trecea mâna prin păr – îi luneca peste cap în ciuda tuturor gândurilor; el însuși avea o ondulație asemănătoare pe cap. Se străduia mereu să spună despre ea ceva de bine, și-o spunea, și asta era frumos, dar simțeam ce efort făcea și cât îi era de greu să vorbească despre ea.

La începutul anilor douăzeci, când Rita mai trăia la Harkov și avea în fața ei întreaga viață, a vrut să intre în partid. Primise o recomandare de la Veaceslav Molotov, vecinul ei. Pentru scurtă vreme au locuit ușă în ușă în aceeași casă a scărilor, dar pe-atunci încă nimeni nu bănuia că Molotov avea s-ajungă cunoscut în lumea întreagă împreună cu Ribbentrop și cu pactul amândurora. În

schimb, despre bunica mea nu se știe nimic, n-a lăsat moștenire vreo urmă istorică, nici fapte mărețe, ci numai pe noi. Dar anonimatul și nebunia Ritei mi se par de preferat divizării Europei provocate de Molotov și sunetului strident al numelui său.

Rita predase din când în când copiilor din școlile profesionale, disciplina ei era mai ales îndoctrinarea ideologică. Era severă și nedreaptă, mi-a spus tata odată, și știu că pe el nedreptatea ei și puterea pe care-o avea asupra copiilor îl dureau, căci ai vrea s-o poți iubi pur și simplu pe mama ta, și asta lui nu-i venea ușor. Era îngrijorată, anxioasă și bolnăvicioasă, iar eu știam că dintotdeauna fusese așa: îngrijorată, anxioasă și bolnăvicioasă, nu abia după război, ci și mai înainte.

Poate că nebunia Ritei a fost declanșată de ceea ce văzuse ea de copil, și asta mi s-a mai povestit. Fratele îi fusese omorât ca sugar în 1905, în pogromul de la Odessa, fiind lovit cu capul de perete. Ea avea șapte ani și pare-se că văzuse asta. Cum de supraviețuise ea însăși nu mai știe astăzi nimeni, poate c-o lăsaseră în viață cu gândul fugar că principalul nu-i moartea, ci puterea asupra sufletului omenesc. Nu mai știu cine mi-a spus povestea asta, și nu știu nici dacă-i adevărată, căci nu reușesc să mi-o închipui, dar dacă povestea există, atunci n-ar fi putut fi, de fapt, decât tatăl meu care mi-a povestit-o, și încă și mai puțin îmi pot închipui cum istorisește el povestea asta, și-așa se face că mai târziu n-am îndrăznit niciodată să-l mai întreb de ea, să-l chinuiesc cu repetarea ei, cu moartea copilului. Această poveste a declanșat în mine o vibrație, dar ea rămâne atât de vagă de parcă s-ar fi născut din interacțiunea dintre o imaginație bolnavă și o memorie slabă. Or, prin ce alt mijloc se poate demonstra veridicitatea istorică a acestui eveniment?

Pe-atunci însă, pe când încă nu împlinisem șapte ani și nu știam

nimic despre Rebekka și Riva, ci numai despre bunica mea Rita, Margarita, nu i-am închis numele în vastul trecut întunecat, ci în propria mea lume micuță. Pentru mine ea era Rita, Margarita, Margaritka, o floare, o floricică, o părăluță – iar astea creșteau peste tot.

Anna și Liolia

Când străbunica mea Anna și Liolia, sora mai mică a bunicii mele Roza, pășeau împreună cu mulțimea de oameni pe Bolșaia Jitomirskaia, slujnica lor Natașa le-a însoțit o bucată de drum. Plângea necontenit și Anna o certa pe Natașa pentru lacrimile ei: Liniștește-te odată, cu nemții am avut totdeauna bune relații. Când Natașa a regăsit-o după război pe bunica mea Roza, fiica Annei, i-a vorbit despre această tulburătoare propoziție din urmă a Annei.

Am întrebat-o pe mama de ce bunica ei Anna rămăsese la Kiev. N-a vrut să plece de lângă mormântul soțului ei Ozjel, a spus mama cu deplină certitudine, adăugând apoi, ceva mai puțin sigură, că Anna nu crezuse necesar să fugă, ori poate că era prea bătrână pentru a mai fugi, a spus mama, și că de fapt nu știe nici ea prea bine de ce.

Anna a fost asasinată la Babii Iar, deși părinții mei nu spuneau niciodată „asasinată”. Spuneau: Anna zace la Babii Iar, de parcă astfel zăcând, sufletele Annei și ale părinților mei și-ar putea găsi liniștea, și era înlăturată și întrebarea cu privire la cei vinovați. Se sfiau să se întrebe cine erau vinovații, căci nu voiau să se mânie pe nimeni, nu puteau urî pe nimeni. În ochii lor, evenimentul avea trăsături mitice, devenea inaccesibil pentru noi, oamenii, era un fapt incontestabil ce nu permitea nicio verificare.

Imaginea mea a Annei e țesută din fire străine care nu se

potrivesc între ele. Știam doar că Anna se născuse la Łodź ca fată de morar, cea mai frumoasă morăriță a lui Schubert, îmi ziceam, și mai știam și că frații ei lucrau în industria textilă la Łodź și în alte orașe, și că prosperaseră. Anna, în schimb, lucrase o viață întreagă în îndepărtatul Kiev în uriașa gospodărie a școlii de surdomuți a lui Ozjel, preda cursuri și ajuta la munca din ateliere, fiind mereu în mișcare și făcând tot ce trebuia făcut pentru copii. Anna purta un șorț până și în fotografia păstrată de Natașa în tot timpul războiului. Fotografia nu-i un instantaneu, Anna pozează de parcă s-ar fi gătit anume, privirea îi este mândră și sfidătoare.

Anna știa destule pentru a nu crede în propriile-i cuvinte despre bunele relații cu nemții, la urma urmei trimisese de la izbucnirea celui de-al Doilea Război Mondial destule pachete în Varșovia sub ocupație, primind de-acolo scrisori până în 1941. Pe cine voia să mângâie, să rușineze ori să amăgească cu aceste bune relații? Mătușa mea Lida avea treisprezece ani când a văzut-o pe bunica ei Anna pentru ultima oară, și ea și-a petrecut o mare parte din viață purtând un sort asemănător. La șaizeci de ani de la moartea Annei, când Lida era de-acum bătrână și bolnavă, a spus deodată: Mă duc la *babușka* Anna, de parcă s-ar fi gândit neîncetat la Anna, deși nu vorbea niciodată despre ea. Poate că Lida purta acel șorț al ei *in memoriam?* Pe toți i-au zguduit cuvintele Lidei, era ca o adiere de dincolo, și-au înțeles toți că Lida renunțase, dar că totodată făcuse o alegere – voia să plece la fel cum și Anna făcuse o alegere, rămânând la Kiev. Lida nu credea în resemnarea Annei în fața destinului. Profesorii care le predau surdomuților nu-și pot permite resemnarea, așa spusese Lida odată, se pare. Poate-și închipuia că asta fusese mândria Annei. Mândria unei profesoare care credea că poate transforma oamenii, pe timp de război ca și pe timp de pace – era o aroganță, poate, să creadă că ea, Anna Levi-Krzewina, putea să împiedice dacă nu invazia, atunci barem escaladarea răului, și asta nu printr-un act eroic, ci prin dezaprobarea, sau refuzul, sau

simpla ignorare a violenței. Era prea mândră să fugă din fața dușmanului, să-i întoarcă spatele, a rămas ca să-i arate dușmanului întreaga ei demnitate și pentru a-l reeduca, poate, în felul acesta, de parcă dacă rămânea, dacă nu credea în răul din om, dacă refuza să creadă în răul din om și în special în răul din germani, atunci și germanii ar fi crezut în bunele lor relații cu Anna Levi-Krzewina și nu în răul din ei; de parcă dacă ea însăși credea într-asta ori măcar se făcea că așa crede, atunci și aceia ar fi crezut sau s-ar fi făcut că așa cred, Anna și germanii așa-zicând în reciprocitate, fiindcă dacă de-atâta demnitate această femeie nu cunoștea frica, atunci nici nu trebuia să creezi motive de frică, și cum ar fi putut vizaviul ei să respingă o ofertă atât de generoasă? Anna provocase invincibila armată germană la un duel, germanii însă nu erau dispuși să recunoască arma ei. Să fi fost pentru ea mândria mai importantă decât supraviețuirea? Sau credea, poate, că doar perdanții își păstrează onoarea, perdanții în sens militar, desigur, în clipa când li se răpea orice brumă de demnitate, sau nu voia să mai trăiască fiindcă dacă așa ceva se putea întâmpla, nu mai exista onoare?

Și Liolia, sora mai mică a bunicii mele Roza, zace la Babii Iar. De ce n-a convins-o Anna pe fiica ei să părăsească orașul? Pe Liolia o chema, de fapt, Elena, i se spunea frumoasa Liolia, desigur pentru a evita comparația cu frumoasa Elena, căci pentru aceasta se duseseră războaie, iar ai mei fuseseră dintotdeauna împotrivă. Liolia nu rămăsese la Kiev doar din pricina mamei ei, așa cum o voia destinul cu cel mai tânăr copil, nu, ea avea deja treizeci de ani și era căsătorită, iar bărbatul ei, Vladimir Grudin, mult mai în vârstă ca ea, profesor la Conservator și compozitor, care scosese niște discuri cu muzică scrisă pe versurile lui Pușkin și compusese un balet *Alice în Țara Minunilor*, Vladimir se săturase de puterea sovietică, așa mi s-a povestit, și era convins că ar fi mai bine să vină germanii. În ciuda iubirii sale pentru Gustav Mahler, care de mult fusese ostracizat din

sălile de concert germane, el credea că sub germani va fi mai bine pentru simplul motiv că mai rău nu putea să fie. Și Liolia, prințesa visătoare, l-a crezut așa cum mulți, sub o putere sau alta, credeau pe-atunci că războiul va aduce vremuri mai bune pentru viața de zi cu zi, pentru muncă și pentru muzică. Liolia era pianistă, mi-a spus cineva, dar și cosea, mi-a spus altcineva, ba chiar lucra într-o fabrică de confecții. Vladimir nu voia ca ea să lucreze, ori nu voia ca ea să cânte? Trăiau în bune condiții în strada Bolșaia Jitomirska, la numai trei case distanță de Anna, n-aveau copii, în schimb un impresionant pian cu coadă și o pianină, multe pisici și multe perne pe canapele. O singură dată am văzut o fotografie a Lioliei stând lângă un râu îngust, scânteietor și aplecându-se peste apă de parcă începuse o mișcare nu prea clară, grațioasă și stângace totodată, și după cum mi-amintesc, petele de lumină ale soarelui jucând pe suprafața apei păreau s-o orbească nu numai pe ea, ci și pe mine.

Toată copilăria mea m-am temut de pianul care ajunsese la Kiev ca pradă de război și în anii șaizeci aterizase în familia noastră. Era depus în camera mea ca un obiect necunoscut din lumi străine, purtând inscripția cu litere aurite: „C. Hoffmann, furnizor al Curții imperiale”. Cu fiecare oră de pian mă scufundam mai adânc în fluviul unei spaime inexplicabile ce creștea mereu, și la un moment dat am terminat cu lecțiile de pian.

La șaptesprezece ani am scăpat din mână o ceașcă, și mătușa Lida, care din cauza acestei stângăcii m-a perceput la suprafața vieții ei, a spus deodată: Ești ca Liolia. Știam de pe-atunci cine fusese Liolia, și observația ei m-a paralizat în așa hal încât n-am îndrăznit s-o mai întreb pe Lida ce voise să spună cu al ei: „ca Liolia”.

Când anunțurile adresate evreilor „în totalitate” au fost lipite pe zidurile orașului, Vladimir Grudin a dispărut. Zile la rând n-a mai dat pe-acasă și unii au zis că s-a străduit să obțină de la

comandament o autorizație pentru Liolia ca să împiedice „strămutarea” ei. Bunica mea Roza, sora Lioliei, nu credea asta, chiar dacă nu mi-a spus nicicând că o socotea o minciună, dar simțeam că nu l-a iertat niciodată. Vladimir a dispărut pentru a reapărea cu ani mai târziu în SUA. A mai trăit patruzeci de ani, și bunica mea Roza credea chiar că-l auzise pe cumnatul ei la radio, la *Voi ce of America.* Liolia însă aștepta, mai aștepta chiar și când se îndrepta, mergând cu maică-sa pe Bolșaia Jitomirskaia, înspre râpă. Dar poate că Vladimir nici nu-i vinovat cu nimic. De ce însă atunci bunica mea spunea câteodată: *Orice, dar nu Mahler,* ca și cum ar fi cerut îndurare? Era înfricoșător cu ce repeziciune îl recunoștea pe Mahler – ca pe un pericol, ca pe ceva alarmant, și de fiecare dată se-nchidea, din reflex, ca o scoică, de parcă Mahler ar fi fost vinovat de toate, de parcă ar fi fost un simbol. Era rezultatul greșit de la capătul unui întreg șir de erori incorigibile. Era o greșeală a nemților să-l interzică pe Mahler și să nu recunoască armele Annei, era o greșeală a lui Vladimir Grudin să se fi încrezut în nemți, și era o greșeală a Lioliei să-l creadă pe Vladimir că totul se va termina cu bine, și să rămână, și să-l aștepte.

Acum câțiva ani, într-o zi din aprilie fiica Lidei, Marina, a sunat-o pe mama mea pentru a o felicita de ziua fiului ei, deci a fratelui meu, căci la noi e tradiție să-i feliciți pe părinți de ziua copiilor lor, chiar și atunci când aceștia sunt de mult adulți și locuiesc departe. A felicitat-o și a adăugat: Te felicit cu ocazia a trei zile de naștere. Mama era la curent cu două din ele, fiindcă fiul și nepotul ei s-au născut în aceeași zi, ceea ce-i destul de nostim – dar a treia?! Liolia, a spus Marina, Liolia s-a născut și ea astăzi. Niciunul dintre noi nu se interesase vreodată când fusese ziua de naștere a acestei femei dispărute așa de tânără. Bunica mea Roza, sora Lioliei, nu pomenise niciodată de asta, nici măcar atunci când propria-i fiică, mama mea, născuse chiar în această zi primul ei copil. Nici mătușa Lida nu i-a

spus asta vreodată mamei mele, deși toată viața știuse de ziua de naștere a Lioliei ca și de straniul hazard al celor trei aniversări, la baza căruia părea să stea un principiu mnemotehnic. Cândva, Lida trebuie să i-o fi spus și fiicei sale Marina, dar de ce vorbea Marina despre asta pentru prima oară abia la șaptezeci de ani de la moartea Lioliei, ca și cum după șaptezeci de ani s-ar fi deschis și arhivele metafizice – și ce voia să-nsemne că Marina, care nu mai știe nimic despre evreitate, o felicita pe mama pentru cele trei aniversări tocmai în ziua când Șlomo, fiul fratelui meu, al celui de-al treilea din acest lanț aniversar, se afla în ajun de Bar Mitzvah sa, urmând astfel, conform tradiției, să devină adult și să preia responsabilitatea pentru sine și pentru neamul său? De parcă ziua de naștere a unei femei, care fusese ucisă ca evreică deși nu mai avea nimic evreiesc în ea, și care murise fără copii, își găsise ecoul în ziua de naștere a unui băiat, a cărui familie se reîntorsese la iudaism.

Arnold cu cămașă și căită

Arnold era cel mai norocos dintre toți, lumea credea că se născuse cu cămașă, cum zic rușii, și căită. Tot ce se istorisea despre el era ca o fabulă. Copil fiind a căzut pe fereastră, dar a supraviețuit. Din cauza unei boli grave l-au operat scoțându-i două coaste, dar a rămas în viață, ba chiar s-a însănătoșit. Mereu pățea accidente și ghinioane, dar de fiecare dată scăpa neatins. Mi s-au povestit nesfârșite scenarii despre supraviețuirile lui Arnold, toate pe același calapod: poveștile salvării sale începeau invariabil cu Arnold având deja ștreangul de gât. Mi-l imaginam pe Arnold, și-mi imaginam ștreangul, dar ștreangul nu se potrivea cu acest Arnold roșcovan, pistruiat și ștrengar. Apoi se auzea răpăitul tobelor, ba nu, mai întâi călăul își sufleca mânecile și abia apoi se-auzeau cu adevărat tobele răpăind, trebuia să-ngenuncheze, sau nu, nu, îl duceau să-l împuște,

era în timpul războiului într-un sat ucrainean, unde nimeni n-avea habar că e evreu, lucrase ca măcelar și vânduse carne stricată, sau era cizmar și cuiul în talpă era chinuitor chiar și după ce pantoful fusese reparat, sau era revoluționar, partizan, rebel, sau cineva îl trădase pe Arnold și era dus la execuție mai mult de o dată, ca și cum ar fi posibil să te împuște de mai multe ori; oameni înarmați îl arestau pe Arnold, ei ca niște contururi negre, el ca un clovn rătăcit, și se-ndreptau spre pădure, totul arată într-atât de grotesc, aproape hazos, încât n-are cum să sfârșească rău și, da, în acest moment armata noastră ia orașul cu asalt și-l eliberează de nemți, de albgardiști, de venetici, și-l eliberează pe Arnold, și-l eliberează pe Abrașa, și-l eliberează pe Abram, unul și-același om, unchiul meu, fratele Rozei și-al Lioliei, fiindcă așa-l chema de fapt, Abram, Abrașa. Când eram mică nu reușeam să-mi dau seama ce război se dezlănțuise acolo, care armată, cea roșie sau cea albă, năvălise în oraș, mereu se spunea *a noastră,* da, bun, dar nu pricepeam dacă era de pe-acum eroica noastră armată sovietică sau a noastră de altădată, cea roșie, cea albă, cea țaristă, și nici de ce parte se afla Arnold și cine tot încerca să-l execute. Îmi părea că Arnold fusese salvat trecând prin toate războaiele, abia mai târziu am reușit să plasez salvările sale la timpul potrivit și în războiul potrivit, și încă mai târziu am înțeles că Arnold era evreu sau că trecea drept evreu, și că tot ce se întâmpla pe-atunci cu el și cu ceilalți avea de-a face cu asta. Că-l chemase cândva Abram am aflat-o abia de curând. Toată viața mea s-ar fi desfășurat altfel, mai comic, dar și mai evreiește, așa cred azi, dacă aș fi știut de la început că aveam în familie un Abrașa, un nume ce nu-l cunoșteam din viață, ci numai din bancurile generate în suite nesfârșite la fel ca fabulele cu supraviețuirile lui Arnold, și poate că și aceste fabule nu existau decât din cauza bancurilor.

Când războiul s-a apropiat, Abram a vrut să fugă din Kiev, dar s-a ocupat mai întâi de organizarea evacuării Asociației de surdomuți,

iar după asta n-a mai avut nici timp și nici mașină ca să-și mai pună familia și pe sine la adăpost.

Când s-a anunțat ordinul dat evreilor „în totalitate”, el s-a făcut nevăzut în apropiere de Kiev și a supraviețuit în timpul războiului ascunzându-se la țară cu ajutorul țăranilor ucraineni. Uneori se dădea drept meșteșugar, căutând de lucru prin sate unde nimeni nu știa că era evreu. Nevasta lui rusoaică Zinaida și Tolia, băiatul lor de trei ani, rămăseseră acasă în Kievul ocupat. Poate că Abram nu știa că salvările erau valabile numai pentru el, așa se face că din când în când trecea noaptea pe-acasă și le aducea mâncare de la țară. Vecinii au denunțat-o pe Zinaida la poliție pretinzând că avea contacte cu partizanii sau spunând că-l ascunde pe bărbatul ei evreu. Probabil că erau tineri din vecini, geloși pe Zina pentru că se căsătorise cu evreul Abrașa, și care după ce el dispăruse căutaseră din nou s-o curteze. Zinaida a fost arestată și împușcată în noaptea următoare, așa spuneau unii, iar alții spuneau că fusese torturată de Gestapo. Când poliția a ridicat-o pe Zinaida, micuțul Tolia se juca în grădina din spatele casei, și a avut norocul că se juca pe partea greșită a casei, cine știe dacă nu cumva moștenise supraviețuirea de la taică-său. Vecina Marusia l-a luat la ea și l-a crescut în timpul războiului, până la reîntoarcerea lui Abram.

După război, Arnold a lucrat toată viața cu surdomuții, ca profesor de sport, ca portar sau ca administrator al Asociației, și toți îl iubeau. Avea o căldură a inimii cum nu întâlnești decât în basme, și pe deasupra avea simțul afacerilor, în orice caz când era vorba de afacerile altora. Cât despre abilitatea lui de a negocia și a realiza un profit în interes propriu, o probă ne-o oferă schimbarea numelui său, întreprinsă din teama de antisemitismul de stat care crescuse în anii de după război: și-a schimbat numele din Abram în Arnold, cu toate că acest nume abia dacă suna mai puțin evreiesc, deși poate că întru câtva mai nobil și mai decent, ba chiar nițel vienez, însă în afară de evrei nu existau alții pe care să-i cheme Arnold. Era ca în

bancul cu Abrașa, care cumpără cu zece ruble un ou, îl fierbe și-l revinde apoi tot pe zece ruble, și când e întrebat care-i câștigul, el răspunde: Da’ zeama lungă?!

Spre sfârșitul vieții s-a căsătorit pentru a treia oară dovedindu-și încă o dată norocul, căci nici chiar Ida cea severă, care-ți cerea tot timpul să faci economie pentru ca totul să fie în perfectă ordine, n-a reușit să-i strice norocul și fericirea. O chema, de fapt, ca pe prima lui soție, Zinaida, gătea incredibil de bine și-mi dăruia în fiecare an de ziua mea o cutie cu ecleruri de ciocolată în formă de lebede, pentru ca și la noi acasă totul să fie în această zi în cea mai perfectă ordine. Verișoara mea Marina spunea mereu: Ei, da, ea ar mai merge, dar familia ei! Rudele ei ca dintr-un album de caricaturi, lacome, gălăgioase și agresive în toate privințele.

Când a murit Arnold, întreg Kievul surdomut a venit la înmormântarea lui, sute, mii de surdomuți cu un aer pașnic și liniștit, domnea o tăcere cum nu există decât între oameni care se înțeleg unii cu alții doar din priviri. Surdomutismul lor părea să fie doar un pretext pentru o pantomimă funebră ocultă, parcă erau gata să se dezlănțuie într-un dans. Arnold era eroul lor, regele lor și clovnul lor, și cât timp el era de față, nimic nu avea cum să sfârșească rău.

Poate Estera

Fie ca Domnul să te facă să știi pe-atât de multe, pe cât știu eu de puține, spunea *babușka* tatălui meu tot mereu. Repeta această frază pe un ton ușor ofensat, dar și cu mândrie. Nepotul ei Marik, adică tatăl meu Mirón, citea enorm. La vârsta de nouă ani devorase deja sute de cărți punându-le adulților întrebări care lui i se păreau cât se poate de simple, elementare. De regulă, *babușka* nu știa ce să-i

răspundă. Nu cunoștea nici maxima lui Socrate: Știu că nu știu nimic. Poate că tot repeta fraza ei pentru a se consola, sau pentru a-l mustra pe nepotul ei cel deștept, fapt e că *babușka* persista în deviza ei care amintea de un aforism antic: Fie ca Domnul să te facă să știi pe-atât de multe, pe cât știu eu de puține.

De la străbunica mea, de la *babușka* tatălui meu, n-au mai rămas în afara acestui enunț decât două lucruri: o fotografie și o poveste.

Când în august 1941 familia a părăsit Kievul, fugind de armata germană, iar bunicul meu Semion a trebuit să plece pe front, *babușka* a rămas acasă singură în apartamentul din strada Engels, o stradă care cobora abrupt în splendidul bulevard Kresciatik.

N-au luat-o pe *babușka.* Abia se mai putea mișca, și în toată această vară de război nu reușise să coboare scara și să iasă în stradă. Era exclus s-o ia cu ei, n-ar fi rezistat la acest drum.

Evacuarea semăna cu o excursie la căsuța lor de vară și *babușka* a fost lăsată în urmă în ideea că la sfârșitul verii se vor revedea cu toții. Luna iulie cerea schimbarea, și toți acești oameni de pe stradă duceau cu ei valize și boccele ca totdeauna vara, însă precipitarea și numărul lor prea mare trădau că, în ciuda anotimpului potrivit și a prezenței obișnuitelor bagaje, ceea ce se întâmpla n-avea nimic, dar chiar nimic în comun cu o excursie la căsuța lor de vară.

— Cred că o chema Estera, a spus tatăl meu. Da, poate Estera. Am avut două bunici, și pe una din ele o chema Estera, da, întocmai.

— Cum așa, poate? l-am întrebat indignată, nu știi cum o chema pe bunica ta?

— Nu i-am spus niciodată pe nume, mi-a răspuns tata, îi spuneam *babușka*, și părinții mei îi spuneau *mamă*.

Așadar Poate Estera a rămas la Kiev. Se deplasa cu dificultate prin locuința rămasă dintr-odată goală, mâncarea i-o aduceau vecinii.

— Credeam, a mai adăugat tata, că ne reîntoarcem în curând, dar ne-am întors abia după șapte ani.

La început nu s-a schimbat nimic fundamental în oraș. Pur și simplu veniseră nemții. Când i-a ajuns la urechi apelul „Toți evreii din Kiev trebuie să se prezinte punctual etc.”, a început pe dată să se pregătească. Vecinii au căutat s-o facă să renunțe. Nu vă duceți! Nici nu sunteți în stare să mergeți!

Controlul a fost efectuat fără cusur. Administratorii caselor au cercetat cu de-amănuntul toate adresele, listele cu locatari. Pentru a scăpa de Toți evreii (pe rusește) și de Evreii în totalitate (pe nemțește), au fost verificate școli, spitale, orfelinate și cămine de bătrâni. Operația a fost controlată de patrulele germane și ucrainene. Dar în casa cu numărul 11 din strada Engels administratorul era dispus să nu raporteze prezența acestei bătrâne, s-o treacă cu vederea, și asta nu pentru a o salva de la moarte, nu, căci nimeni nu se gândea la moarte, sau mai bine spus, nimeni nu gândea până acolo, evenimentele nu erau gândite cu-adevărat până la capăt, oamenii șchiopătau în urma lor. Dar gândiți-vă și dumneavoastră: la ce bun să pornească o bătrână la drum, chiar de-ar fi s-ajungă pe Pământul Făgăduinței, când nu mai poate merge? Nu vă duceți, i-au spus vecinii. Dar Poate Estera s-a încăpățânat.

Centrul orașului ardea de mai multe zile. Exploziile neîncetate îi terorizau pe locuitori. Casele săreau în aer cu o ritmicitate funestă. Mai întâi clădirea arhiplină a administrației forțelor de ocupație, apoi un cinematograf în timpul unui film, un club militar și un depozit de muniție. Nu se mai sfârșea. Clădirile erau minate de

Armata Roșie care se retrăgea și detonate prin comandă radio. În doar câteva zile bulevardul Kresciatik era în ruine. Tot centrul era cuprins de flăcări. Nemții, care la început se instalaseră aproape pașnic în oraș, au fost mai întâi dezorientați, apoi cuprinși de panică și de turbare în fața acestei forme de război de partizani, pe-atunci încă necunoscută. Părea că apelul către „Toți" și „în totalitate" era o consecință logică, o acțiune de reprimare întreprinsă împotriva celor presupus vinovați, ca și cum ei n-ar fi fost din capul locului considerați vinovați și dinainte condamnați, ca și cum apelul acesta ar fi fost lansat spontan, ca și cum n-ar fi urmat ca totul să fie pus în practică într-o succesiune demult stabilită. Dar despre asta și despre ce se-ntâmpla în oraș la nici 500 de metri de casa ei, Poate Estera nu știa, pare-se, nimic.

Până și brutăria de vizavi, de la colțul străzii Engels cu Meringovskaia, mai era permanent deschisă, după cum îi relatau vecinii. Cu numai trei etaje mai jos. Nu auzise exploziile? Nu simțise mirosul de ars? Nu văzuse incendiile?

Toți, asta vrea să-nsemne Toți, și-a spus ea de parcă ar fi fost o chestiune de onoare. Și-a coborât. Totul în jur sta neclintit. Povestea nu ne spune cum exact a coborât. Deși, nu. Trebuie s-o fi ajutat vecinii, altfel cum?

La intersecție, jos, străzile se înscriau într-o curbă, arcuindu-se în depărtare, și simțeai că, totuși, Pământul se-nvârtește. Ajunsă în stradă a rămas singură.

Nu se zărea nimeni în acest moment, în afara unei patrule. Poate că Toți plecaseră deja. Doi bărbați foarte bălai, zdraveni, aproape eleganți se plimbau agale și pătrunși de simțul datoriei lor prin intersecție. Era luminos și pustiu ca într-un vis. Când Poate Estera s-a îndreptat spre ei, a văzut că era o patrulă germană.

Nimeni n-a numărat câți polițiști ucraineni s-au aflat în prima zi a operațiunii pe străzile Kievului pentru a controla că Toți se prezentau. Erau mulți ucraineni, dar probabil, ba chiar în mod cert, *babușka* a preferat să se apropie de acești germani decât de niște ucraineni în care nu avea încredere. Oare avea de ales?

A mers spre ei, dar cât o fi durat acest *mers?* Fiecare să se ghideze aici după propria-i respirație.

Mersul ei s-a derulat ca un eveniment epic, și nu doar pentru că Poate Estera se mișca precum țestoasa din aporiile lui Zenon, pas cu pas – încet, dar sigur –, era atât de înceată încât nimeni n-o putea ajunge din urmă, și cu cât mergea mai încet, cu-atât mai imposibil era s-o ajungi din urmă, s-o oprești, s-o readuci acasă, și cu-atât mai puțin să i-o iei înainte. Nici chiar Ahile cel iute de picior n-ar fi putut-o face.

A coborât câțiva metri pe strada Engels, care înainte se numea Luteranskaia iar azi se numește din nou așa, da, după Martin Luther, o stradă străjuită de copaci magnifici, unde în secolul al nouăsprezecelea se stabiliseră oameni de afaceri germani și unde se construiseră două biserici germane, una foarte sus în capul străzii, și cealaltă la colțul cu Bankovaia, una din ele se afla chiar în fața primei mele școli. La patruzeci de ani după mersul *babușkăi* pe-aici, treceam în fiecare zi pe lângă aceste biserici germane.

Mai întâi s-a numit strada Luteranskaia, apoi strada Engels – adică strada lui Engels sau a îngerilor, căci *Engel* asta-nseamnă în germană. Oricine uita în ce Stat se găsea strada ar fi putut crede, într-adevăr, că era o stradă a îngerilor. Căci fiind atât de pieptișă, de abruptă, îi dădea aripi oricui cobora pe ea. Eram un copil sovietic, știam cine-i Friedrich Engels și-mi împământam pașii.

Poate că mersul zăbavnic al lui Poate Estera reflecta o eroare lingvistică. Idișul încă mai era limba maternă a evreilor mai în vârstă, fie că erau religioși și respectau tradițiile, fie că se precipitau în urma copiilor lor înaintând în linie dreaptă spre un luminos viitor sovietic. Mulți bătrâni evrei erau mândri de germana lor, și când au venit germanii se prea poate să se fi gândit – în ciuda a tot ce se povestea deja, și plutea în aer, și nu mai putea fi numit minciună – că ei, tocmai ei sunt rudele cele mai apropiate ale trupelor de ocupație, înzestrați cu privilegiul celor pentru care cuvântul înseamnă totul. Pur și simplu nu dădeau crezare zvonurilor și relatărilor care ajunseseră la Kiev din Polonia și din Ucraina în cea mai mare parte deja ocupată. Și cum ai fi putut crede asemenea zvonuri?

Bătrânii mai aveau în amintire anul 1918, când după tulburările militare și nesfârșitele volte ale caruselului puterii, germanii intraseră în oraș și se îngrijiseră să instaureze o anumită ordine. Și iată că din nou părea să se instaleze o asemenea ordine odată cu venirea germanilor. Aceste indicații precise în rusește: „Toți evreii din orașul Kiev și împrejurimi trebuie să se prezinte luni, 29 septembrie 1941, până la ora 8 dimineața, la răscrucea străzilor Melnik și Dokterivski (lângă cimitire)." Trebuie să aibă asupra lor acte, bani și obiecte de valoare, precum și îmbrăcăminte călduroasă, rufărie etc. Explicit, clar și inteligibil. Toți, la ora 8 și adresa exactă. Nu i-au neliniștit nici cimitirele, nici termenul depreciativ *zyd* de pe afișele rusești. Poate că asta se explica printr-o ușoară răsfrângere percepută din limba polonă și a celei din vestul Ucrainei, unde pentru evrei nu există alt cuvânt în afară de *zyd,* deși în rusește el sună atât de jignitor. Mai scria ceva și despre împușcare. În caz de încălcare a dispoziției – împușcarea. În caz de furt săvârșit de evrei – împușcarea. Deci numai dacă nu respectai regulile.

Cât timp a durat mersul *babuşkăi,* s-ar fi putut dezlănţui bătălii şi Homer ar fi început să enumere corăbiile.

Una dintre primele poveşti pe care mi le-a citit mama şi pe care după aceea, cine ştie de ce, mi le-a repovestit de mai multe ori, de-ai fi zis că în aceste repetiţii exista o forţă călăuzitoare, a fost povestea despre Ahile şi călcâiul său. Când maică-sa l-a scăldat în râul nemuririi, ţinându-l de călcâi, mi-a spus mama cu o voce mângâietoare de parcă povestea s-ar fi sfârşit deja… îl ţinea de călcâi, a spus mama, nu mai ştiu dacă era stângul sau dreptul – dar poate că mama nici n-a pomenit de asta, şi doar pe mine mă preocupă dacă era stângul sau dreptul, măcar că n-are nici cea mai mică importanţă.

Râul era rece, sugarul n-a ţipat, povestea se-ntâmpla pe tărâmul umbrelor şi toţi semănau cu nişte umbre, chiar şi sugarul dolofan părea că a fost decupat din hârtie. L-a scăldat în râu, povestea mama, ca să devină nemuritor, dar uitase de călcâiul lui. Mi-amintesc cum auzind asta, mi se făcea de fiecare dată atât de frică, încât sufletul îmi cădea în călcâie, cum se spune în ruseşte când te apucă spaima, poate că sufletul e mai în siguranţă când se refugiază în călcâie, rămânând acolo până ce trece primejdia. În acele clipe nu mă mai puteam mişca şi abia dacă respiram, fiindcă ştiam: călcâiul pe care-l ţinea mama lui Ahile întruchipa ceva ineluctabil, ceva funest. Mă gândeam şi la vrăjitorul cel rău din basme, la КощейБессмертный Вессмерthbiâi, Koşcei Besmertnîi, Koşcei Făr-de-Moarte care, ce-i drept, era muritor, numai că moartea lui se-ascundea în vârful de ac, acul în ou, oul în raţă, raţa locuia într-un stejar iar stejarul creştea pe o insulă, despre care nimeni nu ştia unde era. Iar în cazul ăsta – un călcâi gol!

Zăream pe perete umbra mamei mele arătând ca o figură pe o amforă din teracotă, mă gândeam la mama lui Ahile, la Styxul cel

negru și la tenebroasa împărăție a umbrelor, apoi la râul nostru lat pe care-l traversam zi de zi în drumul meu spre școală, la împărăția noastră a umbrelor și din nou la mama mea, care-mi povestea într-un mod incredibil de lung, epic și digresiv istoria lui Ahile cel iute de picior, îmi povestea despre Troia, despre prietenia lui Ahile cu Patrocle și despre mânia lui. Rostea de mai multe ori cuvântul „mânie”, și povestea mânioasă mai departe cum Ahile a murit din cauza prieteniei lui cu Patrocle, fiind nimerit drept în călcâi de săgeata trasă de Paris și dirijată de Apolo. Nu pricepeam de ce Apolo, patronul și protectorul muzelor, dirijase această săgeată chiar în locul unde în acele clipe se ascundea și sufletul meu înfricoșat.

Și-așa, povestea lui Ahile a devenit propria mea vulnerabilitate, punctul meu slab – căci mama m-a scăldat în această poveste, în râul nemuririi, ca și cum asta mi-ar fi asigurat protecția nemuritorilor, însă călcâiul meu a uitat-o, călcâiul unde sufletul meu, chinuit de spaimă și presimțind ceva funest, s-a înfășurat ca un sul, și-am înțeles că fiecare din noi trebuie să aibă ceva vulnerabil, călcâiul, sufletul, moartea – unica dovadă a nemuririi noastre, în fond.

În fond, decisive erau mijloacele de transport. Cine o putea face fugea din Kiev. Când Semion și-a strigat familia să coboare în zece minute la camionul care-i aștepta, hârdăul cu ficusul se găsea deja pe platforma de încărcare. Năucit de haos, vecinul îl dusese acolo, gata să fie evacuat. Pe platformă mai erau două familii, saci, valize, boccele și tocmai ficusul acesta în hârdău, un simbol al casei și căminului. Nu mai era loc pentru încă o familie. Cu un gest brusc, Semion a dat jos ficusul din camion și a depărtat valizele pentru a le face loc soției și celor doi fii ai săi. Așa a rămas ficusul pe marginea abruptei străzi Luteranskaia.

Văd frunzele acestui ficus care acum, în anul 1941, își clatină capul în tactul evenimentelor mondiale. Îmi datorez existența acestui ficus.

Citesc ce-a scris tatăl meu despre evacuarea sa. Totul corespunde, nu lipsește decât ficusul despre care îmi povestise altădată. Totu-i intact și la locul său: un băiețel miop și buimac – viitorul meu papă tatăl lui decis, într-o nouă uniformă, camionul, vecinii, valizele, boccelele, haosul, graba. Totu-i aici. Ce lipsește e numai ficusul în hârdău. Constatând pierderea, simt cum îmi fuge pământul de sub picioare. Au dispărut pârghia și punctul fix al poveștii mele.

Cu toate astea văd limpede ficusul în fața mea, stând singur și părăsit în dreptul casei părintești a tatălui meu. Frunzele-i tremură în tactul armatei germane mărșăluind în oraș. Auzind tropăiala pe care-ai putea-o acompania fluierând Șostakovici, realizez că tatăl meu n-a supraviețuit decât pentru că ficusul a fost îndepărtat din camion. Bineînțeles că ficusul trebuia îndepărtat. Ar fi fost absurd ca ficusul să fie evacuat în locul băiatului. Dar ținând seamă de logica evenimentelor de-atunci, ar fi putut fi normal și-așa ceva. Simpla ipoteză că printr-o întâmplătoare, fie ea și fictivă, înlănțuire de împrejurări – ia imaginați-vă numai! – acest băietei ar fi trebuit să rămână la Kiev mă lasă fără posibilitatea să-mi spun povestea, îmi pune existența la îndoială. Pierzi din mână o singură carte, și gata, nu mai poți juca în continuare.

Congenerii acestui băiat, cei rămași în oraș – deși, gândindu-mă mai bine, „congeneri” e un termen neutru, haideți să spunem „evreii”, e mai simplu, mai simplu în sensul că se-nțelege mai bine, ca și cum ai putea să-nțelegi mai bine, dar din nefericire, sau în mod fatal, chiar este mai inteligibil, *postfactum,* firește abia *postfactum,* când știi ce s-a întâmplat apoi, ceea ce tot nu justifică defel ceea ce s-

a întâmplat –, așadar cei rămași au fost mânați la Babii Iar sau, cum obișnuiește să scrie mama, la Bl, ca și cum toată lumea ar ști ce-nseamnă Bl sau ca și cum ea n-ar putea cu-adevărat, și vreau să spun: *cu-adevărat,* să-i spună locului pe numele său întreg. Iar acolo i-au împușcat. Dar cu siguranță că știți asta. Kiev e la fel de departe de-aici ca și Parisul.

Și acum știu la ce-mi trebuie ficusul.

— Papă, ai uitat ficusul.

— Care ficus? Nu-mi amintesc de niciun ficus. Valize, boccele, saci, lăzi. Dar un ficus?

— Papă, doar mi-ai povestit despre ficusul care a fost dat jos din camion.

— Ce ficus? Nu-mi amintesc de el. Poate că am uitat de asta.

Eram fixată pe-acest ficus, eram ficusată, ca să zic așa. Nu pricepeam cum se poate uita așa ceva. Nu pricepeam ce-ar trebui să fi pățit cineva ca să uite de asta.

Ficusul îmi pare că este personajul central dacă nu al istoriei universale, cel puțin al istoriei mele familiale. În versiunea mea ficusul a salvat viața tatălui meu. Dar dacă nici chiar tata nu-și mai amintește de el, atunci poate că ficusul nici n-a existat în realitate. Când mi-a povestit despre evacuare, se prea poate ca în închipuire eu să fi umplut golurile din stradă cu detaliile ce lipseau.

A existat ficusul sau este o ficțiune? Oare ficțiunea s-a născut din ficus, sau invers? Poate că nu voi afla niciodată dacă ficusul care l-a salvat pe tata chiar a existat cândva.

Îi telefonez tatălui meu și el mă consolează.

— Chiar dacă n-a existat, un asemenea act ratat spune uneori mai

mult decât o inventariere foarte meticuloasă. Uneori tocmai stropul de poezie face amintirea veridică.

Astfel a fost reabilitat ficusul meu fictiv ca obiect literar.

Nu trecuse încă nicio săptămână, când tata mi-a spus: Cred că-mi amintesc de un ficus. Poate. Sau tu mi-ai vârât ficusul ăsta în cap?

Dacă bunicul meu n-ar fi dat jos din camion acel ficus ipotetic, băiatul de nouă ani, care mai târziu a devenit tatăl meu, n-ar mai fi încăput în Arca acelui camion, n-ar mai fi apărut pe lista de supraviețuitori, iar eu n-aș mai fi existat. Cum n-a existat niciun ficus, dar noi existăm, asta-nseamnă că el totuși a existat sau în orice caz trebuie să fi existat unul, căci de n-ar fi fost așa, nici noi n-am fi existat, nu ne-am fi putut salva, spun „noi” și mă gândesc la tatăl meu, căci dacă tata n-ar fi fost salvat, cum și-ar mai fi putut el aminti de acest ficus și cum l-ar fi putut mai înainte uita? S-a dovedit, așadar, sau s-ar putea dovedi că ne datorăm viața unei ficțiuni.

Cherr Ofițeer, a început *babușka* cu inflexiunile ei inconfundabile, convinsă că vorbește germana, *zain Zi zo fain, sagen Sie mir, vas zol ih denn machen*? *Ih hob di plakatn gezen mit instruktțies far yidn, aber ih kan nișt loifn azoi șnel.* [11]

Au împușcat-o pe loc cu o rutină nepăsătoare, fără să-și întrerupă discuția și fără ca vreunul să se fi întors cu totul spre ea, absolut în treacăt. Sau nu, nu. Poate că ea i-a întrebat: Fiți așa amabil, *Cherr Ofițeer,* și spuneți-mi, vă rog, cum ajung eu la Babii Iar? Trebuie să fi

---

11 Fiți așa drăguț, mi-ați putea spune ce trebuie să fac? Am văzut afișele cu instrucțiunile pentru evrei, dar nu pot să merg așa repede.

picat într-adevăr inoportun. Și cui îi place să răspundă la întrebări stupide?

Observ această scenă, ca Dumnezeu, din fereastra casei de vizavi. Poate că așa se scriu romanele. Poate și basmele. Sunt sus, văd totul! Uneori îmi iau inima în dinți și mă apropii plasându-mă în spatele ofițerului ca să trag cu urechea la discuția lor. De ce stau cu spatele la mine? Mă-nvârtesc în jurul lor și nu le văd decât spatele. Oricât mă străduiesc să-i privesc în față, pe *babușka* și pe ofițer, oricât mă-ntind ca să le văd fetele, încordându-mi toți mușchii memoriei mele, ai imaginației mele și ai intuiției mele – nu-i nimic de făcut. Nu le văd fețele, nu înțeleg, iar cărțile de istorie tac.

De unde cunosc amănunțit povestea asta? Unde am auzit-o? Cine ne șoptește poveștile pentru care nu există martori și la ce bun? Are vreo importanță dacă această bătrână e *babușka* tatălui meu? Și ce dacă ea n-ar fi fost nicicând bunica lui preferată?

Pentru această poveste s-au găsit într-adevăr niște martori. În 1948 familia tatălui meu s-a reîntors la Kiev, la șapte ani după evacuarea lor semănând cu o excursie la căsuța de vară, după șederi la Rostov, la Așgabat și mai mulți ani la Barnaul din regiunea Altai. Casa din strada Engels fusese distrusă, ca de altfel întreg cartierul. Tot ce mai rămăsese din casă era o cutie, un schelet. Pe balconul de la etajul cinci era un pat, dar niciun drum nu mai ducea la el. Interiorul casei dispăruse complet, la fel și scara. Într-o fotografie aeriană făcută de nemți în noiembrie 1941 se mai vedea patul acesta pe care tatăl meu de nouă ani pe-atunci încă se mai lungise la soare în prima vară de război.

Când Poate Estera pășea singură împotriva timpului, au existat în povestea noastră o mulțime de martori nevăzuți: trecători, vânzătoarele din brutăria cu trei etaje mai jos și vecinii din spatele perdelelor acestei străzi foarte populate, o masă fără chip nemenționată nicăieri, pentru marile coloane de refugiați. Ei sunt cei din urmă povestitori. Unde s-au mutat cu toții?

Bunicul meu Semion a căutat multă vreme un om care să știe ceva despre *babușka.* Cel care i-a povestit totul a fost administratorul casei ce nu mai exista. Mi se pare că în acel 29 septembrie 1941 era cineva la fereastră. Poate.

CAPITOLUL 6

Dedușka

Tăcerea bunicului

Zâmbea blajin, stânjenit de fericirea de care avea parte, de parcă simplul fapt că ședea așa era apogeul existenței sale. Ședea în fotoliu, le zâmbea nepoților și tăcea. Puteai crede că nu doar firea lui, ci viața pe care-o dusese îi dăruise pacea sufletească. În iunie 1941 plecase la război, nimerind la Kiev într-o încercuire, își petrecuse apoi aproape patru ani ca prizonier de război, supraviețuind, dar nu se mai întorsese la familia lui. Cu patruzeci și unu de ani mai târziu am fost martora reîntoarcerii sale din război.

Nebuna din tramvai avea dreptate. Afară erau deja anii optzeci, dar când tramvaiul a intrat în curbă, ea i-a întrebat mai întâi pe călătorii de lângă ea, apoi pe controloarea grasă și transpirată, și în cele din urmă pe mine, care aveam unsprezece ani, cum se terminase războiul și dacă se terminase cu-adevărat. Întreba de sfârșitul războiului așa cum ai fi întrebat de o stație de tramvai, de parcă de răspunsul primit depindea unde urma să coboare. S-a terminat războiul?

Cu jumătate de an mai târziu s-a întors și bunicul. Multă vreme n-avusesem bunic, și deodată, iată-l. Mai întâi l-am vizitat în grădina lui, apoi s-a mutat la noi – acasă, a spus el, vreau acasă.

Bunicul meu, unicul ucrainean din familia noastră, tocmai el, a nimerit la Mauthausen, după cum mi s-a povestit. Reîntors în

Uniunea Sovietică, a fost trimis într-un așa-numit lagăr „de filtrare" și anchetat. O femeie l-a ajutat să fugă din lagărele noastre. Pentru mine, „lagărele noastre" suna aproape tandru, nu știam că există pentru asta un cuvânt tăios, *gulag,* pe-atunci nimeni nu-l folosea. Bunicul meu a rămas la femeia care îl salvase, lucru logic și clar, așa mi s-a spus, doar îl salvase, așa că a rămas la ea, trăind în Kiev dar neîntorcându-se la familia lui, nu la Roza lui și la cele două fete care pe-atunci aveau deja zece și optsprezece ani. Eu aveam doisprezece când s-a întors după patru decenii de absență. Ședea tot timpul în fotoliu și zâmbea. A murit peste un an, acasă.

În această versiune compactă totul se potrivea. Prin fața mea defilau în ritmul unei balade cele câteva rânduri din viața sa. Nu puneam întrebări și nu mă îndoiam de nimic. Fusese plecat, și-acum era aici.

Mi-am repetat povestea sa și-atunci, și mai târziu, ca și cum voiam s-o învăț pe de rost, dar ceva rămânea neclar, tulburându-mă. Să fi fost cariera lui spectaculoasă din Ministerul Agriculturii? Lagărul? Reîntoarcerea? înainte de război avusese o ascensiune rapidă ca agronom și zootehnist, era un lucrător destoinic, prezentabil și frumos, spunea mama, și avea succes la femei. Cândva, prin anii treizeci, obținuse un post înalt în Ministerul Agriculturii, mergea la conferințe în țările baltice, cumpăra de-acolo vite de prăsilă pentru Ucraina, rochii și ciorapi de mătase pentru Roza, a doua lui soție. În timpul marilor epurări n-a fost pedepsit pentru călătoriile lui în străinătate. Poate că plecase acolo abia după ce țările baltice nu mai erau *străinătate*, ci o parte a marii noastre familii forțate – după acel pact când războiul deja izbucnise pentru baltici, dar nu încă pentru noi.

Când l-am cunoscut pe bunicul meu, era slab și înalt, avea trăsături fine și ochi de-un albastru spălăcit, arăta mai degrabă ca un bătrân german distins, așa cum mi-i imaginam pe-atunci pe bătrânii

germani, decât ca un pensionar și fost agronom sovietic. Foarte rar spunea *da* sau *harașo,* și-mi părea că vorbește cu accent, într-atât de curios și de străin sunau cuvintele în gura lui. Era un sentiment ciudat să mă trezesc la doisprezece ani cu un bunic de parcă el se născuse după mine.

Zâmbetul îi nutrea tăcerea. Nicio povestire din război, nicio vorbă despre trecut, despre cele trăite, niciun: *Ce timpuri.* Azi mi se pare bizar că noi, copiii, nu l-am întrebat niciodată nimic despre ce i se întâmplase – noi, copiii anilor șaptezeci, îmbibați de spiritul acestui război, de acest război care pentru noi era cea mai importantă introducere în istoria universală, un război care impunea o educație sentimentală, pierdere și iubire, prietenie și trădare, cu toții ne inspiram din izvorul nesecat al acestui război.

De 9 Mai, de ziua Victoriei, grupul nostru de cinci fete se găsea în fața stației de metrou felicitându-i pe veteranii de război. Pe lângă noi au trecut mii de asemenea veterani care se întorceau de la parada festivă din centrul orașului acasă, la periferie. Strânseserăm banii pe care părinții ni-i dăduseră să ne luăm prăjituri și înghețate, puseserăm deoparte fiecare copeică și cumpăraserăm sute de cărți poștale și de flori. De 9 Mai narcisele nu costau decât trei copeici firul, și lalele, cinci.

Vreme de trei săptămâni scrisesem pe cărțile poștale, după școală, ore în șir: *Dragi veterani! Vă felicităm cu ocazia acestei sărbători a bucuriei!* Văzându-i apoi pe bărbații în vârstă, deseori erau și femei, cu medaliile lor, fugeam la ei și le dădeam câte o carte poștală și o floare – și asta nu la festivitățile rituale desfășurate în fața monumentelor, nu la școală când veteranii ne vizitau, spunându-ne poveștile lor, nu, ci în stația de metrou de lângă hotelul Turist. Cel mai surprinzător era că o făceam de bunăvoie. Făceam exact ceea ce ne cereau și ideologii școlari: Cinstiți-i pe veterani!, numai că o

făceam ignorând constrângerea și în ciuda permisiunii, având sentimentul că făceam ceva revoluționar. Nimeni nu ne dăduse nicio misiune, nimeni nu ne dăduse ideea, nimeni nu ne lăudase. Ne simțeam ca niște aventuriere. Îi felicitam din toată inima pe cei care ne salvaseră, după cum suna formula sovietică oficială, care pe deasupra mai era și adevărată având în vedere acel război de exterminare. Cine-ar avea dreptul să spună că urmam propaganda de război sovietică? Veteranii ne întrebau cine ne trimisese, căci și ei simțeau că încălcăm niște reguli.

Dar tot l-am ratat pe bunicul meu. El nu exista în mulțimea asta de eroi festivi, nu avea medalii și nu se alătura cetelor care cântau și dănțuiau de ziua Victoriei, amintindu-și de tinerețea lor sălbatică de soldați. Iar eu n-am pus întrebări. Despre milioanele de prizonieri de război nu se vorbea, nici nu erau pomeniți, cuvântul nu era folosit decât pentru nemții care după război trebuiseră să reconstruiască orașul Kiev. Prizonierii noștri de război erau excluși din Marele Război de Apărare a Patriei, și șterși din memorie. Ce-i de mirare că bunicul meu nu exista? El venea dintr-o altă istorie, dintr-un alt război.

E interzis să fii făcut prizonier, și dacă totuși se-ntâmplă, e interzis să supraviețuiești. Aceasta era una din aporiile sovietice de război trecute sub tăcere. Cine supraviețuiește e un trădător, și mai bine să mori decât să trădezi. De aceea, cine se-ntoarce din prizonierat e-un trădător și trebuie pedepsit. Aceste silogisme ne erau inculcate cu o implacabilă logică antică și erai fără apărare în fața lor, într-atât de clasice păreau aceste fraze șlefuite parcă pentru veșnicie, iar cine nu-i cu noi e împotriva noastră, asta deși Statul nu ne lămurise defel că era vina lui că soldații n-aveau muniție, că luptau cu o tehnică învechită și că marii noștri strategi erau cei care permiseseră încercuirea armatei lor de milioane de oameni.

O gaură neagră se căsca între încercuirea de la Kiev și fotoliul în care ședea bunicul.

Pauză de prânz la Mauthausen

Este ora douăsprezece fără nouă minute când telefonez la Mauthausen, altădată lagăr de concentrare, astăzi loc comemorativ. Mult timp nu-mi răspunde nimeni. Undeva, departe, telefonul sună și sună. Am senzația că telefonez în trecut și că nu-i nimeni acolo.

Nu telefonez în fiecare zi unui lagăr de concentrare. La drept vorbind, e pentru prima oară. Orele de lucru le găsești pe internet. Pauză de prânz de la orele 12.00 la 13.00. Prin urmare cineva ar mai trebui să lucreze încă nouă minute. Am devenit atât de nemțoaică? Las să sune și iar să sune la celălalt capăt. Pe ecran e deschisă încă o pagină *web.* Aș vrea să cumpăr câteva cadouri de Crăciun.

Îmi imaginez camera de la celălalt capăt al firului. Cu fiecare țârâit ea se extinde tot mai mult, dintr-un birou obișnuit se transformă într-un tunel infinit. Privirea-mi cercetează scara în spirală, umbrele, contralumina. Hitchcock sau Orson Welles, un ușor vertij, o pâlnie. Așa-mi imaginez biroul din memorialul Mauthausen.

Când pâlnia aproape că m-a-nghițit, țârâitul se oprește și-aud o voce depărtată de femeie. Mă informează ceva într-o austriacă rapidă și închide. Îmi trebuie ceva timp ca să pricep că n-a fost robotul telefonic.

Eu sunt clienta. Femeia de la celălalt capăt al firului este prestatoarea de servicii. Ea muncește iar eu sunt beneficiara muncii ei. Știu că femeia a spus la sfârșitul propoziției ceva de genul: Nu răspunde nimeni. Nu mi-a dat nicio șansă s-o întreb cum se face că

nu răspunde nimeni, din moment ce ea tocmai vorbește cu mine.

Mai formez numărul o dată. După multă vreme aceeași doamnă ridică iar receptorul. Pentru a doua oară scuipă din ea fraza perfect lustruită. După al ei Nu răspunde nimeni, strecor rapid un: Și de ce nu? Ecranul computerului afișează șase interlocutori pentru Mauthausen, dar aceștia nu se află la Mauthausen, ci la Viena în Ministerul de Interne. E pauza de prânz, spune femeia. Mai sunt nouă minute, zic eu. Mint, e deja douăsprezece fără șapte minute. Nu mănâncă după ceas la secundă, spune ea. Atunci să revin într-o oră? încercați. Nu-mi vine în minte s-o întreb pe cucoană de ce nu vorbește chiar ea cu mine din moment ce tot vorbește cu mine. Oare în ce-i transformă munca pe oameni, de fapt?

Grădina

Când și când vreun peregrin
Vine-n poartă pe o sumbră cale.
Auriu dă pomul harului în floare
Din al gliei rece must sorbind.
Georg Trakl

Pe bunicul meu Vasilii Ovdijenko, căruia eu îi ziceam *deduska* Vasia, toți ceilalți îl numeau *Ded* Vasia căci, socoteau ei, lui nu i se potrivea un nume de alint. Când în 1982 reapăruse în familie după peregrinarea sa determinată de război, adusese cu sine și grădina. Era un miracol, o fericire, o normalitate. Toți în jurul nostru aveau o grădină, o căsuță de vară, o bucată de pământ de unsprezece ari și o *babușka* la țară – noi însă, nu. Toți care aveau ceva bani sau lucrau în fabrici și institute științifice cu nume sonore, funcționari oarecare, ingineri, vânzătoare, medici, muncitori constructori, da, aceștia în special, cu toții aveau câte o căsuță de vară. Numai noi, nu. Era

sărăcie sau neputința de a agonisi ceva, eu însă credeam că ar fi blestemul cărților. Aveam mii de cărți pe care le căram după noi la toate mutările, și dacă în general se mai putea respira în apartamentul nostru, asta doar grație prietenilor de familie care nu mai înapoiau cărțile împrumutate. Îmi ziceam că fuseserăm blestemați din cauza cărților și visam la o *babușka* purtând basma colorată și având mâini negre, bătucite, la o grădină cu meri, la o bucată de pământ pe care să crească florile mele, doar ale mele. Poate că simțeam în mine ceva din inerția țării mele agrare de care aparțineai numai dacă aveai și tu o bucată de pământ. Mie mi-ar fi ajuns un trandafir pe o planetă micuță, l-aș fi îngrijit, pentru el aș fi renunțat la somn și n-aș fi respirat decât pentru el, precum Micul Prinț. Noi însă n-aveam pe nimeni care să trăiască pentru noi la țară, n-aveam nicio bucată de pământ și împărțeam o singură planetă cu omenirea întreagă. Mama preda istorie, tata scria, și florile din balcon nu-mi ofereau consolare.

Și pe neașteptate, un bunic, un agronom, un ucrainean. Care avea o grădină, și prin urmare aveam și eu grădină. Toți ceilalți n-aveau decât niște căsuțe de vară, pretutindeni același paradis de căsuțe de vară, unsprezece ari cu căsuță, strat de legume și chestii practice de la felurite ierburi până la tomate pentru agrementarea supraviețuirii. Bunicul meu avea o grădină plină de trandafiri.

Ca să ajungem la grădină luam tramvaiul, noul tramvai rapid care după un drum lung ne ducea direct la bunicul meu. Nu exista decât în această parte a orașului, departe de centru, o atracție futuristă: șinele nu aveau nici rosturi, nici ramă, iar tramvaiul mergea fără să frâneze la intersecții sau s-o cotească în străduțe înguste, impetuos ca o pasăre pe cer, un zbor impetuos până la ultima stație, și pe fereastră zăream blocurile, fabricile, faimosul Institut de Construcții Aeronautice – groaznicele progrese ale civilizației noastre groaznice. Și aici locuiau oameni. Înainte ca

tramvaiul să închidă cercul pentru a zbura apoi la fel de impasibil în cealaltă direcție, angajându-se în rigoarea fără de ieșire a șinelor bine fixate, el oprea scurt și noi coboram. Care noi? Nu-mi amintesc de nimeni care să mă însoțească. Nu eram decât eu și bunicul meu, care mă aștepta în grădină.

Și-așa ajungeam la el străbătând aglomerarea de căsuțe de vară cu toți acești oameni, care dăruiau lucrurilor lor vechi o a doua viață, pantaloni jerpeliți, fuste de vară ale căror fermoare se deschideau tot timpul, pantofi uzați, deseori femeile erau în desuuri de in, și ce dacă ne vede careva, doar suntem pe proprietatea noastră. Mulți stăteau o veșnicie în dreptul gardului, spărgând între dinți semințe de floarea-soarelui și răsucindu-se ca floarea-soarelui tot mereu după soare, iar când acesta apunea erau precum solanaceele, precum tomatele rele dintr-o carte pentru copii. Era o societate destinsă, vegetativă, fără pudoare, mi-era un pic frică de ei. Nu le cunoșteam legile, aș fi vrut să fiu dintre ei ca să mă întorc și eu după soare. Se uitau la noi fără să clipească, arătam mult prea citadini, anti-căsuțe de vară și străini. Știau ceva despre viață ce noi nu știam. Nu ne puteam adapta niciodată, nu ne creșteau rădăcini, nici măcar nu reușeam să ne mișcăm mai încet, țâșneam înainte ca niște păsări. Grădina bunicului se afla la capătul așezării lângă liziera pădurii.

Acolo creșteau zeci de soiuri de trandafiri din cei galbeni, albi, roșii, roz, aproape negri, mici roșu-portocalii, violeți, maronii. N-am văzut asemenea trandafiri nici chiar în cele mai frumoase straturi de flori plantate în cinstea realizărilor sovietice. Grădinile noastre botanice erau pline de trandafiri din toată lumea, prevăzuți cu tăblițe pe care erau scrise cele mai ciudate nume: ele evocau țări îndepărtate, lumi pierdute și dorurile noastre nevisate, care și ele ajungeau la maturitate. În marea grădină a țării s-a încercat decenii la rând altoirea cât mai multor soiuri, în special a soiurilor de mere,

lucrându-se în același timp zelos la reducerea tipurilor umane existente.

Bunicul avea niște meri din soiul *Glorie învingătorilor* – un adevărat deliciu al victoriei asupra fascismului. El însă nu era un învingător. Pe de altă parte, în mijlocul grădinii sale creștea un măr din soiul Paradis care arăta ca un pitic distins printre giganți.

Aveam deja paradisul meu, grădina mea Eden din centrul marelui oraș: la capătul străzii unde mă născusem și unde trăise bunica înainte de război, se găsea un palat, un fost institut pentru fetele de aristocrați, care mai târziu a fost rebotezat în Palatul lui Octombrie – în aripa lui stângă dansasem ani în șir, în timp ce în aripa lui dreaptă cântasem ani în șir. Acolo, în fața palatului, creșteau trandafiri de lună de toate culorile posibile, erau sute din aceștia. Ceea ce aparține tuturor, așa știam, nu aparține nimănui, și de aceea le luam apărarea. De la același mare Nimeni mi-am apropriat, spre folosul meu personal, și dealul pe care se afla palatul. Mi-am petrecut ani întregi din copilărie șezând pe acest frumos deal din Kiev, mai sus de cea mai importantă stradă din oraș, direct deasupra pieței Maidan. Marți, joi și sâmbătă: balet. Miercuri, vineri și duminică: cor. Într-un mic luminiș de pe deal, printre castani străvechi și tufișuri parfumate, creștea un măr Paradis. Cu niște minuscule mere amărui și proaspete pe care le mâncam dintr-o înghițitură, cu cotor cu tot. Primăvara tot povârnișul era plin de violete sălbatice. Natura triumfa în plin oraș, ea triumfa iar eu îmi petreceam niște minunate ceasuri de plictis pe acest deal, și mai târziu, mult mai târziu am auzit un cântec care începea chiar așa: „Șezând pe-un deal frumos”.

Când am auzit pentru prima oară cântecul, am aflat și că în anii treizeci palatul meu fusese locul principal unde NKVD-ul îi tortura pe arestați, mii de oameni fuseseră executați aici. Frumosul meu deal se depărta de mine, în derivă, stropit cu un roșu-carmin, cu

pământul îngrășat de amarele merișoare Paradis care acum mi se păreau îmbibate în sânge. Execuțiile aveau loc de cealaltă parte a dealului, mi-a explicat de curând un istoric, de parcă astfel merele mele rămăseseră de o puritate imaculată și eu fusesem scutită de păcatul originar. De câte ori mă gândesc la merișoarele Paradis în gură îmi persistă un gust ca și cum merele din grădina bunicului ar fi fost și ele contaminate de sânge străin. În anii treizeci, când el lucra deja ca agronom, colectivizarea dusese la marea foamete care, în treacăt fie spus, exterminase țărănimea; dar oare el, atât de competent și de zelos, încât îl promovaseră în funcția de șef-adjunct al regiunii Kiev în sectorul creșterii vitelor – și asta chiar în perioada când prospera țară a pământului negru începea să moară—, așadar el, care iubea atât de mult vitele și pământul, nu cumva se făcuse și el vinovat?

Lângă liziera pădurii, în grădina bunicului meu creșteau niște zmeure albe uriașe, așa cum nu mai văzusem niciodată. Existau roze roșii și roze albe, și nu era război. *Trandafiri de lună chinezești* și *Stelele lui Octombrie, Marea Iubire* și mulți alții ale căror nume nu le știam, printre care și *Gloria Dei,* eu credeam că Dei e numele de familie al unei doamne frumoase, sau *Gamburg* – unde vine asta, Gamburg? – și desigur *Dolce Vita.* În mijlocul acestei grădini de trandafiri stătea bunicul meu lângă micuța lui gheretă de paznic. Și când îmi amintesc acum de toate astea și-ncerc să mai pătrund o dată în regatul acesta parfumat și zumzăitor, nu reușesc s-o fac, ci văd doar o imagine înrămată: trandafirii, tufișurile, zmeura și mărul Paradis. Încerc să-mi vâr capul în tablou precum Alice în Țara Minunilor, când zice: „Vreau să intru în grădină!” Doar în această grădină mai vreau să intru, această grădină care s-a contopit cu toate basmele din lume, cu potecile ei misterioase și urmele lăsate de niște animale necunoscute. *Numele rozei, Gloria Dei, a rose is a rose, Dolce Vita.*

În mijlocul paradisului de la liziera pădurii, bunicul meu stă tăcut, zâmbitor, fericit, și-și cultivă grădina.

Scrisorile de vineri

Dinspre mal am auzit o voce: „Haide, vino, rusule”, și-am văzut un soldat neamț cu pușca ațintită asupra mea. L-am implorat: „Nu mă omorî, te rog, mama nu mă are decât pe mine V *vorbeam rusește, nu m-a înțeles, dar i-a fost milă, în orice caz n-a tras în mine și m-a ajutat să ies din apă, apoi a așteptat să-mi revin nițel și m-a dus la ceilalți prizonieri. Așa a început viața din lagărele naziste.*

În fiecare vineri primesc, tradusă în germană, câte o scrisoare electronică de la un prizonier de război sovietic, un e-mail provenind de pe una din numeroasele liste de distribuție care-mi inundă mailboxul. Scrisorile au fost scrise în ultimii ani, adunate și în general traduse benevol, apoi trimise prin lista de distribuție și numerotate precum prizonierii de război. Au existat mai mult de cinci milioane de prizonieri de război sovietici, două treimi din ei au murit.

Te trezeai în fiecare dimineață și lângă tine zăceau cei morți. Cine mai trăia se scula și mergea la muncă, iar pe morți îi aruncau pe toți într-o groapă.

Apoi s-a găsit un țăran mai milostiv, care m-a luat cu el. În primele zile mi-a dat o muncă ușoară și m-a hrănit bine, așa încât am prins repede puteri. Pe țăran îl chema Heinrich S.

În tot timpul călătoriei de șase zile n-au primit decât o singură dată o

*găleată de apă pentru tot vagonul… Când au sosit, jumătate din prizonieri muriseră deja… Asmuțeau câinii pe ei… Un gardian a sărit să completeze șirul acolo unde lipsea un deținut… postați pe marginea unei gropi pe care-o săpaseră… Medicii aflați acolo spuneau „Mă, n-ai decât să mori" („Ah, mori odată"). Uram regimul totalitar al georgianului ciupit de vărsat, dar nu mă atrăgea defel să lupt împotriva propriilor mei oameni… 50 de grame de pâine cu așchii de lemn… într-un târziu am ajuns la Vriezen… „*Toni*, Germania e o țară muzicală. Spune-mi, te rog, cine-i Leo Blech?"*

Scrisorile electronice sunt trimise între orele cinci și opt dimineața, una în fiecare vineri. De când am un iPhone, citesc aceste scrisori dimineața în pat. Mesajele de pe Facebook ale unor păsări de noapte se-ntâlnesc cu salutul de dimineață al unui prizonier de război. Cine citește împreună cu mine aceste scrisori vinerea dimineață la șapte, cine-mpărtășește cu mine ritualul meu de vineri?

Sunt numite zeci, sute de localități, Königsberg, Nürnberg, Küstrin, Bielefeld, Hannover, München, Bochum, Graz, Straßburg. În fiecare vineri sper să primesc câte o scrisoare în care să fie menționate opririle bunicului meu: septembrie 1941, încercuirea de la Kiev, un an și jumătate lagărul de tranzit Vladimir-Volinski, din vara lui 1943 *Stalag* [*Stammlager*, „lagărul de bază"] XVIII din St. Johann im Pongau, din 8 martie 1945 Mauthausen, din 25 martie 1945 Gunskirchen. În două scrisori se pomenește de St. Johann, într-o alta de Vladimir-Volinski din Ucraina occidentală. În prima iarnă acolo au murit aproape toți, dar nu și bunicul meu.

Perle

Căci dreapta mea cărare o pierdui.
Dante

Pe fișa de înregistrare de la Mauthausen a bunicului meu Vasilii Ovdijenko, cu numărul 137 616, scrie „civil rus” și nu „ofițer sovietic”, ca soție e trecută Natalia Hutorna și nu Rozalia Krzewina, și în loc de comunist scrie „ortodox rus”. Doar adresa e corectă, Institutkaia 44. Bunicul meu voia să supraviețuiască și era consecvent. Am căutat în apropiere de Salzburg fostul *Stalag* pentru prizonieri de război și cimitirul rusesc, purtând un război inegal cu internetul și cu ofertele sale de vacanță. Ce-i drept, locurile pe care le căutam existau, dar tot acolo se mai găseau trasee pentru excursioniști, piscine și case de vacanță pentru întreaga familie. Există trasee pentru îndrăgostiți și trasee pentru familii, și dacă există case de vacanță trebuie să ai și o familie pentru a umple o casă de vacanță, și asta mai ales în Austria. St. Johann im Pongau, la o distanță de cincizeci de minute de tren de Salzburg. O casă de vacanță, încă o casă de vacantă, băi și distracție.

Călătoream singură cu intenția să ignor ținutul care se desfășura dinaintea mea. Nu trebuia să văd mai mult decât putuse vedea bunicul meu pe-atunci.

În martie 1945, poliția din Salzburg l-a transferat din *Stalag,* la Mauthausen, apoi el, ucraineanul numit Ovdijenko, a ajuns la Gunskirchen împreună cu Bourdier, Kurtîg, Zibulski, Brioni, Hollander, Borchuladze: un francez, un ungur, un polonez, un italian, un german, un georgian – o Internațională exemplară, care în data de 25 martie a părăsit lagărul Mauthausen, supraaglomerat, pentru a mărșălui până la Gunskirchen, cincizeci și cinci de kilometri pe jos. O Internațională deconcertantă, ca și cum visurile de fraternitate și unire și-ar fi atins apogeul în lagărul de concentrare, ca și cum doar lagărul le-ar fi înlesnit. În acel moment, când Auschwitz fusese deja eliberat, aici se mai lucra la construcția micului lagăr Gunskirchen. La sfârșitul lui aprilie, evreii unguri

parcurgeau de la Mauthausen la Gunskirchen același drum ca bunicul meu cu puțin timp înainte; pentru evreii unguri acesta era un marș al morții cu două săptămâni înainte de sfârșitul războiului.

Străbat țara ca un călător, visez ca un vagabond, somnambulă, cu desaga mea, voioasă, plutind, un vas gol pentru viitor, dar cu o ușoară presimțire că sunt pedepsită pentru ceva, poate pentru această lejeritate, de parcă mersul meu voios e doar consecința faptului că pe-atunci, cu mulți ani înainte, aici s-a întâmplat ceva. Merg pe jos, cu pas măsurat, așa cum ai scrie o poezie urmând un ritm interior, căci toate poeziile rusești despre drum sunt scrise în trohei cu cinci picioare, *Vino-șu-o-din-ia-na-do-ro-gu*: Singur merg pe drumul meu.

În visul acesta eram atât de naivă, încât acolo unde munți și văi alternau în ritmul respirației vedeam nu străzile asfaltate, ci pășeam, în Austria mea visată, pe marginea drumului prin praf și buruieni, iar mașinile mă depășeau, mașini, printre care și unele foarte noi, care intraseră în visul meu direct din publicitatea televizată, pline cu oameni care circulau dintr-un loc într-altul, care știau exact de ce o făceau, mașinile treceau pe lângă mine și praful răscolit mă atingea și învăluia în trâmbele sale, ei ajungeau cu mult mai repede ca mine la țintă fiindcă o cunoșteau sau, mai bine spus, fiindcă luau punctul de sosire drept ținta lor, iar ținta, drept soluție. Mă încredeam în drum precum în curgerea unui râu prin văi largi, care se răsuceau lenevos ca niște femei buimace de somn, deschizând mereu noi unghiuri asupra peisajului. Am fost înghițită de verdele din jur, de soare, de cerul albastru. Câmpurile de rapiță erau într-atât de galbene, că trebuia să clipesc de fericire. În acest vis de drumeție am uitat și că sunt femeie, tot mergeam înainte ca o calfă călătoare cu desaga sa, am uitat de mine cu totul și nu mai vedeam înaintea mea decât drumurile.

După ce m-am trezit am studiat hărțile. Austria seamănă cu un falus bătrâior în ușoară erecție. Am căutat Mauthausen, apoi lagărele auxiliare, apoi *Stalag XV*III C (317). În rusește secolele se scriu cu cifre romane: când văd *Stalag* XVIII mă gândesc la secolul al XVIII-lea, la Iluminism, la Ermitajul din St. Petersburg, la Ecaterina cea Mare. Harta de pe internet indică toate lagărele de pe teritoriul austriac: lagărele de prizonieri de război, lagărele de muncă și lagărele de concentrare. Austria e semănată cu punctișoare ca cerul într-o noapte înstelată. Sute de punctișoare, miriade, cu numele și funcțiile lor. Dacă am transpune harta la scara realității, poate că am putea înțelege că oamenii nu știau ce se petrece în satul învecinat, fiindcă între stele sunt mii de ani-lumină, dar la scara cercetării mele erau prea multe puncte, mult prea multe puncte pentru această frumoasă țară.

În vis îmi apăreau covoare verzi de catifea semănând cu niște pășuni alpine și aparținând feluritelor imperii și case regale, covoare împodobite cu perle și granate care odihneau pe catifeaua verde, blândă, fragedă. Am brodat catifeaua cu mici nestemate – în auriu, verde, roșu închis, alb. Motivele decorative erau dinainte stabilite, ornamente misterioase, constelații nemaivăzute, broderia necesita multă muncă sau magie. Când m-am trezit, totul era deja gata ca în basmele cu Vasilisa cea înțeleaptă care gătea, cosea și țesea când toți ceilalți dormeau, fiindcă dimineața-i mai deșteaptă ca seara. Mă uimeau munca mea, magia mea.

Dimineața, când s-a stins și acest vis și catifeaua verde a redevenit harta Austriei, perlele s-au transformat și ele din nou în lagărele auxiliare ale lagărului Mauthausen.

În avion l-am citit pe Thomas Bernhard, căci și pentru această călătorie trebuia să ating un anumit grad de cunoștințe ca să pot

pune piciorul în țară, altfel vameșii nu mi-ar fi permis să intru. Nu-i necesar să exersez frica, aud urletele din Piața Eroilor și văd mulțimea jubilând de parcă m-aș afla chiar în marginea pieței. Urletele de-atunci acoperă zgomotele motoarelor de avion, și trecutul mă apasă ca un vis înăbușitor. Dacă nu mă trezesc acum, mă sufoc.

La bunicul meu

Oamenii șed pe priciuri. Eu m-am oprit în prag. Nu sunt mulți, ar trebui să fie mult mai mulți. Ar trebui să fie peste măsură de aglomerat. Baraca este nesfârșit de lungă, nici nu știu dacă sfârșește undeva, văd doar primele rânduri de priciuri. Aici ar trebui să fie bunicul, chiar aici. Mereu îți zici că cel pe care-l cauți șade cuminte în primul rând. Și că e de-ajuns să sosești aici, că pe loc ești recunoscut și salutat. Bun venit la Mauthausen! Haide, intrați!

Nu intru. Rămân în prag. Oamenii se uită la mine. Sunt numai ochi. Se uită la mine de parcă aș fi Mesia. Eu m-am oprit chiar acolo, în prag, pe unde trebuie el să intre. Ei îl așteaptă pe Mesia. Îmi doresc ca ei să aștepte. Îmi doresc să le dăruiesc aerul de-afară.

Din buzunarele pantalonului scot benzi colorate. Tot scot, încă și încă. Culori strălucitoare din alb-negrul spălăcit. Ca un clovn. Pot face de toate. Ei așteaptă. Sunt descumpănită. Extrag din buzunare benzi colorate fără sfârșit, vreau să răspândesc bucurie. Cum ar trebui să mă comport aici? Aici, în lagărul de concentrare?

Nu voiam să intru în barăci, să respir acest aer, să văd aceste corpuri. Acum intrăm aici fără să batem la ușă, de parcă ar fi o plimbare. Doar pentru că nu există uși? Aș vrea să-i apăr pe acești

oameni de privirile noastre, să le cos perdele. Voaluri.

Bunicul meu era agronom, crescător de vite. Ce credea el despre aceste barăci? încerc să-l recunosc în șirurile de ochi. Încerc să descifrez chipuri. Nu poți decât număra aici. Dar nu sunt bună la numărătoare. Nu prea știu ce ar trebui adunat sau adăugat ca să ajungi la o față normală, ca să recunoști o ființă umană.

Toți au acești ochi.

Ar trebui să fie gunoi peste tot. Am citit despre asta. Ar trebui ca moartea să pută. Dar eu nu miros nimic. Nu aud nimic. Doar văd. Ei sunt niște strigoi. E-adevărat, nu toți sunt oameni buni. Trebuie făcute deosebiri. Dar la ce bun, doar sunt cu toții aici.

Îl caut pe bunicul meu. Am venit să-l iau cu mine. Știu că acum cântărește patruzeci și nouă de kilograme. Dar aici nu bate la ochi. Niciunul nu cântărește mai mult. Credeți că această imagine e din cale-afară? Fiți fără grijă. E *pe potriva* celor întâmplate. Am învățat de curând acest cuvânt. „Conceptul artistic al locului nostru de informare aduce un omagiu pe potriva catastrofei”.

Insuportabilă, am putea spune. Este insuportabilă. Dar pentru insuportabil nu există cuvânt. Dacă l-ar suporta vreun cuvânt, atunci ar fi suportabil.

Rămânem în prag. Aici totu-i pe potrivă, barăcile, greutatea, ochii. Cineva trebuie să fi chibzuit la toate astea, cineva cu simț pentru proporții. Un agronom? Un arhitect? Un optician?

De fapt, ce caut aici? Ce m-a adus aici? Acestor oameni li s-a luat totul – așa spun toți, și-o spun și eu. Stau în pragul peste care

pășește și călăul.

Bunicul meu șade în această baracă. Oare asta-mi conferă drepturi deosebite? Este o invitație? O scuză? O misiune? Nu sunt catapultată în trecut. Se-ntâmplă acum. Când, unde și cui i se-ntâmplă n-are nicio importanță.

Cine sunt eu aici? Am oare dreptul să mă uit?

Soțul meu spune, Te afli aici ca nepoată, ai acest drept

Tatăl meu spune, Ai o misiune dificilă

Fratele meu spune, Cercetează, cercetează, cercetează

Mama mea spune, Ai tărâțe în cap, dar o inimă bună

Prietena mea spune, Război și pace tot în două limbi s-a scris, în limba războiului și în limba păcii

Îngerul meu spune, E cu urmare. Apoi suflă în trâmbiță

Bunicul meu tace și zâmbește

De la Dumnezeu – nicio știre. Nici pâs

Iar eu rămân unde sunt, în prag. Nu-l găsesc pe bunicul în această baracă. Am sperat că-mi va face semn cu mâna și-mi va șopti, Aici, aici, sunt aici!

Calea Lactee

Voiam să citesc despre biserici și muzee, însă primul titlu care mi-a picat în plasa internetului a fost *Im Schatten der Mozartkugel,* o carte despre locurile din Salzburg legate de trecutul nazist. Motorul de căutare îmi știe preferințele + mai întâi catastrofele. În regiunea Salzburg existau 33 000 de naziști înregistrați, la fel de mulți ca evreii uciși în cursul primului masacru din orașul meu natal. Nu doar naturii, ci și istoriei îi place simetria.

Bunicul meu a fost, poate, doar o singură zi la Salzburg. Cum de

l-au mutat numai pe el la Mauthausen? Lucrase într-o gospodărie țărănească și-ncercase să fugă? Istoricii estimează că ar fi trebuit s-ajungă la Dachau. Cum de ei nu se miră că n-a fost ucis pe loc? Peste tot deținuții erau uciși sau lăsați să moară, cum de s-au ocupat de un individ izolat?

Telefonul m-a lăsat chiar în mijlocul întrebării, de parcă cineva îmi tăiase cordonul ombilical ce mă lega de lume. Am luat-o ca pe un afront personal. Universul părea că nu-mi mai sprijină eforturile, și mă-ndoiam că mai circulă vreun tren la St. Johann, dacă nici chiar telefonul meu nu mai funcționa.

În magazinul celui mai mare furnizor austriac de telefoane mobile o doamnă m-a lămurit că nu sunt clienta ei, și când i-am spus că trebuie neapărat să telefonez și-am întrebat-o dacă mă poate ajuta, vă rog, știți, la Salzburg nu sunt cabine telefonice, mi-a spus nu, și-avea dreptate, doar nu eram clienta ei, clienții ei nu s-ar agita în așa hal ca mine la cea mai mică nedreptate, și nu e nu, dar am continuat să-i cer un ajutor sau o soluție ca și cum ar fi fost cu-adevărat vital să telefonez, ca și cum aici, pe loc, aș fi făcut un copil sau un infarct, îmi imaginam cum ar fi fost să mor, și ea să-mi spună: Nu, doar pentru clienți, iar cine se agită așa ca mine de parcă celălalt ar urma să-l ucidă – deși tot ce se-ntâmplă aici e că nu primești ajutorul necesar + oricum nu poate fi vreun client, căci dacă aș fi clienta ei m-ar putea ajuta, doar nu era ea de vină că trebuia să plec, eu eram de vină că nu eram clienta ei, locul meu nu era în paradisul strident luminat al filialei ei situate între Casa Mozart și Casa Trakl, n-aveam *bluetooth* cu geniile, n-aveam nici măcar rețea.

Trenurile circulau totuși. Am luat unul până la St. Johann im Pongau și-am străbătut un peisaj liniștit, controloarea glumea în engleză cu un om de afaceri kuweitian, te salut, Austrie, râul ne

urma în mișcarea noastră rapidă de parcă era aliatul meu secret, în dreptul podurilor erau postate canistre de lapte cu www.milch.com scris pe burțile lor, laptele curgând în internet în șuvoaie albe în timp ce eu tot nu aveam rețea, niciun acces la sânul universului, nicio protecție, măcar că nu beau lapte deloc, însă urmam calea laptelui, Calea Lactee a unui agronom și crescător de vite.

Poate că natura integrase de mult orice formă de violență în ciclul ei, pașii grei ai armatelor în marș, satele bogate murind de foame, craterele obuzelor, gropile și cei neîngropați, iar acolo unde căutăm liniștea, transformarea a și avut loc demult, cu fiecare respirație și fiecare mușcătură din măr devenim tot mai mult parte a otrăvirii și a păcatului pe care nu l-am comis, și necunoașterea legilor naturii nu ne poate elibera de acest păcat. Dacă Abel a fost ucis de Cain, și Abel n-a avut copii, atunci noi cine suntem?

Cimitirul rusesc

Mortalitatea, diferită
La dreapta și la stânga șinei.
Erich Fried

Această cale de acces există abia de câțiva ani, o profesoară de istorie din St. Johann im Pongau s-a zbătut s-o obțină ca de altfel și panoul postat la drumul național, Cimitirul rusesc, la o oră distanță de Salzburg. Te aștepți să găsești acolo ceva ortodox rusesc, somptuos, cu cruci și aur, și dai numai peste obeliscuri cu o stea roșie în vârf. În stânga cinci morminte pentru ofițeri, la mijloc un monument mare pentru trei mii de anonimi, apoi încă un monument pentru treizeci și unu de morți și două monumente pentru sârbi care sunt menționați nominal. Un loc construit de

eliberatori la scurt timp după război, nimeni nu știe exact când și după ce plan.

La *Stalag* XVIII au fost aduși mai întâi francezii, apoi sârbii. Începând cu 1941 au sosit prizonierii de război sovietici, două treimi din ei au murit în timpul călătoriei. În lagărul Sud francezii aveau voie să muncească și să mănânce, să oficieze mesa, aveau propriul lor teren de sport, propriul lor ziar, *Le Stalag XVIII C vous parle,* aveau o trupă de teatru și puteau vedea filme, primeau poșta și pachete cu alimente de la Crucea Roșie. De ziua lor națională pe străzile din St. Johann, care pe-atunci se numea Markt Pongau, răsuna *Marseilleza.* În schimb, prizonierii sovietici din lagărul Nord, aliații francezilor, mâncau iarbă. Mureau de subnutriție și de boli, fiind tratați mai rău ca vitele, animalele productive erau un produs al civilizației, bolșevicii însă, nu. Bunicul meu avusese norocul să nu fie evreu – soldații și ofițerii evrei fuseseră împușcați încă în lagărul VladimirVolinski –, iar el supraviețuia acum și lagărului Nord din *Stalag* XVIII.

Cimitirul se găsește între drumul național și râul Salzach într-o vale îngustă, adăpostit ca în căușul unei mâini. Și eu mă simt la adăpost în verdele proaspăt, la umbra copacilor dintre monumente. Numele rusești care lipsesc pe obeliscuri sunt trecute într-un registru. Elevi ai liceului de-aici împreună cu profesoara lor au căutat ani de-a rândul reușind să „restituie numele” celor morți, fără vreun îndemn sau o misiune din partea oficialităților. Și-au asumat de bunăvoie această moștenire, ce-i interesează este tara lor.

Cartea de oaspeți o găsești într-o căsuță, tot acolo e și lista cu numele celor îngropați aici.

De mulți ani încoace, de fiecare dată când trec cu mașina prin aceste locuri îi salut pe toți cei îngropați aici. Sunt acum pentru prima oară aici,

și măreția lăuntrică și liniștea locului sunt de nedescris. Mulțumiri tuturor celor care îl îngrijesc! De-aș putea face ceva, aș construi o fântână din care să curgă apă proaspătă, limpede, dătătoare de viață, ca semn că Vinerile Seci ale vieții noastre nu au niciodată ultimul cuvânt.

Lângă cartea de oaspeți sunt câteva caiete ale Crucii Negre Austriece, ale asociației care se ocupă de îngrijirea mormintelor de război, care pe pagina lor *web* promovează *„reconcilierea dincolo de morminte”.*

Și eu am fost prizonier de război, mai întâi la Borodino, apoi la Moscova, și cinstesc aici memoria soldaților sovietici, dar și a numeroșilor mei camarazi morți în prizonierat.
Nu-i o întâmplare că am venit aici în Vinerea Patimilor
Întâmplarea ne-a adus aici pe mine și pe câinele meu
Мой отец бьπ здесь
suntem aici grație internetului
De ce-i zice Cimitirul rusesc când aici sunt îngropați și sârbi?
My father was here
počivajte v miru
I visited here as my grandpa…
in grosser Dankbarkeit und Trauer
à la mémoire de mon grand-père

Cartea se află aici de trei ani. Copiii și nepoții prizonierilor de război mai vin și-acum – sau abia acum. De cimitir se îngrijește Adi, un Adolf născut în timpul războiului, care a creat din acest loc ceva idilic, ca și cum mormintele l-ar ajuta să se reconcilieze cu numele său.

Again we returned to this hallowed site and we are glad to see the entries of so many visitors. We escaped Hitlers Holocaust în 1939 but lost

all our relatives in Poland. We hope for peace

Ne gândim aici la bieții prizonieri de război sovietici, dar și la primul meu soț care e dat dispărut la Stalingrad

Această însemnare e datată 24.07.2010. La șaizeci și șapte de ani după bătălia de la Stalingrad, această femeie scrie „e dat dispărut" ca și cum tocmai a primit înștiințarea.

Hans

Bunicul meu s-a născut la Rovno, numele însemnând ceva gen „suprafață" – un șes drept și neted. Bunicul a lucrat la Rovno, la Kiev și în zona rurală a Ucrainei occidentale. Deși înainte de război deținuse o funcție înaltă, nu s-au găsit niciun fel de acte și nu se știa nimic precis despre activitatea lui. Doar perioada prizonieratului său mi-a fost accesibilă, ea putea fi documentată și o aveam înaintea ochilor în cursul călătoriilor mele, al plimbărilor în jurul acelui *Stalag,* visam la drumeții prin țară, fusese agricultor, și unde altundeva l-aș fi putut găsi, dacă nu la țară?

Am plecat în direcția Dachau cu toții împreună, profesoara de istorie care se zbătuse pentru cimitir, istoricul Michael, ai cărui părinți luaseră pământ în arendă pe domeniul contelui Plaz, și care știa totul despre istoria acestui ținut, scriitorul O.P. Zier și cu mine. Nu fusesem încă niciodată cu-adevărat „în drumeție", în limba mea maternă nici măcar nu există cuvântul potrivit pentru așa ceva, în rusește putem doar să peregrinăm sau să ne plimbăm. Drumeția noastră a început în locul unde mai multe femei cu numeroși copii ședeau pe pământ, la numai douăzeci de metri de parcare, toate îmbrăcate în negru. Noi am zâmbit ușor nesiguri. Sunt saudiți, a

spus Michael în cunoștință de cauză. Ce fac aici în stradă? l-am întrebat. Se răcoresc, a spus Michael fără ironie, la începutul drumului lor se așază mereu pe jos și rămân așa o vreme. Vin cu avionul din orașele lor toride, călătoresc cu trenul și apoi cu mașinile lor, și au ajuns acum în locul care pentru noi e punctul nostru de plecare.

Anul trecut, a mai spus Michael, au fost aici niște evrei ortodocși din Israel, și ei cu zeci de copii, toți îmbrăcați în negru, ca și saudiții, în plină vară, total aiurea în raport cu vremea. Când a început să plouă, au fugit cu toții în stradă, localnicii au rămas acasă, dar străinii s-au dus afară, salutând cu mare bucurie ploaia – saudiții și evreii deopotrivă.

De-a lungul unui pârâu micuț, mai zgomotos decât ți-ai fi închipuit, am mers la Hans, un țăran care trăia în munți complet singur, fără nevastă-sa, după cum ne-a povestit Michael. Hans îi explicase că aerul era pentru el, jos, mult prea dens, iar pentru ea, sus, mult prea rarefiat.

Când ne-am apropiat de casă ne-a ieșit în întâmpinare un uriaș, care cu statura lui punea în umbră munții înșiși. Era chiar Hans, cu ochii scânteietori ai unui aventurier, păros ca un brigand, viril, prea viril, așa unul s-ar fi cuvenit să plece în lumea largă ca să ucidă ori să izbăvească, dar el era încătușat de gospodăria lui. Hans purta cizme grele cu șireturi roșii și o caschetă sovietică cu secera și ciocanul în Steaua Roșie. Atenție, nepoata unui prizonier de război rus e prin preajmă! așa-i strigaseră munții, și-ntr-adevăr era pregătit pentru venirea mea începând imediat să povestească, de parcă îl tocmisem s-o facă pe ghidul. Crucea asta de-aici a cioplit-o un prizonier rus încă în Primul Război Mondial, ne-a povestit Hans și ne-a arătat lângă ușă o fragilă cruce ortodoxă rusă din lemn. Rusul a trăit aici îndrăgostindu-se de-o fată din vale, și au avut un fiu, a spus Hans și ne-a privit scurt, parcă amuzat el însuși de simplitatea întâmplării, ca și de legile de neclintit ale naturii, iar apoi

prizonierul a plecat în patria sa, a spus Hans, și fiul lui a crescut fără el, și la următorul război fiul a trecut de partea naziștilor, dar de-a binelea, a spus Hans privindu-ne triumfător, de parcă era mândru de asta, el însă era mândru de povestea lui – și-apoi a mers ca gardian la Dachau sau Mauthausen. Acolo s-a întâmplat ceva despre care nimeni nu știe nimic, a spus Hans, dar toată lumea din sat știa că din această cauză fiul rusului s-a dus pe front ca voluntar. A căzut chiar acolo de unde provenea taică-său, la Smolensk.

Amuțiserăm cu toții, deși eram și sceptici în privința basmului povestit atât de perfect rotund de Hans, sceptici și în privința lui Hans însuși care se prezenta în fața noastră ca un fenomen al naturii, și în privința crucii autentice, a mascaradei sale – deveniserăm cu toții sceptici și tăcuți, ca totdeauna când ești impresionat.

În grajd se juca un pui de căprioară cu un puișor, în curte câinele alerga după un iepure de casă, apoi au apărut și niște gâște. Ședeam la o masă lungă și Hans gătea: pusese la bătaie toate ouăle din gospodărie și-și dăduse duhul ca să ne prepare ca desert un *kaiserschmarm,* cel mai bun *kaiserschmarrn* din imperiu. Apoi a compus versuri în onoarea mea, mi-a ghicit profesiunea, mi-a făcut complimente: Nu vă scapă nimic! Rareori dau peste bărbați mai intenși ca mine. Am vorbit despre război râzând mai tot timpul, poate că și numai din cauza nostimadei animalelor și a aerului înviorător. Ședeam înconjurați de munți, roșiatică, pășunea de munte se cufunda în ceață, Michael culesese bujori de munte pentru mine, nepoata unui prizonier de război, deși era interzis, și mi-am zis că noi toți, împreună și cu saudiții din începutul nostru de drum, și cu evreii ortodocși care anul acesta nu mai veniseră, că noi toți eram parte integrantă a unei mari epopei, o parte peste care doar întâmplător căzuse lumina, un mic segment de drum.

E timpul s-aduc vacile, a spus Hans urcându-se în jeepul lui. Mașina a luat-o cu noi în sus, în direcția zăpezii. Experiența mea ucraineană nu mă-nvățase că poți aduce vacile cu jeepul, la noi între jeep și vaci e o distanță de lumi întregi, de cele mai multe ori mlăștinoase, impracticabile.

Când ne-am întors și începusem deja să mă gândesc la muls și la faptul că dacă i-aș mulge vacile, aș rămâne aici pentru totdeauna, căci laptele șterge amintirile, l-am auzit dintr-odată pe Hans anunțând: Am o cămăruță frumușică pentru tine, n-o să te deranjez, și deși nimeni n-a spus nimic, simțeam că ceilalți nu erau împotrivă și căutau să mă convingă în tăcere, căci bunicul meu, agronomul, fusese aici doi ani în captivitate, iar acum îmi dăruia frumusețea acestei lumi dimpreună cu toate libertățile; aici intrau în joc legi ale naturii uneori atât de manifeste, încât efectul îl observă nu numai doi oameni, ci toți cei prezenți, chiar și cei care n-au nicio relație cu natura, și de mi-ar fi permisă o continuare, aș rămâne aici precum odinioară prizonierul, oferindu-mă benevol și învățând să mulg, așa-mi ziceam în sinea mea, cu totul abstrasă din realitate.

Când în auzul tuturor, Hans mi-a oferit o cameră pentru noapte, i-am spus că va trebui atunci, mâine, să mă ducă cu jeepul la Mauthausen – și vocea mea lăuntrică mi-a zis: Stop.

De trei ori îl întrebasem cum se numea câinele care fugărise iepurele și gâștele prin curte, binedispunându-ne și amuzându-ne până într-atât, încât am uitat cu toții de orice amărăciune. Doi ani mai târziu Hans avea să-l calce cu mașina, căzând apoi într-o tristețe care-l făcea aspru, inabordabil – numele câinelui l-am uitat.

Dar în ziua aceea mă gândeam la câinele dăruit de Tristan Isoldei, într-atât de veselă era creatura asta a lui Hans, Tristan îi

dăruise Isoldei un câine – trecuseră ani de la întâlnirea lor, cu toate astea erau de două ori mai tineri ca noi astăzi –, îi dăruise un câine cu zurgălăi ca s-o înveselească și s-o ajute să-l uite. Ori, dimpotrivă, ca să-și amintească de el, dar cu voioșie? Am uitat și numele acestui câine, am uitat aproape și de tristețea ce m-a cuprins când l-am părăsit pe brigandul Hans, căci trebuia s-ajung la Mauthausen, Dumnezeu știe de ce, și o călătorie cu jeepul nu cadra cu epopeea mea.

Am plecat și Hans ne-a făcut semn cu mâna.

Călătorie la Mauthausen

Am impresia că lumea din tren – un ciudat amestec de ființe sportive în pantaloni scurți și pantofi sport, de japonezi somnolenți și de bărbați în costume proaspăt călcate care merg la lucru la Salzburg, poate chiar la Viena –, am impresia că toată lumea știe unde mă duc și că nu fac parte dintre ei. Călătoresc singură acolo. Nu fac parte din clasele de elevi care trebuie să meargă acolo, nu sunt niciuna din persoanele care consideră asta ca pe o călătorie educativă, o cale sigură de a dobândi o mai acută conștiință istorică sau ca pe un soi de imperativ moral. Sunt singură în această călătorie, dar mi-aș dori ca cei din jurul meu să știe, sau cel puțin să ghicească, să simtă unde mă duc. De parcă ar fi așa de important și de neobișnuit să mergi la Mauthausen. Unii trăiesc totuși permanent acolo, în acest oraș baroc modern, eu însă vreau ca ei s-o știe, ca și cum abia această știință a lor ar da un sens călătoriei mele și mi-ar permite să proclam inițiativa mea personală ca pe o călătorie de pelerinaj. Și deși călătoresc singură la Mauthausen, o fac pentru toți ceilalți călători din tren fără să-i mai întreb. Da, o să transmit acolo salutări din partea dumneavoastră, sigur o fac, oameni buni, nu trebuie să mergeți voi înșivă acolo, continuați-vă

călătoria, doar dacă mergeți în drumeție vă rog, atunci, să nu mă uitați, și vom fi chit.

O bătrână doamnă e uimită văzându-mă cu tot echipamentul meu electronic, cu GPS-ul care-mi indică drumul, cu iPhone-ul ale cărui funcții n-am reușit să le-nvăț niciodată, cu căștile și cablurile de diferite culori din diferite epoci, pe care zadarnic încerc să le conectez între ele – acest conglomerat, această caracatiță, această rețea care ar trebui să mă propulseze mă leagă de mâini și de picioare. Mă mai gândesc oare la aparatul de muls și la vacile lui Hans? O ajut să-și ducă valiza pe această doamnă pe care de uimire au cam lăsat-o puterile. Coboară la Salzburg, se-ntoarce spre mine și-mi spune neașteptat de severă: *Gute Weltreise,* drum bun în jurul lumii. Voia, de fapt, să spună: *Gute Weiterreise*, drum bun în continuare, dar iată că-mi servește o inadvertență care mă prinde în flagrant delict de megalomanie. În autogara din Linz întreb ce autobuz merge la Mauthausen. Și-ntr-adevăr, acolo merge numărul 360 – o dată înconjurul lumii.

Aștept în stație în enorma autogară. Numărul 360 îmi confirmă că mă aflu pe drumul cel bun, că mă mișc în cerc. El ar mai fi o dovadă și că încă mai sunt la începutul tuturor călătoriilor, dar continui să calculez și scad numărul 360 al autobuzului din zilele anului, gândindu-mă la rest. Cinci, uneori șase zile. Sunt ele cele mai importante? Sunt ele zilele când într-adevăr se-ntâmplă ceva, singurele care au sens, și mai mult de-atât nu vor fi într-un an?

Am fotografiat panouri, orare și afișaje electronice pentru a dovedi că am fost aici – nu celorlalți, ci mie însămi. De regulă nu fac așa ceva, n-am adus fotografii nici din cele mai frumoase călătorii ale mele, nu pot să trăiesc și să fotografiez concomitent, dar de data

asta *Acelei clipe aș putea să-i spun, întâia oară: Rămâi, că ești atâta de frumoasă!*[12] Clic. O să-nțeleg mai târziu.

La început eram singură în stație întrebându-mă dacă autobuzele chiar circulă până acolo. Nu făceam diferența între lagărul de concentrare, memorial și oraș. Credeam că lumea întreagă vede că mă duc la Mauthausen, când de fapt aici nu era nimeni care să mă poată vedea. Apoi însă au sosit niște tineri cu sacoșe de plajă și colaci de înot, în mod vădit mergeau cu 360 să facă baie, și eu am găsit toate astea acceptabile până ce a urcat și o doamnă cu un colac de WE, și acesta de 360 de grade, un cerc, deși firește nu atât de perfect – pe drumul într-acolo mi s-ar fi părut mai potrivit un colac de salvare. Hai, lasă, nu mai fi supărată pe ei, de la război s-au scurs o mie de ani – care război?! –, și e voie să mergi la closet, e voie să te cațări pe munte, să înoți și e voie să fie și vreme frumoasă. Un război petrecut demult nu-i în contradicție cu un bikini, nu te mai gândi atâta la doamna asta, nu-i o făptașă și nici victimă nu e, și iată că aceste vorbe tot au trebuit să cadă, doamna fumează, face rotocoale de fum, 360 de grade plus cinci zile, rotocoale așa de frumoase nu făcea decât Marlene Dietrich, poate că doamna joacă și șah, tot ce-a făcut a fost să-și cumpere un colac de WC, astăzi e miercuri.

Războiul s-a sfârșit de mult, dar tu ai vrea să-i înregimentezi pe pașnicii locuitori ai regiunii Linz cu colacii lor de înot și de WE, și asta tocmai acum când e așa de cald și ei merg să facă baie, pur și simplu s-au născut aici și locuiesc aici. Nu-i vina lor că războiul acesta e originea ta, povestea ta, Antichitatea ta, și tu mergi de-aici până acolo și plătești pentru asta cu doar cinci sau șase zile, cu-acest

---

[12] J.W. Goethe, *Faust* I, trad. de Lucian Blaga, ESPLA, București, 1955, p. 523.

rest de cerc, și de n-ar exista războiul nici tu n-ai avea nicio poveste cu toate motivele aferente, de parcă te-ai fi născut din capul lui Zeus în plină armură, dar cu călcâiul gingaș.

Apoi am străbătut orașul Linz, Dunărea sclipea în soare orbindu-mă la fiecare intersecție, eram în bună dispoziție fie pentru că erau frumoase casele, fie pentru că asta și voiam, să-mi placă locurile prin care treceam. Poate că nu voiam decât să pot spune că Linz e un oraș frumos. Coborau și urcau numeroși tineri din categoria celor care, în locul serviciului militar, aleg să presteze serviciul civil, *Zivis,* cum li se spune pe-aici, garda mea albă. Cumva lucrau aici cu toții în asemenea locuri comemorative? Un castel pe munte, Dunărea, șoferul căruia îi plăcea să conducă autobuzul cu noi și care-mi spunea să stau în față de tot, lângă el, Scumpă doamnă, de-aici se vede mai bine, și că-mi va arăta unde trebuie să cobor, și eu mă gândeam cât e de ciudat că în aceste văi atât de primitoare au fost exterminați oameni, ca și cum în Siberia, acolo unde-i frig și pământu-i golaș și întins, ar fi acceptabil.

În capul meu se intersectau două citate, pe care le iubisem foarte mult pe când mai eram tânără și iubeam citatele și-mi ziceam că cel înarmat cu literatură are trei vieți ca de basm: „Manuscrisele nu ard” și: „O scrisoare ajunge totdeauna la destinație”. Aceste propoziții mă făcuseră să sper că totul e numai o chestiune de interpretare și că nimic nu se pierde, acum însă ele îmi păreau de-o stupiditate arogantă și cleioasă, un sirop al dorințelor pioase, dar poate că era doar prea cald aici. Mă uitam pe fereastră și vedeam câmpurile gălbui, culorile și texturile moi ale peisajului. Citatele astea-i mai bine să le consumi separat, mi-am zis în sinea mea, dar acum le-am aruncat de-a valma pentru a le lăsa să zacă aici, cu gustul lor amar, pe aceste pajiști și câmpuri – manuscrisele ard mai bine ca lemnul, și scrisorile se tot pierd mereu, presupunând că

cineva le scrie, și dacă o face, mai sunt și greșit înțelese aproape totdeauna, mai ales scrisorile electronice acum.

Caut din nou să mă concentrez pe materiale istorice, la urma urmei merg la Mauthausen, dar nu reușesc, gândul îmi zboară la nori și pajiști, la rochii din materiale frumos colorate, la flori, dar istoria, evenimentele – ah, n-am idee, totu-i material, materiale. Se pot coase o mulțime de lucruri din ele. Materiale istorice sunt pentru mine catifeaua, satinul, crêpe de Chine, sau cum îi spuneam noi pe-atunci pe rusește, *krepdișin*.

Babușka mea Roza, care așteptase întreaga viață reîntoarcerea bărbatului ei Vasia, Vasilii, din toate aceste lagăre pe care le vizitez acum, avusese asemenea rochii. Ea, care în timpul războiului salvase două sute de copii, arăta la bătrânețe ca un copil umflat de foame. Era foarte slabă, dar burta îi era mare și nu i se potrivea nicio rochie, așa că o croitoreasă făcuse anume pentru ea niște rochii din *krepdișin* sau din mătase. Verde deschis cu dungi albe, puncte violete la orizontul unei zile însorite, albastru închis cu valuri albe și negre care se rostogolesc prin peisaj, și materialul acesta parfumat, ușor lucios cu crini și trandafiri, o minune în lumea noastră modestă. O jumătate de regat aș da, și pe deasupra toate materialele istorice, pentru a avea în mână o bucățică din mătasea asta. Omul ar face orice pentru a escamota moartea, ca și cum n-ar exista dispariție, ci numai primire și bună sosire.

Ajunși într-un orășel, mai urcă niște oameni: piața și oamenii – totu-i drăgălaș. Următoarea stație e Gusen, lagăr auxiliar al celui de la Mauthausen, am citit despre el. Trecem rapid mai departe. Zidul cenușiu al memorialului, cu muchia lui ascuțită, e orientat pieziș față de stradă de parcă vrea să taie peisajul. Mai simt tăietura asta la gâtul meu chiar după ce de mult am lăsat zidul în urmă. O durere

fantomă, nu pot înghiți. Puțin înainte de Mauthausen simpaticul meu șofer prinde o elevă cu abonamentul expirat. Devine nemilos, coroziv, ea e abătută și plătește cei patru euro cuveniți. Toți tac în unanimitate, omul are dreptate. Când cobor pentru Mauthausen la stația Wasserwerk, e supărat și pe mine. Am văzut cum a fost păcălit, el s-a simțit înjosit și a ripostat, și asta am văzut-o ca martoră a călătoriei, iar martorii fac ca totul să fie și mai rău.

Valiza mi se înțepenește, toți așteaptă, șoferul autobuzului așteaptă și el nescoțând o vorbă. Fac eforturi disperate, dar valiza nu vrea să iasă. *Îmi pare rău!* Șoferul tace, împietrit în dreptatea care-i de partea lui. În sfârșit îmi eliberez valiza și salut solul din Mauthausen. Sudoarea îmi curge șiroaie pe spinare.

Sisif

> *Sisif, care conform legendei grecești e condamnat să împingă o stâncă în susul unui munte abrupt, de unde cu puțin înainte de vârf stânca se rostogolește iar la vale; numele i se scrie [în germană] în prima silabă cu i, și în a doua cu y. La fel și: muncă de Sisif*
>
> Dicționarul Duden

În vârful dealului am zărit o fortăreață, o reminiscență a Evului Mediu cu ziduri masive, turnuri înalte și o geometrie impecabilă, perfectă, pe care aș califica-o drept frumoasă ori cel puțin agreabilă. Nu mă gândisem că ar putea fi și frumos aici, credeam că nu-i permis ca acest loc să fie frumos. Ce vedeam trezea în mine un simț al măsurii, al proporțiilor și armoniei care în mod vădit îi animase și pe inventatorii unor asemenea locuri. Lângă mine se află Wolfgang care lucrează aici, însoțitorul meu ușor visător în costum de bumbac

și cu o elegantă pălărie de vară. Prezența lui înviorătoare, cu o surprinzătoare nuanță mozartiană, îmi face plăcere.

Mă așteptam la claritate, credeam că în jurul marilor lagăre de concentrare nu mai există secrete, cel puțin nu de ordin arhitectonic, că totul a fost deja descris și verificat și că ne putem acum consacra tramei narative, sensului a tot ce-a fost, dar încă înainte de a intra, Wolfgang mi-a arătat un bazin de stingere a incendiilor, prevăzut cu trambuline, cu o zonă adâncă și una de apă mică precum și cu deversoare la margine, dar ca piscină e totuși prea adâncă, a adăugat el. M-am uitat uimită la această gaură de beton de parcă ar fi fost un vestigiu arheologic, vreo moștenire a triburilor maya sau aztece, niște construcții misterioase ale unor civilizații dispărute a căror logică ne este incomprehensibilă.

Stăm în tăcere pe trepte ca și cum ar fi necesară o scurtă pauză de fumat pentru acomodare, și ne uităm la adolescenții care se agită sporovăind în susul și în josul scării. Mauthausen se găsește, iată, în fața noastră în tot firescul său.

Am venit aici din cauza bunicului meu, a celor șaptesprezece zile ale lui de aici. Nu mă gândesc la el, ci numai la ceilalți, dar nu reușesc să-mi asum cei o sută de mii. Azi e 13 iulie, cea mai toridă zi a acestei veri, în lagăr nu e umbră. Pe un tricou citesc cuvântul *Team,* și-ntr-adevăr e o întreagă echipă aici, regiunea-i parcă făcută pentru cicliști profesioniști – cu pantofii lor de cicliști coboară cu stângăcie scara morții securizată, pe spatele lor e scris *Team,* vizitează memorialul în cursul circuitului pe care-l întreprind. Mica vale a carierei de piatră, locul unde se muncea, amintește de un parc național undeva în America, un teren stâncos cu multă verdeață, ceva mai încolo o cascadă mică, două biciclete legate de grilajul unui șantier, deasupra lor un panou: *Scăldatul interzis pe terenul memorialului!* Fără să se pronunțe, Wolfgang povestește despre

crima de atunci și normalitatea de astăzi, o normalitate care-și cucerește spațiul ei în orice epocă. În cap nu-mi rămân decât cifre.

Aici erau reprezentate treizeci de națiuni, fiecare națiune își are monumentul ei. Politicieni, muncitori, preoți, aici îmi pot mai bine imagina Parlamentul european decât la Bruxelles, cine-a fost într-un lagăr de concentrare are voie să intre și în UE. Cinci sute de ofițeri sovietici au încercat să evadeze, toți locuitorii din zonă au pornit la vânătoare – la „vânătoare de iepuri", cum îi spuneau, morții au fost strânși la un loc ca vânatul ucis, nu animale mari, ci niște iepuri mici și fricoși, nu-i mare scofală, însemnările mele rețin cifra de patruzeci și șapte de mii de gazați, printre cifre un cuvânt ciudat, majoritatea au murit de subnutriție și de boli, poate că-i greșit, vreau să zic că cifra e greșită, ca și cum asemenea cifre ar putea fi corecte, la Mauthausen au fost uciși sau au pierit din cauza muncii grele în jur de o sută de mii de oameni. Dacă omul e cu-atâta mai mare ca atomul precum e soarele față de om, care-ar fi atunci punctul de mijloc între moartea unui individ și moartea a milioane de oameni? Ar fi oare o cifră sau locul în care mă aflu acum? Pricep 1, pricep și 10, 100 pricep cu efort, dar 1000? Deseori deținuții evrei erau aruncați în cariera de piatră de la cincizeci de metri înălțime, li se spunea „parașutiști". Cu ocazia vizitei lui Heinrich Himmler în primăvara lui 1941 se pare că o mie de deținuți evrei au fost împinși de pe stâncă, avea să povestească mai târziu un deținut. În locul acesta crește un măr plin de fructe îmbietoare. Comandantul lagărului i-a oferit fiului său la a paisprezecea aniversare paisprezece deținuți, care au fost spânzurați de mărul din grădina comandantului, pentru a orna pomul, se spune. Oare cei paisprezece fac mai mult decât o mie, 14 > 1000, mai mult din ce, din ceva nenumărabil – e felul morții lor, sau 14 este un număr pe care-l mai putem concepe, după care întreaga noastră matematică se prăbușește? începând cu care cifră dispare omul? Sus pe munte, sub

teiul din Marbach au fost îngropați zece mii de oameni executați, dacă nu mă-nșel – cum mi-aș putea imagina asta când în școala mea eram șase sute cu totul și n-am fost niciodată într-un stadion? Dacă mai adaug un zero va trebui să-ncep să gândesc strategic, îmi imaginez marile cartiere-dormitor, în blocurile înalte de pe insula de vizavi de casa mea din Kiev trăiesc exact o sută de mii de oameni, fără a le tulbura somnul îi introduc pe furiș în statistica de mai sus a morții – nu pentru totdeauna, desigur, ci numai pentru a înțelege acest număr, după care îi las să revină la viața lor.

Noi am crescut cu douăzeci de milioane de morți în război, apoi s-a dovedit că erau cu mult mai mulți. Am fost răsfățați și stricați de cifre, violați de reprezentarea violenței, să înțelegi aceste cifre înseamnă să accepți și violența. Mă copleșește o tristețe profundă, nu știu de ce toate astea sună așa de banal, aproape plicticos.

Am vrut să găsesc o soluție pentru mine și pentru cei care locuiesc și muncesc azi aici, am vrut să-mi amintesc și să scriu despre asta, dar este o activitate fără sfârșit. Sisif a vrut să păcălească moartea și Thanatos l-a pedepsit cu o muncă fără sfârșit, din împărăția umbrelor l-a adus îndărăt la viață condamnându-l la ocupație perpetuă, trudă perpetuă, rememorare perpetuă. Sisif tot rostogolea bolovanul în sus, în sudoarea frunții sale, și știm cu toții cum s-a terminat asta.

Aveau grijă ca lagărul să fie curat, sălile și aleile, în fața barăcilor montaseră lădițe de flori, drumurile cu nisip le nivelau cu compresorul fiindcă lumea-i frumoasă, numai deținuții erau murdari și bolnavi, nevrednici să trăiască, buni doar de muncă, și munca avea să-i și nimicească, tot cărau și cărau bolovanii sus, pas cu pas, unul după altul în șiruri strânse, ca într-o scenă de masă din filme, iar dacă unul se-mpiedica îi trăgea pe ceilalți după el, cădeau

cu zecile ca niște piese de domino, răniți sau morți, și dacă unul se dovedea totuși mai tare ca munca, puteai să-l și împuști, la urma urmei. Existau aici și poeți, poate că voiseră să păcălească și ei moartea și-acum erau pedepsiți.

Vedeam vârful dealului, simțeam greutatea, m-am gândit la primejdie și-am început să rostogolesc bolovanul în sus, dar istoriile mele nu dibuiseră locul, nu puteam să povestesc nimic, nici chiar faptul că aici unui om nu-i e îngăduit să reușească. Nu rezultau nicio sumă și niciun sens. De ce nu lăsăm bolovanul să zacă?

Memorialul era deja închis când am plecat, și un om mai în vârstă în maiou alb a alergat în direcția noastră, mai întâi de-a lungul aleii centrale a memorialului, trecând pe lângă toate cele treizeci de națiuni, apoi scara morții în jos și scara morții în sus, pe lângă toboganul de piatră ridicat în amintirea copiilor morți, și din nou de-a lungul monumentelor înapoi în localitate, depărtându-se de frumosul deal. Face zilnic jogging pe acest traseu, a spus Wolfgang.

Marșul morții străbătut de rudele străine

Ziua în care coloana evreilor unguri a ajuns la Gunskirchen era o zi fără dată – cu douăzeci de zile înaintea sfârșitului războiului și cu șaisprezece sau și mai puține până la eliberare. După ce aflasem că bunicul meu era acolo unde se duceau ei, nu mi-am mai putut dezlipi ochii de ei, Mauthausen-Gunskirchen, 55,2 kilometri, marșul morții.

Femei, copii și bătrâni, soldați unguri care luptaseră la Stalingrad de partea germană, profesori universitari, avocați, „o coloană de evrei ce nu se mai termina”, cum scria un preot din Gunskirchen ca

și cum ar fi stat în puterile lor ca ea să se termine. Unii făcuseră pe jos tot drumul din Ungaria, însoțiți de jandarmi unguri, asta nu mai semăna deloc cu un marș.

În arhivă am dat peste rapoartele unor funcționari austrieci despre americanii care descoperiseră în pădure un lagăr necunoscut, și peste o culegere de materiale a unui istoric din Linz. După douăzeci și cinci de ani acesta refăcuse ruta marșului, vorbind cu toți cei întâlniri în drum, cu țărani, preoți, cu persoane pe-atunci copii încă, el descrie biserici, cotiturile drumului și cimitire. Povestește despre țărani care văzuseră trecând pe lângă ei niște muribunzi, dar le era interzis să-i ajute și chiar numai să se uite la ei, era perioada când se plantau cartofii, țăranii le aruncau pe furiș mâncare în stradă ori o-nghesuiau între ostrețele gardurilor. Evreilor le plăcea ceapa, relatează o femeie, nu le-o puteam strecura în mână și le aruncam cepele în drum, dar un gardian mi-a spus că la o adică mă-mpușcă și pe mine, o fetită a denunțat niște evrei care se ascunseseră în cimitir și o altă fetiță se mira că cei care nu mai puteau merge erau nu doar împușcați, ci și bătuți până mureau în acest frumos ținut; un om pe care-l obligaseră să adune cadavrele cu căruța lui și-a amintit de numerele cu pricina, și din nou femei și copii și celelalte femei și copiii care priveau toate astea; și o femeie povestea că pomii rămăseseră fără frunze după trecerea lor, și-mi amintesc și de prune, mi-amintesc chiar și de un tânăr gardian german care culegea prune pentru evrei, dar asta se-ntâmpla în aprilie, trebuie să știi, nu erau nici prune și nici fapte bune, un băiețel a încercat să-l care pe tatăl său epuizat, deseori însă lipsește tocmai sfârșitul acestor povestiri, țăranii nu auzeau toate împușcăturile, iar eu am citit și-am tot citit până ce coloana lor a ajuns chiar acolo unde bunicul meu se afla deja, la Gunskirchen.

Beilage 7

Am căutat să-mi închipui cum i-a perceput el pe nou-veniți și ce s-a mai întâmplat după aceea, dar n-am reușit, și-apoi am mai citit și traducerile din maghiară, „Am obținut totuși un loc bun, unchiul Geza s-a luptat pentru el”, până când în cele din urmă n-am mai putut face nici asta, cămările mele sufletești se umpluseră cu morții din pădure, și-am început să fotocopiez foi disparate, căci, după cum se știe, aparatele există pentru a ne compensa neputințele, și-am copiat, așadar, ca și cum prin copiere aș fi putut prelungi sau chiar multiplica viața cuiva, nici nu mă mai uitam la ce era pe foi, acolo erau desene ce nu mi-erau destinate, aruncam uneori doar o scurtă privire și eram sigură că nu le voi mai privi niciodată, dar aveam nevoie de ele! și apăsam butonul producând astfel alte kilograme de atrocități, însă datorită acestei multiplicări se întâmpla ceva – chiar din acest motiv ne și folosim de asemenea aparate –, și iar apăsam pe buton de parcă acest copiator ar fi putut salva ceva, și-am copiat totul simțind cum propriul meu viitor devenea tot mai mare și mai cuprinzător pe măsură ce continuam să fotocopiez Gunskirchen și-mi extindeam tot mai mult această cercetare care poate că nici nu-mi este permisă, și-am fotocopiat până ce-am început să bănuiesc că din nou nu-l distingeam în germană pe *e* de

ä, gerettet – salvat, *Geräte* – aparate, și că din această cauză căutam din neatenție salvarea în acest aparat.

La ce mă gândeam –

când evreii unguri au ajuns la Gunskirchen, bunicul meu era deja acolo, oare neevreii le-or fi făcut ceva rău deținuților evrei?

că au supraviețuit cei mai răi

la toate câte fac pentru a înțelege cele patruzeci și două de zile ale sale la Gunskirchen și cei treizeci și șapte de ani ai vieții sale din patrie – fie și numai pentru un singur rând

că vreau să mă-ntorc acasă

că era de aceeași vârstă cu mine acum

că iar l-am pierdut din ochi

că dacă lumea-i așa n-are niciun sens să trăiești, acest gând nu-i un semn de slăbiciune

la un copil în poala maică-sii

că aproape nu exista apă în lagăr, și că dacă bunicul meu a supraviețuit asta înseamnă că cineva a trebuit să moară în locul lui, dar asta am mai spus-o deja

la cuvântul *Kazettler* – deținut dintr-un lagăr de concentrare, peste care-am dat în documente, un *Kazettler*, opt *Kazettler*, *Kazettler* ici, *Kazettler* colo

la doi americani bătrâni, care se întâlnesc undeva în Statele Unite, poate că în Texas, și vorbesc despre Gunskirchen și despre cum unitatea lor a dat din întâmplare în pădure peste mii de înfometați și că mii dintre aceștia au murit în zilele următoare după ce-au primit hrană de la salvatorii lor

la o familie israeliană care călătorește la Gunskirchen după ce a descoperit jurnalul intim al tatălui decedat, acesta a supraviețuit lagărelor Mauthausen, Guns și Gunskirchen ca tânăr de șaptesprezece ani din Budapesta, a supraviețuit fiindcă număra neîncetat totul ca un apucat: trepte, copaci, oameni, linii, orice. Copiilor nu le povestise nimic și iată-i acum aici, patru frați adulți, în pădurea din Gunskirchen încercând să-l găsească pe tatăl lor ajuns pentru ei un necunoscut. Unul din frați turnează un film despre asta, intitulându-l *Six Million and One*, de parcă socotelile lui ar fi retransformat un număr monolitic în persoane individuale, *six million* devenind *six million ones*

că omul vede sau face lucruri, și că o face pentru totdeauna

că nu știu de unde-mi venea această convingere, dar chiar acolo, în acest lagăr micuț, s-a întâmplat ceva – după toate cele deja întâmplate – care a făcut imposibilă reîntoarcerea acasă a bunicului meu, așa încât, întors la Kiev, n-a mai putut rămâne cu familia sa, cu fiicele și cu nevasta lui, Roza, ale cărei mamă și soră zac la Babii Iar, ceea ce te face pentru totdeauna evreu – știu doar că reîntoarcerea lui ratată avea ceva de-a face cu marșul morții al evreilor unguri

că poate bunicul meu descoperise în mulțimea aceea de femei și de copii pe cineva care semăna cu ai săi

că certitudinea rezidă tocmai în supoziție

la Benno, fratele de șaptesprezece ani al rudei mele regăsite Mira Kimmelman, numărul 133 836 de la Mauthausen, a fost împușcat în martie 1943 în cursul unuia din numeroasele marșuri de la Mauthausen spre cine-știe-unde, neputând să mai meargă, după cum spune un martor ocular

că rudele se întâlnesc pe asemenea drumuri, iar aici toți sunt înrudiți

la marșul morții de pe Google Map

la Ivan Miacin, de el nici n-am pomenit până acum, un alt tânăr de șaptesprezece ani. Singurul despre care vorbea bunicul meu, Ivan lucra în bucătăria lagărului, și când a auzit că Vasilii avea două fete, a încercat să-i procure resturi, căci după părerea lui mai bine să supraviețuiască Vasilii decât niște tineri fără copii, Vasia a supraviețuit și-și închipuia că asta se-ntâmplase datorită lui Ivan, dar poate că nu voia decât să-i fie recunoscător cuiva pentru că supraviețuise, altfel ce rămâne e doar vina, dar în ce lagăr se întâlniseră nu știm, pe listele de la Mauthausen nu există niciun Ivan Miacin

că după război în Uniunea Sovietică erau cu zece milioane mai multe femei decât bărbați, sau poate cu douăzeci

că bunicul meu Vasilii se-ntorsese acasă, dar numai pentru scurt timp. Toți îl așteptaseră, bunica mea Roza îi salvase pe parcursul întregului război mantaua lui favorită de piele, și asta în pofida evacuării și a morții unor rude apropiate. Vasilii revenise acum, iar cei doi se certau poate că nu tot timpul, însă deseori. Mai întâi a

dispărut mantaua, apoi a plecat și Vasilii dintre noi.

Sfârșitul Imperiului

Sunt convinsă că această călătorie a mea prin Austria a fost un spectacol înscenat, atât doar că nu știu de către cine, în ce mă privește am mers pe urmele unei captivități, am întâlnit niște saudiți, pe Hans cel uriaș și apoi doi președinți de stat care au aterizat cu elicopterele lor pe pajiștea din fața lagărului Mauthausen, ca în *Apocalypse Now,* acompaniați de cântecul walkiriilor, iar în orașe bărbați necunoscuți mă lăsau, politicos, să trec înainte. Când am ajuns în sfârșit la Viena unde se găseau arhivele de război și unde se născuse Ozjel, tatăl bunicii mele Roza, Otto von Habsburg tocmai murise și ziarele scriau despre sfârșitul bătrânei Europe, despre șapte sute de ani de Habsburgi, o dinastie care marcase istoria mai multor secole, și despre Primul Război Mondial și toate câte s-ar mai fi petrecut în acest secol acum încheiat, dacă Otto von Habsburg ar fi ajuns împărat sau măcar o influentă personalitate în politica europeană, și ziarele mai scriau și că acesta-i cu-adevărat sfârșitul. Și nicio vorbă despre cum această dinastie condusese Europa în Primul Război Mondial. Orașul se împodobise pentru fastuoasele funeralii, oamenii mergeau mai lent decât ne-o îngăduie epoca, iar eu pășeam lent și solemn pe străzile și străduțele Vienei, precum dansatorii în ultimul act când el și ea, mână în mână, trec în revistă șirurile supușilor lor ajungând triumfători la sfârșitul spectacolului. Mergeam singură și-am văzut cum la ferestre pe drumul convoiului funerar fuseseră atârnate văluri negre, și m-am gândit atunci la un alt convoi, cu mintea tot mai eram la coloana mea ce nu se mai termina.

La-la-la Human Step se numea spectacolul de dans unde am mai cunoscut un Hans. Ne-am dus apoi să dansăm. Hans era un DJ din

Germania, mi-a povestit despre Dionis, despre cultul și despre femeile sale, despre uitarea de sine în ritm, despre fervoare și transă, despre vibrațiile masei în lumea noastră globalizată, sute de oameni dansau cu noi și la un moment dat am vorbit despre bunicii noștri care ambii fuseseră prizonieri de război, al lui ca neamț în Siberia, al meu ca rus în Austria, ne cufundam în muzica *rave* sau *we were raving for peace* toată noaptea, și pentru pacea mondială, pentru Dionis și *în memoriam* Otto von Habsburg. În ziua următoare am plecat, traversând încă o dată Viena pe lângă baraje, jandarmi, călești, cavaleriști și militari, pe străzi erau și bătrâni în veșminte colorate și cu pălării împodobite de parcă-i resuscitase cineva dintr-un spectacol în jurul lui Sissi, supuși ai propriului trecut, dar înmormântarea lui Otto von Habsburg am ratat-o, ca de altfel și sfârșitul anunțat al Europei.

Încrucișare

Provin din încrucișarea a două străzi cu nume germane, Engels și Karl Liebknecht. Părinții mei au venit pe lume în aceste două străzi, tatăl meu în strada Engels și mama în strada Liebknecht colt cu Institutkaia, iar școala mea se găsea tot la această încrucișare de străzi. Dacă există o culpă, în sensul că toate își au rațiunea lor, atunci ea se află în această încrucișare germană, sonoritățile ei au pătruns în mine pe când mergeam la școală. Cu toții îl știam pe Engels, scrisese *Originea familiei* și era prieten cu Marx, se numea, simplu, Engels, clasicii aveau nume scurte, sonore și-i vedeai totdeauna din profil și totdeauna pe toți împreună, nu priveau spre noi, ci numai spre viitor, Karl Marx, ca două împușcături sau ca un ordin: înainte, Marx! Pe lângă asta fabrica noastră de prăjituri îi purta numele. Karl Liebknecht, în schimb, cu numele lui poticnit și croncănitor, nu avea profil, Karl, *lieber Knecht* – sluga mea dragă,

cărătorul meu în cârje, de care nimeni nu știa și pe care-l preferam fie și numai din acest motiv, intuindu-i, poate, destinul funest pe malul canalului. Strădușa Roșa Luxemburg se încrucișa cu strada Karl Liebknecht, sfârșind în strada Cekiștilor – o topografie care nu se estompează ca un poem.

Noapte, stradă, farmacie, felinar,
Absurd în ceață turnul ochi gălbui.
De-o să mai prinzi din secol un pătrar,
Totul va fi la fel. Ieșire nu-i.
Tu vei muri. Un drum inițial
Va fi bătut de alții, iar și iar:
Noapte și riduri înghețate pe canal,
Vânt, farmacie, stradă, felinar.[13]

Rămâne un mister pentru mine cum de noi n-am întrebat niciodată cine-i acest *lieber Knecht* și de ce n-am priceput încă de-atunci că din basmele germane s-au furișat în copilăria noastră și numeroșii prinți cu castelele și caii lor bălani.

Când m-am dus din nou la încrucișarea străzilor Institutkaia și Liebknecht, în direcția felinar, farmacie și casa unde murise Ozjel și mă născusem eu, m-am gândit la faptul că în casa noastră, după cum îmi povestea mama, la mulți ani după război încă se mai vedeau numerele negre deasupra ușilor; în timpul ocupației aici fusese încartiruit un stat-major al nemților, dar vecinii spuneau că nu, că fusese poliția ucraineană, și în ciuda tuturor eforturilor vopseaua neagră nu putea fi îndepărtată. Deși acolo nu mai trăia nimeni din acea perioadă, ba nici măcar din perioada mea, și între timp existau instalații de climatizare și balcoane închise cu termopan, tot mă trăgea ața într-acolo. Când m-am oprit vizavi de

---

[13] Poezia îi aparține lui Aleksandr Blok, iar traducerea lui Aureliu Busuioc.

casa pe care-o puteam declara a mea, reflectând dacă atunci când mă născusem locuiam la etajul doi sau la trei, o doamnă în vârstă tocmai ieșea din farmacie. Zâmbea și i-am zâmbit și eu, era îmbrăcată în alb, purta un lung mantou alb și pantofi albi, părul, alb și el, strălucea în blânda lumină albă a acestei zile cețoase. Un lung minut am stat amândouă alături la răscrucea străzilor, la noi, în Ucraina semafoarele indică secundele, după treizeci de secunde ea încă mai zâmbea, m-a privit ca și cum m-ar fi recunoscut și-ar fi sigură că eu n-o voi recunoaște niciodată, iar apoi a zis – ori poate mi-a reproșat? –, În ultimul timp vă întâlnesc un pic prea des pe-aici! Și eu i-am răspuns uimită că n-am mai fost aici de ani de zile. Asta n-are nicio importanță, a zis ea.

Semaforul a trecut pe verde. Eram așa de surprinsă că am rămas pe loc și n-am văzut cum doamna a dispărut. Când m-am uitat în jur, semaforul era din nou pe roșu și doamna parcă se topise în aer, și mi-am zis că are dreptate, revin un pic prea des aici, da, chiar așa, mi-am zis, un pic prea des.

Mulțumiri

Le mulțumesc părinților mei, Miron Petrovski și Svetlana Petrovskaia, pentru încredere și pentru că m-au surprins dovedindu-și înțelegerea față de o carte scrisă pentru ei și despre ei, într-o limbă pe care ei n-o cunosc.

Mai mult ca tuturor celorlalți îi mulțumesc soțului meu Tobias Münchmeyer. El a fost primul căruia tatăl meu i-a încredințat povestea lui Poate Estera, și tot el este cel căruia această carte i-a fost destinată și care totodată a declanșat-o. Mi-a fost alături încă de la început și-i mulțumesc pentru ajutorul său devotat și neobosit dat în alegerea cuvintelor, elaborarea ideilor și în buna gestionare a vieții cotidiene.

De-a lungul întregii perioade de zămislire a cărții m-a însoțit de asemenea Sieglinde Geisel, care m-a ajutat la căutarea expresiei potrivite. S-a lansat în această întreprindere temerară – fără răbdarea și entuziasmul ei, și fără prietenia noastră această carte n-ar fi fost posibilă.

Redactorul meu Katharina Raabe m-a întărit în ideea să scriu această carte, sprijinindu-mă cu atenție și încredere în toate fazele scrierii ei.

Le mulțumesc tuturor celor care m-au ajutat în cercetările mele, deseori cu o generozitate ce a depășit cu mult strictul necesar; aceștia sunt: Hallna Hila Marcinkowska și Anna Gawrzyjaf (Kalisz), Anna Przybyszewska Drozd, Yale J. Reisner și Jan Jagielski (The Emanuel Ringelblum Jewish Historical Institute, Varșovia), iubitul meu frate Yohanan Petrovsky-Shtern (Northwestern University, Chicago), Annemarie Zierlinger (St. Johann), Michael Mooslechner (Flachau), Wolfgang Schmutz (Memorialul Mauthausen), Mira Kimmelman și familia ei (Oak Ridge, Washington), Rosalyn și

Eshagh Shaoul, care-au dovedit că familia e cu mult mai mare decât îți închipui; Kornel Miglus, Maciej Gutkowski, Grzegorz Kujawa, Michael Abramovich, Yevgenia Belorusets.

Le mulțumesc tuturor profesorilor și prietenilor mei.

Mulțumesc și Fundației Robert Bosch pentru sprijinul acordat în cadrul programului „Grenzgänger”, precum și Casei artiștilor Lukas (și landului Mecklenburg-Vorpommern) pentru bursa de lucru oferită.

Lista ilustrațiilor

Această carte a apărut cu sprijinul oferit de TRADUKI, o rețea pentru promovarea literaturii din care fac parte Ministerul Federal pentru Europa, Integrare și Afaceri Externe al Republicii Austria, Ministerul Afacerilor Externe din Republica Federală Germania, Fundația Culturală Elvețiană Pro Helvetia, Cancelaria Federală a Republicii Austria, Kulturkontakt Austria, Goethe-Institut, Agenția Slovenă de Carte JAK, Ministerul Culturii din Republica Croația, Resortul pentru Cultură al guvernului Principatului Liechtenstein, Fundația Culturală Liechtenstein, Ministerul Culturii din Republica Albania, Ministerul Culturii și Informației din Republica Serbia, Ministerul Culturii din România și Fundația S. Fischer.

Traduki